

КОНЦЕПЦІЯ

Реформування системи судів із метою покращення доступу до правосуддя*

1. *Опис проблеми. Мета й завдання Концепції.*
 2. *Стан нормативно-правового регулювання.*
 3. *Міжнародно-правовий досвід реформування системи судів.*
 4. *Аналіз наукових досліджень, аналітичних документів і рекомендацій.*
 5. *Висновки та пропозиції.*
- Додатки.*

1. Опис проблеми. Мета й завдання Концепції.

Введення воєнного стану на території держави певною мірою вплинуло на процеси відправлення правосуддя судами України. Однак, навіть у таких непростих умовах конституційне право людини на судовий захист, передбачене статтею 55 Конституції України, не може бути обмежено. Сьогодні судова система України потребує сталого розвитку та адаптації до умов воєнного стану. Необхідно також враховувати, що саме судова реформа є одним із основних індикаторів оцінки готовності України до інтеграції з Європейським Союзом. Із початком війни в Україні перед судами та органами й установами в системі правосуддя постало багато тяжких та масштабних викликів, що потребують прийняття негайних і дієвих рішень¹.

Одним із актуальних та невідкладних залишається питання оптимізації існуючої мережі судів. На сьогодні не завершена процедура ліквідації місцевих загальних та господарських судів, що підлягали ліквідації відповідно до указів Президента України². Протягом 2021 року працювала робоча група при Комітеті Верховної Ради України з питань правової політики, яка займалася розробкою нової мережі загальних місцевих судів у зв'язку зі зміною адміністративно-територіального устрою.

Під час напрацювання майбутньої мапи окружних судів, крім інших складових, за основу було взято необхідність подолання різного рівня судового навантаження, оптимізації бюджетних витрат і впорядкування оплати праці апарату суддів. Так, у районних загальних судах із штатною чисельністю із трьома посадами суддів кількість працівників апарату суду становить до 6 осіб на одного суддю, у той час як у більших по складу судах їхня кількість складає близько 4 працівників апарату суду на одного суддю. При цьому навантаження на суддів в межах однієї інстанції та юрисдикції в деяких випадках різниться у 12 разів. Так, до Печерського районного суду м. Києва, де по штату 36 суддів (фактично 20), у 2021 році надійшло 71782 справи (по 1994 справи на суддю

¹ Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Юстиція». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf>

² Укази Президента України від 29.12.2017 року № 449/2017, № 450/2017, № 451/2017, № 452/2017, № 453/2017, № 454/2017, № 455/2017.

відповідно штатної кількості, по 3589 справ – фактично). До Новодністровського міського суду Чернівецької області, де по штату 3 судді, а фактично 2, у 2021 році надійшло 589 справ (по 196 справ відповідно штатної кількості та по 294 справи – фактично)³.

Отже, питання вирівнювання навантаження, яке можливо було б здійснити шляхом оптимізації існуючої мережі судів, набуває нагального значення, адже держава витрачає бюджетні кошти на утримання судів із невеликим навантаженням і водночас не може забезпечити достатню кількість суддів у судах з надмірним навантаженням, що негативно відображається на можливості розгляду справ у розумні строки.

На думку Національної ради з відновлення України від наслідків війни, саме оптимізація (укрупнення) існуючої мережі місцевих судів, серед іншого, уможливить модель «офісу судді», яка урівноважить не тільки умови оплати праці, а й судове навантаження.

Крім того, на думку експертів, проведення оптимізації мережі місцевих загальних судів за принципом «один окружний суд – один район» (там, де це доцільно й можливо), з урахуванням постанови Верховної Ради України від 17.07.2020 № 807-ІХ «Про утворення та ліквідацію районів», дозволить не тільки зекономити бюджетні кошти, а й значно підвищити рівень довіри громадян до правосуддя, оскільки неможливо довіряти суду, в якому через надмірне навантаження розгляд судових справ триває роками⁴.

Також до існуючих проблемних питань у цій сфері війна додала руйнацію та пошкодження приміщень судових установ, розкрадання й пошкодження матеріально-технічних ресурсів судових установ та органів у системі правосуддя. Відновлення пошкоджених приміщень судів та відбудова нових на місці зруйнованих будівель апеляційних і місцевих судів та органів у системі правосуддя відповідно до європейських стандартів також є пріоритетним завданням на шляху подолання наслідків війни⁵.

Отже, у напрямку покращення доступу до правосуддя сьогодні фахівці виокремлюють такі нагальні проблемні питання:

- несформованість органів судового врядування, їх функціональна недосконалість (дублювання функцій, надмірність повноважень, недосконалість інституту притягнення до відповідальності суддів);
- необхідність подолання кадрової кризи в судовій системі України;
- необхідність оптимізації існуючої мережі суддів;
- наявність руйнувань і пошкоджень приміщень, розкрадання та пошкодження матеріально-технічних ресурсів апеляційних та місцевих судів, необхідність їх відновлення відповідно до європейських стандартів;
- недостатній рівень фінансування судової системи;

³ Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Юстиція». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf>

⁴ Там само.

⁵ Там само.

- повільний розвиток електронного судочинства, цифровізації судового процесу, проблеми із впровадженням Електронного суду та Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи;
- неефективне використання врегульованих законодавством механізмів альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів;
- потреба запровадження безпосередньої участі громадян у процесі судочинства (суд присяжних, мирові судді);
- низький рівень добровільного виконання судових рішень, неналежне виконання й невиконання судових рішень, які набрали законної сили.

Мета цього дослідження полягає у здійсненні теоретико-правового аналізу існуючої системи судів в Україні із подальшим визначенням напрямів її трансформації й оптимізації.

Для досягнення зазначеної мети визначено такі **завдання**:

- проаналізувати чинне судоустрійне і, за необхідності, процесуальне законодавство з погляду належного та ефективного функціонування судів у системі правосуддя;
- вивчити кращі світові практики й досвід реформування системи судів, можливість їх адаптації у вітчизняний правовий простір;
- сформулювати пропозиції щодо реформування та оптимізації існуючої системи судів.

2. Стан нормативно-правового регулювання.

За роки незалежності судова система України реформувалася не один раз. Так, перша судова реформа розпочалась із реалізації положень Концепції судово-правової реформи 1992 року. У Конституції України 1996 року було закладено основи побудови судової системи України, визначено її формування за принципами територіальності та спеціалізації. Завдяки реалізації «Малої судової реформи» у 2001 році Україна, наслідуючи європейські принципи правосуддя, відмовилася від судового нагляду й запропонувала суспільству процедури апеляційного й касаційного перегляду судових рішень. Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006 було затверджено Концепцію удосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Результатом цих етапів судової реформи стало зародження й формування системи адміністративних судів. Завершення побудови чотириланкової судової системи на принципах спеціалізації відбулося в липні 2010 року із прийняттям Закону «Про судоустрій та статус суддів», відповідно до якого було утворено суд касаційної інстанції у цивільних і кримінальних справах – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, а до повноважень Верховного Суду України було віднесено забезпечення єдності судової практики. Водночас, існує думка, що запропонована суспільству модель судової системи стала вкрай громіздкою, а тому малодоступною й малоефективною⁶.

⁶ Концепція реформування судової влади України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/DF4XJ00A>

Подальший розвиток судова реформа отримала в лютому 2015 року із ухваленням Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд». Завдяки цьому Закону було перезавантажено Вищу раду юстиції, сформовано Вищу кваліфікаційну комісію суддів України, посилено гарантії незалежності суддів, деталізовано їхні права та обов'язки, удосконалено дисциплінарні процедури й передбачено механізми для оновлення судової системи через процедуру кваліфікаційного оцінювання суддів.

Проте, докорінні, системні зміни у правосудді потребували інших кроків. Одним із найбільш важливих серед цих кроків стало внесення змін до Конституції України, які набрали чинності 30 вересня 2016 року. Ці зміни, що стосуються правосуддя, передбачають не лише забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України чи рекомендацій міжнародних експертів, приведення національного правосуддя у відповідність до міжнародних стандартів. Вони, у першу чергу, створили можливості для трансформації судової системи, які були серйозно обмежені старими положеннями Конституції.

Саме конституційний етап судової реформи у 2016 році дав якісно новий поштовх для вирішення тих фундаментальних питань, які не вирішувалися багато років. Перше й головне, що відбулося завдяки внесенню змін до Конституції України, – це передача повноважень щодо обрання суддів на посади безстроково від Верховної Ради України до Вищої ради правосуддя. Крім того, скасований інститут призначення судді на посаду вперше, і встановлено, що судді обійматимуть посади тільки безстроково, а їх призначення здійснюється Президентом України виключно за поданням Вищої ради правосуддя. Це забезпечує церемоніальну роль глави держави в цьому процесі – так само, як і в більшості європейських країн. При цьому, повноваження щодо звільнення суддів, переведення їх з посади на посаду належать винятково до компетенції Вищої ради правосуддя.

Новою редакцією Конституції щодо правосуддя також закріплено відповідно до європейських стандартів новий механізм формування й діяльності органів, відповідальних за суддівський корпус, зокрема Вищої ради правосуддя, а також підвищення професійних вимог до суддів, розширення та чітке визначення підстав їхньої відповідальності.

В ухвалених змінах до Конституції України *передбачено можливість трансформації структури судової системи й низку новацій щодо засад судового процесу та юрисдикції судів*. Так, відповідно до статті 125 Конституції України в редакції Закону № 1401-VIII від 02.06.2016 *судоустроїв в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом*.

Суд утворюється, реорганізовується й ліквідується *законом*, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя. Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України. Відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди. З метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері

публічно-правових відносин діють адміністративні суди. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Таким чином, законодавець змінив структуру судової системи й заклав можливість для переходу від чотириланкової до триланкової судової системи. Пріоритетним завданням стало підвищення якості правосуддя на рівні першої та апеляційної інстанцій.

Проте, за даними соціологічного дослідження, проведеного в лютому – березні 2021 року Програмою реформування сектору юстиції «Нове правосуддя» Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), лише 10 % населення схильні довіряти судам. При цьому, у 2018 році аналогічний показник становив 16 %. Різко зменшилася й довіра до судів з боку правників – з 41–44 % у 2018–2019 роках до 27 % у 2021 році⁷.

Такий рівень статистичних показників експерти пояснюють, зокрема тим, що, на жаль, не були реалізовані комплексні зміни для вдосконалення судової системи, а різні ініціативи в цій сфері були непослідовними й суперечливими.

Проблема досягла такого масштабу, що реалізація окремих заходів у сфері судової реформи стала частиною міжнародних зобов'язань України перед Європейським Союзом та Міжнародним валютним фондом, а гальмування судової реформи було відмічене навіть Європейським Парламентом. Крім того, Венеціанська комісія неодноразово висловлювала нарікання, що в Україні відсутнє комплексне бачення щодо проведення судової реформи.

На сьогодні відповідно до статті 124 Конституції України в редакції Закону № 1401-VIII від 02.06.2016 правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору.

Більш детальні зміни в систему судоустрою України були внесені Законом України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон). Згідно зі статтею 3 Закону суди України утворюють єдину систему. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається. Народ бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних (стаття 5 Закону).

Судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Найвищим судом у системі судоустрою є Верховний Суд.

Систему судоустрою складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд. Для розгляду окремих категорій справ відповідно до цього Закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди (частини 1–3 статті 17 Закону).

Місцевими загальними судами є окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах). Місцевими господарськими судами є окружні господарські суди.

⁷ Центр політико-правових реформ. URL: <https://pravo.org.ua/a>

Місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди, а також інші суди, визначені процесуальним законом (частини 1–3 статті 21 Закону).

Місцевий суд є судом першої інстанції і здійснює правосуддя у порядку, встановленому процесуальним законом. *Місцеві загальні суди* розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у випадках та порядку, визначених процесуальним законом. *Місцеві господарські суди* розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені законом до їх юрисдикції. *Місцеві адміністративні суди* розглядають справи адміністративної юрисдикції (адміністративні справи). Юрисдикція місцевих судів щодо окремих категорій справ, а також порядок їх розгляду визначаються законом (стаття 22 Закону).

Апеляційні суди діють як суди апеляційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суди першої інстанції, з розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. *Апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ*, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах. Апеляційними судами з розгляду господарських справ, апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є відповідно *апеляційні господарські суди* та *апеляційні адміністративні суди*, які утворюються у відповідних апеляційних округах. У складі апеляційного суду можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ (частини 1–4 статті 26 Закону).

Новацією в системі судоустрою України стало запровадження Законом двох нових вищих спеціалізованих судів. Сьогодні в системі судоустрою передбачено вищі спеціалізовані суди як суди першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ. Вищими спеціалізованими судами є:

- Вищий суд з питань інтелектуальної власності;
- Вищий антикорупційний суд.

Вищі спеціалізовані суди розглядають справи, які віднесені до їх юрисдикції процесуальним законом. У складі вищого спеціалізованого суду можуть утворюватися судові палати для розгляду окремих категорій справ у першій інстанції, а також утворюється апеляційна палата для розгляду справ в апеляційній інстанції (частини 1–4 статті 31 Закону).

Деякі українські правознавці неоднозначно сприймають запровадження зазначених спеціалізованих судів, вважають їх «непотрібними й запровадженими під впливом зарубіжних держав і міжнародних правових та фінансових інституцій, для яких Україна – тотально корумпована держава та ще й така, що всупереч міжнародному праву «запозичує» зарубіжне програмно-інформаційне забезпечення, кінофільми та інші види інтелектуальної власності»⁸.

⁸ Коліох В. В. Трансформація судової системи України на основі Конституції України 1996 року з наступними змінами. *Правова держава*. № 26. 2017. С. 30. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/233388/232140>

Позиція щодо наявної системи спеціалізованих судів і суддів буде висвітлена в наступних розділах цієї Концепції. Наразі доцільно акцентувати, що подальша трансформація судової системи (системи судоустрою) України має відбуватися в напрямі її оптимізації, а не ускладнення⁹.

Однією з найважливіших новацій Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII стало повернення Верховному Суду функції касаційної інстанції. Так, згідно зі статтею 36 Закону Верховний Суд наразі є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Верховний Суд, зокрема:

- здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом;
- здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики;
- забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Законом також була запроваджена нова структура Верховного Суду, а саме: 1) Велика Палата Верховного Суду; 2) Касаційний адміністративний суд; 3) Касаційний господарський суд; 4) Касаційний кримінальний суд; 5) Касаційний цивільний суд.

У кожному касаційному суді утворені судові палати з розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів. Кількість та спеціалізація судових палат визначаються рішенням зборів суддів касаційного суду з урахуванням вимог Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (частини 5–6 статті 37) та судового навантаження.

У *Касаційному адміністративному суді* обов'язково створюються окремі палати для розгляду справ щодо:

- 1) податків, зборів та інших обов'язкових платежів; 2) захисту соціальних прав; 3) виборчого процесу та референдуму, а також захисту політичних прав громадян.

У *Касаційному господарському суді* обов'язково створюються окремі палати для розгляду справ щодо (про): 1) банкрутство; 2) захисту прав інтелектуальної власності, а також пов'язаних з антимонопольним та конкурентним законодавством; 3) корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів (частини 1, 2, 4, 5, 6 ст. 37).

Відповідно до частин 1, 2 статті 45 Закону *Велика Палата Верховного Суду* є постійно діючим колегіальним органом Верховного Суду, до складу якого входить двадцять один суддя Верховного Суду. Велика Палата Верховного Суду має такі повноваження:

- 1) у визначених законом випадках діє як суд касаційної інстанції з метою забезпечення однакового застосування норм права касаційними судами;
- 2) діє як суд апеляційної інстанції у справах, розглянутих Верховним Судом як судом першої інстанції;

⁹ Колюх В. В. Вказана праця.

3) аналізує судову статистику та вивчає судову практику, здійснює узагальнення судової практики;

4) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Таким чином, розвиток судової системи України сьогодні відбувається за напрямами спеціалізації судів і деталізації їх предметної та просторової юрисдикції. Проте, багато експертів вважають, що спеціалізація судів, з одного боку, сприяє підвищенню ефективності судочинства, здійсненню правосуддя загалом, а з іншого боку – ускладнює судову систему, породжує труднощі у розмежуванні юрисдикцій окремих категорій судових справ. Це, на думку фахівців, призводить до збільшення кількісного складу судів та зростання чисельності управлінського апарату в судовій системі, що, своєю чергою, має наслідком значне підвищення бюджетних витрат на утримання судової системи¹⁰.

З метою подальшого удосконалення організації функціонування судової влади та здійснення правосуддя 11 червня 2021 року Президент своїм Указом № 231/2021 затвердив Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки (далі – Стратегія), яка визначає ключові напрями й заходи реформування судоустрою. Згідно з положеннями Стратегії подальше реформування судової системи має включати:

- покращення доступу до правосуддя: реорганізація місцевих судів (нова судова карта); діяльність Верховного Суду; діяльність вищих спеціалізованих судів; судочинство; розвиток альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів;

- зміцнення незалежності судової влади та підзвітності суспільству: органи суддівського врядування та самоврядування; організаційне забезпечення діяльності судів; взаємодія із суспільством;

- удосконалення інститутів суддівської кар'єри та відповідальності суддів: добір кандидатів на посаду судді, кар'єра судді та кваліфікаційне оцінювання суддів; відповідальність суддів;

- розвиток системи органів прокуратури;

- удосконалення інституту адвокатури¹¹.

Відповідно до підпункту 4.1. Стратегії з метою покращення доступу до правосуддя необхідно забезпечити:

реорганізацію місцевих судів (нова судова карта):

провести аудит системи місцевих судів з метою визначення проблем та недоліків її функціонування; розробити на підставі висновків аудиту план перегляду мережі місцевих судів з урахуванням встановлених (визначених) критеріїв;

¹⁰ Короед С. О., Кресіна І. О., Прилуцький С. В. Концепція реформування судової влади України. URL: <https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/%.pdf>

¹¹ Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>

переглянути мережу місцевих судів з урахуванням адміністративно-територіальної реформи, економічної обґрунтованості, кількості звернень до суду зі збереженням на першому етапі можливості здійснення місцевими загальними судами правосуддя за місцями знаходження існуючих місцевих судів та забезпеченням оптимальних умов доступу до правосуддя для членів територіальних громад;

запровадити методикау визначення кількості суддів у судах та типові стандарти навантаження суддів та правників апарату суду з урахуванням вимог процесуального законодавства та інших об'єктивних факторів;

у перспективі розглянути можливості подальшої оптимізації системи місцевих судів шляхом їх укрупнення;

вивчити питання щодо:

доцільності створення судових палат з розгляду цивільних і кримінальних справ у судах першої інстанції;

можливості запровадження подальшого поступового переходу (після вирішення проблем комплектування штату та мережі апеляційних судів) до моделі: одна область – один апеляційний суд, у складі якого будуть утворюватися палати із розгляду кримінальних, цивільних, адміністративних та господарських справ;

Щодо діяльності Верховного Суду:

посилення функціональної та процесуальної спроможності Верховного Суду з метою забезпечення єдності застосування норм матеріального та процесуального права судами різних юрисдикцій та розгляду міжюрисдикційних спорів, зокрема:

удосконалення інституту зразкової справи шляхом визначення особливостей виконання рішення Верховного Суду в цих справах та/або запровадження інституту модельного (пілотного) рішення Верховного Суду, яке ухвалюється Великою Палатою Верховного Суду за зверненням касаційного суду у складі Верховного Суду;

визначення процесуального механізму забезпечення Верховним Судом єдності судової практики у справах, які не підлягають касаційному оскарженню;

опрацювання питання щодо зміни структури Верховного Суду з урахуванням збереження статусу суддів Верховного Суду;

удосконалення механізмів визначення складу Великої Палати Верховного Суду, її функцій, які не врегульовані процесуальним законом;

врегулювання організаційних питань взаємодії Великої Палати Верховного Суду з касаційними судами шляхом ухвалення регламенту Верховного Суду;

унормування процесуального порядку звернення Верховного Суду до Європейського суду з прав людини відповідно до Протоколу № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод із запитом щодо надання консультативних висновків із принципових питань, які стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених цією Конвенцією або протоколами до неї;

вирішення питання щодо Верховного Суду України у зв'язку із припиненням процесуальної діяльності, у тому числі здійснення суддями правосуддя у Верховному Суді;

Щодо діяльності вищих спеціалізованих судів:

удосконалення законодавчих механізмів реагування на неналежну поведінку учасників судових проваджень;

завершення конкурсів на посади суддів Вищого суду з питань інтелектуальної власності та його Апеляційної палати, а також створення умов для початку роботи Вищого суду з питань інтелектуальної власності;

опрацювання питання щодо доцільності створення вищого спеціалізованого суду з розгляду адміністративних справ, учасниками яких є центральні органи виконавчої влади та інші державні органи, юрисдикція яких поширюється на всю територію України, а також інших вищих спеціалізованих судів;

розгляд питання залучення міжнародних експертів до участі у проведенні конкурсного добору кандидатів на посади суддів у вищих спеціалізованих судах;

вирішення питання щодо подальшого здійснення повноважень суддями Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України, які припинили діяльність та ліквідуються, у тому числі шляхом переведення до апеляційних судів із відповідним забезпеченням згідно із законом.

3. Міжнародно-правовий досвід реформування системи судів.

Роль судової влади у правових державах різниться. Водночас, як відзначено в дослідженні «Судові реформи у Східній Європі: забезпечення права на справедливий суд чи загроза незалежності судочинства»¹², у межах європейської (континентальної) моделі конституціоналізму призначенням судової влади є: гарантування та захист основоположних прав; скасування незаконних актів органів виконавчої влади; захист від можливого свавілля слідчих органів; визнання законів неконституційними (якщо орган конституційної юрисдикції є частиною судової влади), забезпечення непорушності конституційних норм щодо гарантування прав людини, поділу влади та інших конституційних цінностей і принципів.

У зазначеному вище дослідженні було проаналізовано досвід окремих «молодих демократій», конституційні системи яких перебувають у процесі постійної трансформації, щодо реформування судової системи. Такі реформи спрямовані, насамперед, на забезпечення права на справедливий суд, покращення доступу до правосуддя та в цілому на забезпечення більш ефективного захисту прав людини, що відповідає загальноєвропейським конституційним цінностям, які стали основою європейської інтеграції.

¹² Boryslavska O. Judicial Reforms in Eastern Europe: Ensuring the Right to a Fair Trial or an Attack on the Independence of the Judiciary. *Access to Justice in Eastern Europe*, 2021 1(9), P. 122–142.

Водночас, основними формам їх реалізації в таких державах були перепризначення, зміна способу призначення чи обрання суддів, зміна судових кадрів для того, щоб збільшити рівень довіри населення до судової системи та правосуддя.

Однак, у більшості випадків судова реформа, акцентована на зазначених моментах, не отримала успіху.

Зокрема, реформування судової системи *Сербії* та гарантування незалежності суду полягало, у першу чергу, у зміні порядку добору суддів на посаду. У 2006 році була прийнята нова Конституція, парламент ухвалив Національну стратегію судової реформи. Був також прийнятий Закон про імплементацію судової реформи, який містив положення про перепризначення всіх суддів, які обіймали свої посади на момент набуття чинності новою Конституцією. За результатами аналізу змісту Закону Венеціанська комісія надала негативний висновок, зазначивши, що перепризначення не є засобом вирішення цих проблем, оскільки воно не гарантує призначення найкращих суддів. Надалі, протягом 2008–2010 років було призначено близько 500 суддів (із 2300 суддів), близько третини суддів не були перепризначені, а решта посад були заповнені шляхом «суддівських виборів» у 2011 році й пізніше. Крім того, у 2010 році було прийнято два рішення Конституційного суду Сербії, які визнали порушення права на справедливий судовий розгляд щодо суддів, які не були перепризначені. До Європейського суду з прав людини було подано близько 100 заяв. У результаті цих подій у 2008–2009 роках Сербія опустилася із 128-го на 142-е місце в рейтингу незалежності судової влади¹³. У січні 2012 року Парламентська асамблея Ради Європи негативно оцінила стан сербської судової системи, відзначивши політичний вплив парламенту та президента на судову владу. Аналіз судової системи Сербії, проведений Світовим банком у 2014 році, підтвердив ці висновки, зазначивши, що «судова система залишається ураженою корупцією та перебуває під впливом», і, незважаючи на певний прогрес, Сербія загалом відстає не лише від держав-членів ЄС, а й від своїх сусідів.

Македонія у 2006 році оголосила про початок радикальної судової реформи, спрямованої на подолання корупції в судовій системі. Прийняті з цією метою закони «Про суди» та «Про Раду юстиції» стали підставою для масового звільнення суддів, які перебували на посаді (з 2007 по 2014 роки Рада юстиції ініціювала 63 такі процедури щодо суддів, що є значною кількістю, враховуючи населення країни, і значно перевищує європейську статистику).

Внаслідок невдалих спроб внесення змін до Конституції (щодо зміни складу Ради юстиції) парламент ухвалив Закон «Про Раду з питань виявлення фактів та відкриття дисциплінарної процедури для встановлення дисциплінарної відповідальності судді» (лютий 2015 року). Новоствореному органу було надано право ініціювати дисциплінарне провадження щодо суддів, тобто надані повноваження, які за Конституцією належали Раді юстиції. Такі

¹³Serbia Judicial Functional Review Executive Summary with Recommendations, Multi-Donor Trust Fund for Justice Sector Support in Serbia. October 2014. URL: <https://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/Serbia%20Judicial%20Functional%20Review-Main%20Findings%20and%20Recommendations.pdf>

кроки були негативно оцінені Венеціанською комісією, оскільки новостворений орган фактично дублював за своєю компетенцією Раду юстиції. У 2017 році уряд розробив Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2017–2022 роки разом із Планом заходів. Ключові положення Стратегії наближені до встановлення європейських стандартів суддівської незалежності.

У **Польщі** правляча партія, яка має більшість у парламенті і представлена Президентом Республіки, спробувала встановити політичний контроль над судовою владою (заблокувала діяльність Конституційного трибуналу – органу конституційної юрисдикції). Із цієї причини прийнято Закон «Про організацію судів загальної юрисдикції» від 12 липня 2017 року, а також підготовлено законопроекти про внесення змін до законів «Про Національну раду правосуддя» та «Про Верховний Суд», які встановлюють нову процедуру призначення суддів – членів Ради. Парламентська асамблея Ради Європи закликала утриматися від таких дій. Однак закони були ухвалені, що викликало обурення і протести у польському суспільстві й негативну реакцію з боку Європейського Союзу і Ради Європи. Ключовими нововведеннями стали такі: право призначати та звільняти голів судів загальної юрисдикції було надано Міністру юстиції; голови судів отримали дискреційні повноваження щодо розподілу справ між судьями; Міністр юстиції отримав право звільняти суддів Верховного Суду, а Президент – дискреційні повноваження щодо продовження повноважень судді після досягнення ним граничного віку; право призначати 15 членів суддівського корпусу до Національної ради юстиції перейшло до Сейму, де за таке рішення має проголосувати не менше 3/5 його членів. Одним із заходів судової реформи було зниження вікового цензу для суддів із 70 до 65 років. Однак Суд ЄС зобов’язав Польщу вилучити це положення із закону та поновити на посадах суддів, звільнених на його підставі.

Також у Польщі в 2016 році було реформовано статус Генерального прокурора: об’єднано посади Генерального прокурора та Міністра юстиції, суттєво збільшено повноваження останнього в управлінні прокурорською системою. Як зазначив Спеціальний доповідач ООН, у сукупності ці законодавчі акти становлять серйозну загрозу для незалежності польської судової системи та поділу влади¹⁴. Серйозні застереження щодо змісту судової реформи виникли і в європейських структурах, які наголошували на загрозах для поділу влади, демократії та верховенства права.

В **Угорщині** конституційна реформа зачепила й судову владу. Основним законом та Законом про правовий статус суддів обов’язковий пенсійний вік для суддів був знижений із 70 до 62 років, що, за задумом, повинно було забезпечити значне оновлення суддівського корпусу. Венеціанська комісія зазначила, що цей захід є сумнівним у світлі основоположних принципів і правил, що стосуються незалежності, статусу й незмінності суддів. Це положення могло призвести до того, що приблизно 300 найдосвідченіших

¹⁴Poland must safeguard judicial independence, UN Special Rapporteur. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2017/07/poland-must-safeguard-judicial-independence-un-special-rapporteur>

суддів були б змушені подати у відставку протягом року. Це могло б підірвати функціонування судів і негативно вплинути на безперервність і правову визначеність, а також відкрити можливості для небажаного впливу на склад суддівського корпусу. Суд ЄС постановив, що таке радикальне зниження пенсійного віку для угорських суддів, а також прокурорів і нотаріусів із 70 до 62 років є дискримінаційним за ознакою віку. Конституційний Суд Угорщини підтримав таку позицію. Парламент прийняв закон про зміну вікових обмежень.

У *Румунії* реформування судової системи відбулося в кілька етапів. Перший пов'язаний із процесом європейської інтеграції (2005–2009 рр.). Основними вимогами, які мала виконати країна, були забезпечення верховенства права й подолання широкомасштабної корупції, яка поширювалася на систему державної влади та політичну систему в цілому. Реформа судової системи була спрямована, насамперед, на зменшення навантаження на суддів, вдосконалення організаційної структури, збільшення бюджету тощо. У 2009 році це призвело до посиленої модернізації центральної судової системи Румунії. Однак, щодо повноважень (неупередженості суддів) – позитивні результати не були очевидними. Другий етап розпочався у 2017 році. Метою реформи, за визначенням уряду, було надання відповідей на існуючі проблеми й потреби судової системи, а також її адаптація до нових суспільних реалій. Для цього було розроблено та прийнято три закони: «Про статус суддів і прокурорів», «Про судоустрій» і «Про Вищу раду магістратури». Ці закони мали на меті посилити незалежність суддів шляхом розмежування суддівської та прокурорської кар'єри, а також підвищити ефективність і підзвітність судової влади. Натомість, вони мали протилежний ефект, підірвавши незалежність румунських суддів і прокурорів та довіру громадськості до судової влади. Закони передбачали зміну процедури призначення прокурорів, передачу вирішального впливу на цей процес Міністру юстиції, обмеження свободи вираження поглядів суддів, створення нової Секції з розслідування злочинів суддів, а також заходи, що послаблюють роль Вищої ради магістратури як гаранта незалежності судової влади. Ухвалення парламентом цих законів спровокувало масові протести громадськості на підтримку антикорупційних заходів. У 2018 році парламент Румунії ухвалив зміни до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів, які, на думку Венеціанської комісії, знизять ефективність румунської системи кримінального правосуддя, зокрема в боротьбі з корупційними правопорушеннями. Це викликало хвилю протестів. Зміни до вищезгаданих законів у лютому 2019 року лише посилили негативні аспекти з точки зору порушення незалежності суддів.

Судова реформа в *Молдові* була розпочата у 2018 році як захід з виконання Національного плану дій з виконання Угоди про асоціацію між Республікою Молдова та Європейським Союзом на період 2017–2019 років. Наразі триває процес розробки змін до Конституції, які вже були предметом аналізу Венеціанської комісії. Зокрема, вона надала позитивні висновки щодо: скасування випробувального терміну для суддів; обмеження можливості Президента відхиляти пропозиції Вищої ради правосуддя (Ради) щодо призначення суддів; надання суддям лише функціонального імунітету;

положення про те, що принаймні половина членів Ради має бути суддями, обраними своїми колегами із числа суддів усіх рівнів; консультативної ролі Ради в підготовці бюджету судової влади; закріплення на конституційному рівні того, що Рада є гарантом незалежності судової влади, тощо. Незважаючи на загальну позитивну спрямованість і відповідну позитивну оцінку цих змін, їх фактична реалізація на практиці викликала сумніви щодо відсутності політичного впливу на формування Ради, що явно не сприяє відновленню довіри до правосуддя, яке є задекларованою метою реформи.

Водночас, досягнення цілей, визначених на початку цього розділу, уявляється можливим не лише шляхом запровадження спеціального порядку призначення чи обрання суддів на посади. У першу чергу, це стане можливим завдяки побудові системи судів, яка сприятиме ефективному здійсненню правосуддя.

Для врахування міжнародного досвіду наводимо в *Таблиці 1* відомості про судові системи країн Європи.

Таблиця 1. Судові системи країн Європи

Країна	Система судів за принципом територіальності	Система судів за принципом спеціалізації	Система судів за принципом інстанційності	Особливості судової системи
Бельгія ¹⁵	Територія Бельгії поділяється на 5 судових областей (Антверпен, Брюссель, Гент, Льєж і Монс), 12 судових округів і 187 судових кантонів з метою організації судової системи. Суди першої інстанції – 13 судів у 12 округах (Брюссельський судовий округ має два суди першої інстанції, один з яких є нідерландськомовним, а інший – франкомовним ¹⁶), мирові суди розташовані по одному в 162 кантонах, поліцейські суди – 15 судів у відповідних судових округах. Трудові суди – 5 судів в	Загальні суди, які розглядають цивільні та кримінальні справи. Мировий суд (мировий суддя) – суддя, який знаходиться найближче до громадянина (також називається «місцевим суддею»); розглядає лише цивільні справи, які можна назвати «приватними» для громадян (наприклад, сусідські суперечки, суперечки щодо оренди, невеликі неоплачені рахунки, захист вразливих осіб тощо); не розглядає кримінальні чи податкові справи. Трудові суди – спеціалізовані суди з широким колом повноважень, включаючи трудове право та право соціального забезпечення. Господарські суди – спеціалізовані суди, розглядають спори між	Діють суди першої інстанції (загальні суди, мирові суди (мирові судді), трудові, господарські, поліцейські суди. Апеляційні суди – переглядають рішення судів першої інстанції (у т.ч. загальних, кримінальних, господарських судів). Касаційний суд – переглядає рішення апеляційного суду, вирішує лише питання права; забезпечує однакове тлумачення й застосування закону всіма іншими судами та трибуналами бельгійської судової системи.	<i>Поліцейські суди (Tribunaux de police)</i> ¹⁸ : суддя засідає одноосібно, йому допомагає секретар; у кримінальних справах присутній прокурор; процедура, що застосовується в поліцейському суді, є аналогічною процедурі, що застосовується в кримінальному суді; судді призначаються так само, як і інші судді; судді призначаються довічно (стаття 152 Конституції Бельгії), вони можуть бути позбавлені посади або тимчасово відсторонені від посади лише за рішенням суду. <i>Суд присяжних (Cour d'assises)</i> ¹⁹ : складається з голови (який є суддею Апеляційного суду) та двох засідателів (які є суддями суду нижчої інстанції); голова здійснює судочинство об'єктивно та неупереджено,

¹⁵ Суди та трибунали Бельгії. URL: <https://www.tribunaux-rechtbanken.be/fr>

¹⁶ National justice systems. Belgium. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?BELGIUM&member=1

¹⁸ Книга II, Розділ I Кримінально-процесуального кодексу Бельгії (статті 137 і далі). URL: <http://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/1808/12/09/1808120950/justel>

¹⁹ Книга II, Розділ II Кримінально-процесуального кодексу Бельгії (статті 216 і далі). URL: <http://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/1808/12/09/1808120950/justel>

	<p>5 судових областях. Суди присяжних – 11 судів у відповідних судових округах. Господарські суди – 9 судів у відповідних судових округах. Апеляційні суди – 5 судів у 5 судових областях. Касаційний суд – 1, його юрисдикція поширюється на всю державу.</p>	<p>компаніями. Поліцейські суди – розглядають незначні правопорушення – проступки (караються арештом до 7 днів) та спеціалізуються на порушеннях правил дорожнього руху, позовах про відшкодування шкоди, заподіяної в результаті дорожньо-транспортної пригоди або залізничної аварії¹⁷.</p>		<p>має право на власний розсуд робити все, що може бути корисним для встановлення істини (наприклад, викликати й заслуховувати осіб), керує членами суду присяжних і підтримує порядок під час слухання; складається з 12 осіб, які визначаються жеребкуванням. Присяжні приймають рішення лише щодо вини, яке не підлягає оскарженню. Проте можливе касаційне оскарження вироку, який приймається присяжними та професійними судьями спільно. Процедура є усною. Найбільш серйозні кримінальні справи (такі як вбивство або замах на вбивство, захоплення заручників зі смертельними наслідками, тяжкі злочини тощо) передаються на розгляд суду присяжних (стаття 150 Конституції Бельгії).</p>
Болгарія ²⁰	<p>Діють суди першої інстанції: районні суди – 113, обласні</p>	<p>Вирізняють спеціалізовані суди²¹: <i>Адміністративні суди:</i></p>	<p>Правосуддя здійснення у трьох інстанціях. Обласні, окружні та</p>	<p>У Болгарії експериментально існував спеціалізований кримінальний суд, що розглядав</p>

¹⁷ Запит ЕСРД № 4788. Правові засади спеціалізованого правосуддя. URL: <https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/private/request-details/635607>

²⁰ Judicial system act of Bulgaria. URL: [https://venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF\(2022\)025-e](https://venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF(2022)025-e)

²¹ National justice systems. Bulgaria. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?BULGARIA&member=1

	<p>суди – 28, адміністративні суди – 28, військові суди – 5; апеляційні суди: загальні апеляційні суди – 5, Військовий апеляційний суд – 1; Верховний касаційний суд – 1; Вищий адміністративний суд – 1; судові округи районних, окружних, обласних, адміністративних, військових та апеляційних судів не збігаються з адміністративно-територіальним поділом країни.</p>	<p>розглядають справи, що стосуються видання, зміни, скасування або анулювання адміністративних актів; відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями / бездіяльністю адміністрації, незаконними актами, діями або бездіяльністю адміністративних органів і посадових осіб тощо. <i>Військові суди</i> розглядають кримінальні справи про злочини, скоєні під час виконання службових обов'язків або у зв'язку з ними генералами, офіцерами, сержантами і рядовим складом болгарської армії, цивільним персоналом Міністерства оборони та персоналом інших міністерств і відомств у структурах, підзвітних міністру оборони, в Агентстві національної безпеки та Національній розвідувальній службі.</p>	<p>адміністративні суди, а також військові суди розглядають у першій інстанції справи, визначені законом; обласні суди розглядають у другій інстанції оскаржувані акти у справах районних судів, а також інші справи, віднесені до їх компетенції законом як до суду першої інстанції (справи, що стосуються значних сум або становлять значний суспільний інтерес); військовий апеляційний суд розглядає у другій інстанції оскаржувані акти у справах військових судів; Верховний касаційний суд діє як суд касаційної інстанції; Вищий адміністративний суд розглядає в першій інстанції документи, визначені законом, діє як касаційна інстанція щодо оскаржуваних документів у справах адміністративних судів.</p>	<p>кримінальні справи як суд першої та апеляційної інстанції. Однак 14 квітня 2022 року цей суд був ліквідований як такий, що «не виправдав очікувань»²².</p> <p>Додатково в Болгарії діє Арбітражний суд при Болгарській торгово-промисловій палаті, який вирішує цивільні спори та спори щодо заповнення прогалин у договорах або адаптації договорів до нових обставин, незалежно від того, чи має одна або обидві сторони зареєстрований офіс або місце проживання в Болгарія.</p>
--	--	--	---	---

²² Законопроект про внесення змін і доповнень до Закону про судоустрій (проекти, пояснювальні записки, висновки щодо ефективності діяльності Спеціалізованого кримінального суду). URL: <https://parliament.bg/bills/ID/164064>

<p>Греція²³</p>	<p>Суди розташовані у відповідних судових округах: суди з розгляду дрібних позовів – 154, магістратські суди – 41, загальні суди першої інстанції – 63, загальні апеляційні суди – 19, адміністративні суди першої інстанції – 30, адміністративні апеляційні суди – 9. Юрисдикція касаційних судів поширюється на всю країну.</p>	<p>У системі судів Греції діють²⁴: <i>Суди загальної юрисдикції</i> (цивільні та кримінальні суди) – система судів першої, апеляційної інстанції та Верховний суд, які розглядають справи, що не належать до юрисдикції інших судів; Адміністративні суди забезпечують судовий контроль адміністративних актів; <i>Рахункова палата</i>²⁵ також є вищим адміністративним судом, юрисдикція якого обмежена конкретними сферами (розгляд спорів щодо призначення пенсій, а також перевірка рахунків [підзвітних посадових осіб], розгляд справ, пов'язаних із відповідальністю державних або військових службовців, а також державних службовців органів місцевого самоврядування та інших юридичних осіб публічного права за шкоду, заподіяну державі, органам місцевого</p>	<p>Цивільні суди: Верховний суд (Areios Pagos), апеляційний суд, суди першої інстанції, районні суди; кримінальні суди: Верховний суд, апеляційні суди, магістратські суди, суди у справах про проступки; адміністративні суди: Державна рада, апеляційні адміністративні суди, адміністративні суди, Рахункова палата (її рішення є остаточними і непідконтрольними Державній раді), Вищий спеціалізований суд (суд ад hoc)</p>	<p>Відповідно до відомостей, оприлюднених Міністерством юстиції Греції²⁶, до судової системи також відносять прокуратури: прокуратури першої інстанції, прокуратури при судах апеляційної інстанції, прокуратури Верховного суду.</p> <p>У системі судів Греції діють інші спеціалізовані суди, які є практично унікальними²⁷: <i>Суд щодо помилкових неправомірних судових рішень</i> та спорів, що стосуються винагороди або пенсії суддів, який розглядає «позови проти суддів за винесення помилкового або неправосудного рішення» та «спори, що стосуються всіх видів винагород і пенсій суддів, а також за умови, що вирішення відповідних правових питань може вплинути на заробітну плату, пенсію або податковий статус більш широкого кола осіб, розглядаються спеціальним судом,</p>
----------------------------	--	---	--	--

²³ National justice systems. Greece. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?GREECE&member=1

²⁴ Organization chart of courts in Greece. URL: https://ministryofjustice.gr/English/?page_id=758

²⁵ Запит ЕСРД № 4788. Правові засади спеціалізованого правосуддя. URL: <https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/private/request-details/635607>

²⁶ Запит ЕСРД № 4788. Правові засади спеціалізованого правосуддя. URL: <https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/private/request-details/635607>

²⁷ Там само.

		самоврядування або іншим юридичним особам публічного права через умисел чи недбалість). <i>Конституційний контроль здійснює:</i> <i>Вищий спеціалізований суд</i> , до компетенції якого належать питання щодо національних виборів та суперечливих рішень Верховного суду.		передбаченим статтею 99. У таких випадках до складу суду включається участь одного додаткового професора і одного додаткового адвоката, визначених законом»; Суди у справах неповнолітніх – кримінальні суди, до компетенції яких належать справи про злочини неповнолітніх; Військові, військово-морські та військово-повітряні суди – кримінальні суди, до компетенції яких належать справи про злочини, вчинені військовослужбовцями.
Естонія ²⁸	Територія Естонської Республіки поділена на чотири судові повіти – Хар'ю, Тарту, Пярну і Віру, в яких розташовано 17 судів і прокуратур (що охоплюють судові округи) ²⁹ . Діє 4 окружні суди.	Адміністративні суди розглядають адміністративні справи як суди першої інстанції. Повноваження адміністративного суду, порядок звернення до суду та адміністративна процедура викладені в Адміністративно-процесуальному кодексі.	Судова система Естонії складається із чотирьох повітових судів, двох адміністративних судів, двох окружних судів і Верховного суду. Повітові суди та адміністративні суди є судами першої інстанції; окружні суди є апеляційними судами ³¹ , а Верховний суд у Тарту є касаційною інстанцією, а також	-

²⁸ National justice systems. Estonia. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?ESTONIA&member=1

²⁹ Organization of the judicial system. URL: <https://www.ejn-crimjust.europa.eu/ejn2021/ContentDetail/EN/5/8>

	Також функціонують 2 адміністративні суди (в Таліні та Пярну) ³⁰ .	У Тартуському повітовому суді є відділ реєстрації та відділ земельного кадастру. Земельний реєстр і реєстр суден ведуться у відділі земельного реєстру. Комерційний реєстр, реєстр некомерційних об'єднань і фондів та реєстр комерційних застав ведуться у відділі реєстрації. Також у Пярнуському повітовому суді є відділ платіжних доручень, який розглядає заяви про прискорену процедуру розгляду платіжних доручень.	судом конституційного нагляду. Як суди загальної юрисдикції, повітові суди розглядають цивільні, кримінальні справи та справи про проступки. Як суди першої інстанції, адміністративні суди розглядають адміністративні справи, віднесені законом до їх юрисдикції. Окружні суди є судами другої інстанції, які ретельно перевіряють рішення, винесені загальними та адміністративними судами, у разі подання апеляції. Верховний суд є найвищою судовою інстанцією і розглядає касаційні скарги на рішення районних судів. Верховний суд також є судом конституційного контролю.	
Ірландія ³²	-	Суди за спеціалізацією ³³ : <i>Розгляд судами цивільних справ</i> (на різні суми): районний суд – 2 000 євро у дрібних позовах або позовах до 15 000 євро; окружний суд – позови на суму від 15 000 до 75 000 євро (60 000 євро у справах	Конституція Ірландії окреслює структуру судової системи, яка складається із суду останньої інстанції, Верховного Суду, Апеляційного суду, який має юрисдикцію у кримінальних і цивільних справах, та судів першої інстанції, які включають Високий	У судовій системі Ірландії за спеціалізацією виділяють: Суд у справах дітей ³⁴ . Окружний суд може судити дитину або молоду людину за будь-яке правопорушення, окрім вбивства. У Корку,

³¹ The Estonian court system. URL: <https://www.kohus.ee/en/estonian-courts/estonian-court-system>

³⁰ Administrative courts. URL: <https://www.kohus.ee/en/estonian-courts/estonian-court-system/administrative-courts>

³² National justice systems. Ireland. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?IRELAND&member=1

³³ Understanding The Courts System. URL: <https://www.courts.ie/understanding-courts-system-0>

³⁴ The Children Court. URL: <https://www.courts.ie/children-court>

		<p>про тілесні ушкодження); Високий суд – позови на суму понад 75 000 євро без верхньої межі; Розгляд судами <i>сімейних справ</i>: районний суд – щодо утримання, опіки та доступу до дітей, видає накази, що стосуються домашнього насильства; окружний суд – про розлучення, визнання шлюбу недійсним, інші супутні рішення; апеляційний суд – з питань конституційного права та цивільного права розглядає апеляції на рішення Високого суду та приймає по них рішення;</p> <p><i>Кримінальні суди</i> – розглядають кримінальні справи. Серйозність злочину визначає суд, в якому буде розглядатися справа. Районний суд – спрощена юрисдикція, без суду присяжних – незначні правопорушення, юрисдикція щодо звільнення під заставу в більшості випадків;</p>	<p>суд з повною юрисдикцією у всіх кримінальних і цивільних справах та суди обмеженої юрисдикції, окружні суди та районні суди, організовані на регіональній основі.</p>	<p>Лімерику та Уотерфорді Суд у справах дітей Окружного суду розглядає звинувачення проти дітей віком до 16 років, за винятком випадків, коли звинувачення є дуже серйозними або коли суддя вважає, що існують особливі обставини. Суд у справах дітей проводиться в залах судових засідань, де відбуваються звичайні засідання Окружного суду. У Дубліні є окремий Суд у справах дітей, який засідає кожного робочого дня. В інших місцях звинувачення проти дітей розглядаються в іншому місці, ніж звичайні засідання, або в інші дні чи години, і називаються судом у справах неповнолітніх.</p> <p>Суд з питань лікування наркоманії³⁵ – це спеціалізований суд у Дубліні, метою якого є лікування, а не ув'язнення наркозалежних. Цей суд розглядає справи ненасильницьких правопорушників, чия злочинна поведінка мотивована залежністю, а не фінансовою</p>
--	--	--	--	--

³⁵ The Drug Treatment Court. URL:<https://www.courts.ie/drug-treatment-court>

		<p>окружний суд – апеляційна інстанція окружного суду, розглядає всі правопорушення, за винятком тих, які повинні розглядатися в Центральному кримінальному суді. Кримінальні справи розглядаються суддею за участю присяжних; Центральний кримінальний суд – Високий суд має повну оригінальну юрисдикцію у всіх справах, цивільних і кримінальних. При здійсненні своєї кримінальної юрисдикції Високий суд відомий як Центральний кримінальний суд. Судові процеси щодо найтяжчих злочинів розглядаються суддею, який засідає за участю присяжних. Спеціальний кримінальний суд розглядає дві категорії злочинів: «заплановані злочини» та злочини, засвідчені Офісом Генерального прокурора. Суд складається із трьох суддів без участі присяжних. Апеляційний суд – створений 28 жовтня 2014 року відповідно до тридцять третьої поправки до Конституції. Є судом апеляційної інстанції. Він</p>		<p>вигодою. Метою програми є забезпечення довгострокового лікування під наглядом суду для правопорушників, які зловживають наркотиками. Основний принцип полягає в тому, що, при усуненні причини правопорушення, тобто залежності, зникає потреба вчиняти правопорушення.</p>
--	--	---	--	--

		<p>засідає у складі трьох суддів. Розглядає і вирішує апеляції Окружного суду («справа, що стосується питань права»), Центрального кримінального суду і Спеціального кримінального суду, а також заяви про перегляд обвинувальних вироків або вироків, які, як стверджується, є результатом судової помилки. Верховний суд – це суд останньої інстанції як у цивільних, так і в кримінальних справах. Він може розглядати апеляції на (1) рішення Апеляційного суду і (2) рішення Високого суду.</p>		
Кіпр ³⁶	<p>На території Кіпру діють 6 районних судів (Нікосія, Фамагуста, Кіренія (розташована в Нікосії), Ларнака, Лімасол і Пафос), 4 суди присяжних (Нікосія, Ларнака, Лімасол і Пафос), Верховний Суд, юрисдикція якого поширюється на територію всієї країни;</p>	<p><i>Загальними або неспеціалізованими судами першої інстанції є окружні суди, які розглядають усі цивільні справи, включаючи комерційні спори, та мають «залишкову» кримінальну юрисдикцію для винесення рішень у кримінальних справах, за які передбачено максимальне покарання у виді позбавлення волі строком до п'яти років. Кримінальна</i></p>	<p>На Кіпрі діють суди двох інстанцій: Верховний Суд (Ανώτατο Δικαστήριο) (друга інстанція) та різні суди першої інстанції</p>	-

³⁶ National justice systems. Cyprus. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?CYPRUS&member=1

	<p>також діють: 3 сімейні суди (1 для Нікосії та Кіренії, 1 для Лімасола та Пафосу і 1 для Ларнаки та Фамагусти). У Нікосії також існує сімейний суд для релігійних груп. 2 суди з контролю за орендною платою; 3 трибунали із трудових спорів (у Нікосії, Ларнаці та Лімасолі). Діють Військовий суд, Адміністративний суд та Адміністративний суд з питань міжнародного захисту</p>	<p>юрисдикція на Кіпрі здійснюється в першій інстанції судами присяжних, які можуть розглядати будь-які кримінальні справи, незалежно від злочину або передбаченого покарання. <i>Суд з розгляду трудових спорів</i> – розглядає справи, що стосуються питань трудового права, включаючи припинення трудових відносин, захист материнства, питання відпусток, а також дискримінації та утисків на робочому місці. <i>Суди з контролю за орендною платою</i> – розглядають справи про повернення майна, оренду майна та пов’язані з цим питання. <i>Сімейні суди</i> – розглядають справи про розлучення, опіку над дітьми та нерухомістю. <i>Військовий суд</i> – розглядає кримінальні правопорушення, вчинені військовослужбовцями. <i>Адміністративний суд</i> – розглядає всі адміністративні справи, які до цього часу належали до компетенції Верховного Суду.</p>		
--	---	---	--	--

		<p><i>Адміністративний суд з питань міжнародного захисту</i> – має виключну юрисдикцію виносити рішення в першій інстанції щодо будь-якої скарги, поданої до нього шукачем притулку відповідно до статті 146 Конституції, на рішення, дії або бездіяльність, пов’язані з положеннями Закону про біженців.</p>		
Латвія ³⁷	-	<p>Районні та міські суди (rajonu (pilsētu) tiesas) є судами першої інстанції у цивільних, кримінальних та адміністративних справах. Районний або міський суд може мати структурні підрозділи, тобто приміщення суду, розташовані в різних місцях у межах територіальної юрисдикції відповідного району або міста. Районний або міський суд може мати відділ земельного кадастру. Відділ веде земельні кадастри (де реєструються об’єкти нерухомості та пов’язані з ними права) і розглядає позови про безспірне виконання рішень, накази про стягнення</p>	<p>Судова влада належить районним (міським) судам, обласним судам, Верховному Суду та Конституційному Суду, а в умовах надзвичайного або воєнного стану – також військовим судам. Верховний суд є також апеляційною інстанцією з питань права.</p>	<p>Закон про судову владу до системи судів відносить також Конституційний суд (Satversmes Tiesa), який є незалежним судовим органом, що розглядає справи про конституційність законів та інших правових актів у межах повноважень, визначених Конституцією та Законом про Конституційний суд. Він також розглядає інші справи, передані йому відповідно до Закону про Конституційний суд.</p>

³⁷ On Judicial Power: Law of the Republic of Latvia. URL:<https://likumi.lv/ta/en/en/id/62847>

		<p>заборгованості та затвердження протоколів аукціону.</p> <p>Обласні суди (<i>apgabaltiesas</i>) як апеляційні суди розглядають цивільні, кримінальні та адміністративні справи у складі колегії із трьох суддів обласного суду. Обласний суд може мати структурні підрозділи, тобто судові палати, розташовані в різних місцях в межах територіальної юрисдикції відповідного обласного суду.</p> <p>Військові суди можуть діяти в умовах воєнного або надзвичайного стану.</p> <p>Відповідно до Закону про військові суди наказ про початок роботи військових судів видає Міністр юстиції. У такому випадку починають діяти один або декілька військових судів першої інстанції та військовий апеляційний суд.</p>		
Литва ³⁸	У Литві діє 56 судів загальної юрисдикції: Верховний суд Литви (<i>Lietuvos Aukščiausiasis Teismas</i>),	Діє система адміністративних судів. <i>Окружний адміністративний суд</i> – створений для розгляду скарг (заяв) щодо	<i>Окружний суд</i> є судом першої інстанції у кримінальних, цивільних справах та справах про адміністративні правопорушення (віднесених до його юрисдикції	-

³⁸ Judicial system. URL:<https://www.teismai.lt/en/courts/judicial-system/650>

	<p>Апеляційний суд Литви (Lietuvos Apeliacinis Teismas), 5 обласних судів (apygardos teismai), 49 окружних судів (apylinkės teismai). Також діють окружні адміністративні суди, юрисдикція яких поширюється на відповідні судові округи, та Вищий адміністративний суд.</p>	<p>адміністративних актів та дій чи бездіяльності (без виконання обов'язків) суб'єктів публічної та внутрішньої адміністрації; розглядають спори у сфері публічного адміністрування, питання законності нормативно-правових актів, податкові спори тощо; до звернення до адміністративного суду індивідуальні правові акти або дії суб'єктів публічної адміністрації можуть бути оскаржені в досудовому порядку. <i>Вищий адміністративний суд є</i> 1) першою та останньою інстанцією в адміністративних справах, віднесених законом до його юрисдикції; 2) апеляційною інстанцією у справах щодо рішень, ухвал та постанов окружних адміністративних судів, а також у справах про адміністративні правопорушення з рішень районних судів.</p>	<p>законом), справах, віднесених до юрисдикції іпотечних суддів, а також справах, пов'язаних з виконанням рішень і вироків. Судді районного суду також виконують функції судді досудового розслідування, судді з питань виконання судових рішень, а також інші функції, віднесені законом до компетенції районного суду. <i>Обласний суд є</i> судом першої інстанції у кримінальних і цивільних справах, віднесених законом до його підсудності, та апеляційною інстанцією на вирок, рішення, ухвали і постанови районних судів. <i>Апеляційний суд є</i> апеляційною інстанцією у справах, розглянутих обласними судами як судами першої інстанції. Він також розглядає клопотання про визнання рішень іноземних або міжнародних судів і рішень іноземних або міжнародних арбітражів та їх виконання в Литовській Республіці, а також виконує інші функції, віднесені законом до юрисдикції цього суду. <i>Верховний Суд Литви є</i> єдиним судом касаційної інстанції для перегляду вироків, рішень, ухвал і постанов судів загальної</p>	
--	---	---	--	--

			юрисдикції, що набрали законної сили. Він формує єдину судову практику щодо тлумачення і застосування законів та інших правових актів.	
Люксембург ³⁹	<p><i>Мирові судді.</i> Існує 3 суди мирових суддів (justices de paix): один у Люксембурзі, один в Еш-сюр-Альзетт (який знаходиться в Люксембурзькому судовому окрузі) і один в Дікірхе (судовий округ Дікірх). <i>Окружні суди.</i> Люксембург розділений на два судових округи (arrondissements judiciaires), і в кожному з них є окружний суд (Tribunal d'Arrondissement): один знаходиться в Люксембурзі, а інший – в Дікірху. Верховний суд (Cour supérieure Justice) – його юрисдикція поширюється на всю територію країни.</p>	<p>Спеціалізовані суди. <i>Апеляційна рада з питань соціального страхування</i> (Conseil Supérieur De La Sécurité Sociale) та <i>Арбітражна комісія з питань соціального страхування</i> (Conseil Arbitral De La Sécurité Sociale) розглядають позови заявників на соціальні виплати на рішення, прийняті органами соціального забезпечення. Також діє система <i>адміністративних судів</i>, яка складається з адміністративного суду (Cour administrative) та адміністративних судів першої інстанції (Tribunal administratif). Існують <i>суди з питань праці</i> – розглядають спори, пов'язані з трудовими договорами, учнівськими договорами, додатковим пенсійним забезпеченням та страхуванням</p>	<p>Суди першої інстанції: мирові суди (кожен із них складається з декількох мирових суддів і включає в себе Трибунал миру, Поліцейський трибунал (кримінальні справи) і Трибунал з питань зайнятості (питання зайнятості); Вищий суд (складається з Апеляційного та Касаційного судів); Соціальна юрисдикція: Арбітражна рада з питань соціального забезпечення, Вища комісія з питань соціального забезпечення – суди першої інстанції, апеляції подаються до Касаційного суду. Адміністративна юрисдикція: Адміністративний суд першої інстанції (Адміністративний трибунал), адміністративний суд – апеляційний суд.</p>	-

³⁹ National justice systems. Luxembourg. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?LUXEMBOURG&member=1

		<p>на випадок неплатоспроможності. У кожному окружному суді є секція, яка називається <i>Суд у справах молоді та опіки</i> – вирішує питання щодо забезпечення застосування законодавства про опіку та інших захисних заходів щодо недієздатних повнолітніх осіб.</p>		
Нідерланди ⁴⁰	<p>Щоб гарантувати якість системи правосуддя і зробити суди доступними для всіх, Нідерланди розділені на юрисдикції. Цей поділ, серед іншого, визначає, в якому районному суді розглядатиметься конкретна справа⁴¹. Нідерланди поділені на 11 округів, кожен із яких має власний суд. Кожен суд має низку підрайонних приміщень. Кожен окружний суд складається максимум з 5 секторів, які завжди</p>	<p>Окружний суд складається щонайменше з чотирьох секторів. Вони завжди включають адміністративний сектор, цивільний сектор, кримінальний сектор та підрайонний сектор. Сімейні справи та справи неповнолітніх часто виділяються в окремий сектор, так само, як і справи, що стосуються іноземців.</p> <p><i>Спеціалізація (сектори): підрайон</i> – розглядає спори без участі адвоката; у сфері цивільного права дільничний суддя розглядає всі справи, пов'язані з орендою, купівлею-продажом та</p>	<p>Діє триланкова судова система. <i>Районні суди</i> – в них починається розгляд більшості справ. У кожному районному суді є сектор обмеженої юрисдикції, який розглядає трудові спори або спори щодо оренди, а також цивільні справи із сумою позову до 25 000 євро. Цей сектор також розглядає справи, пов'язані з незначними кримінальними правопорушеннями (проступками). <i>Апеляції</i> на рішення, винесені районним судом у цивільних і кримінальних справах, можуть бути подані до відповідного апеляційного суду. В адміністративних справах діє компетентний спеціалізований</p>	<p>Діють спеціальні трибунали⁴³. <i>Центральний апеляційний трибунал</i> (Centrale Raad van Beroep) – це апеляційна колегія, яка займається переважно справами, що стосуються соціального забезпечення та державної служби. У цих сферах він є найвищою судовою інстанцією. Трибунал знаходиться в Утрехті. <i>Апеляційний трибунал з питань торгівлі та промисловості</i> (College Van Beroep Voor Het Bedrijfsleven) є спеціальним адміністративним судом, який розглядає спори у сфері соціально-економічного адміністративного права. Крім</p>

⁴⁰ National justice systems. Netherlands. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?NETHERLANDS&member=1

⁴¹ The Dutch court system. URL: <https://www.government.nl/>

⁴³ National justice systems. Netherlands. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?NETHERLANDS&member=1

	<p>включають сектор адміністративного права, цивільного права, кримінального права та підрайонного права⁴². Судові округи поділяються на чотири зони юрисдикції Апеляційного суду: Гаага, Амстердам, Арнем-Лейворден та Хертогенбос. Також утворений Верховний Суд, юрисдикція якого поширюється на територію усієї держави.</p>	<p>працевлаштуванням, а також усі спори, що стосуються сум до 25 000 євро; у сфері кримінального права дільничний суддя розглядає незначні правопорушення (найчастіше – справи, в яких поліція або прокурор запропонували мирову угоду); <i>кримінальне право</i> – судді у кримінальних справах розглядають усі кримінальні справи, які не розглядаються районними суддями; справи можуть розглядатися в колегіях, що складаються з одного судді чи з трьох суддів (розглядають більш складні справи, а також ті, в яких обвинувачення вимагає покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад один рік); <i>цивільне / сімейне право</i> – справи, які не належать до компетенції районного судді; більшість вирішується одноособово суддею, існують колегії з трьох суддів для розгляду більш складних справ; у деяких районних судах є</p>	<p>адміністративний суд – Відділ адміністративної юрисдикції Державної ради, Центральний апеляційний суд (трибунал) або Торгово-промисловий апеляційний суд (також відомий як Вищий адміністративний суд у справах торгівлі та промисловості або в україномовній літературі – Апеляційний трибунал з питань торгівлі та промисловості). <i>Касаційні скарги</i> у цивільних, кримінальних та податкових справах подаються до Верховного суду.</p>	<p>того, цей апеляційний трибунал також розглядає апеляції, що стосуються конкретних законів, таких як Закон про конкуренцію (Mededingingswet) та Закон про телекомунікації (Telecommunicatiewet). Трибунал знаходиться в Гаазі. Також діє <i>Відділ адміністративної юрисдикції Державної ради</i>⁴⁴ в Гаазі – найвищий адміністративний суд загальної юрисдикції, розглядає апеляції, подані громадянами, асоціаціями або комерційними компаніями на рішення муніципальних, провінційних або центральних органів влади; спори, що виникають між двома органами державної влади. Діє також <i>Комерційний суд Нідерландів (NCC)</i> – спеціалізований суд, покликаний задовольнити зростаючу потребу в ефективному вирішенні цивільних та комерційних спорів, що мають міжнародний аспект. Розташований в Амстердамі, NCC діє відповідно до голландського</p>
--	---	--	---	---

⁴² Judicial system. Netherlands. URL: <https://www.rechtspraak.nl/English>

⁴⁴ Запит ЕСРД № 4788. Правові засади спеціалізованого правосуддя. URL: <https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/private/request-details/635607>

		<p>окремий сектор для розгляду сімейних справ та справ неповнолітніх (утворюється, коли кількість таких справ є значною).</p> <p><i>адміністративне право</i> – часто судовому розгляду передують оскарження в адміністративних органах; справи розглядаються колегією з одного судді, трьох суддів (у складних справах або тих, що стосуються фундаментальних питань).</p>		<p>процесуального права, яке високо цінується за свою прагматичність та ефективність, а робочою мовою НСС є англійська.</p>
Португалія ⁴⁵	<p>Територія країни поділена на 23 судові демаркації (комарки), які відповідають адміністративним районам. Кожна судова демаркація складається з декількох муніципалітетів. Центральні підрозділи демаркаційних судів мають компетенцію на всій території судового округу або на більшій групі муніципалітетів. Місцеві підрозділи мають компетенцію</p>	<p>Португалія має дві окремі групи судів – цивільні суди та адміністративні суди. Передбачено також інші суди – Конституційний суд (Tribunal Constitucional), Рахункова палата (Tribunal de Contas), третейські суди (tribunais arbitrais) та мирові судді (julgados de paz).</p> <p>Суди першої інстанції поділяються на три категорії, залежно від предмета позову та суми позову: <i>суди загальної юрисдикції, спеціалізованої юрисдикції</i> (кримінальні</p>	<p>Судова система є триланковою. Суди загальної юрисдикції поділяються на:</p> <p>Суди першої інстанції:</p> <p><i>Районні суди</i> – складаються із секторів загальної юрисдикції та спеціалізованих секторів: центральні та місцеві сектори з питань цивільного права, центральні та місцеві сектори з питань кримінального права, місцеві сектори щодо розгляду справ за участі неповнолітніх, сектори з питань розслідувань, сектори з розгляду сімейних справ та щодо неповнолітніх, сектори з питань трудового права, сектори з</p>	<p>У португальській судовій системі існують такі особливі категорії судів:</p> <p><i>Конституційний суд</i>, основним завданням якого є оцінка конституційності або законності законів і правил, а також конституційності бездіяльності законодавчих органів;</p> <p><i>Рахункова палата</i>, яка є найвищим органом, уповноваженим ретельно перевіряти законність державних витрат і перевіряти звіти, які відповідно до закону повинні подаватися до неї;</p> <p><i>Конфліктний суд</i> вирішує</p>

⁴⁵Annex A. The national court system in Portugal. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/cc123123-en/index.html?itemId=/content/component/cc123123-en>

	<p>щодо одного або невеликої групи муніципалітетів у межах судового округу.</p>	<p>справи, сімейні справи, справи неповнолітніх, трудове право, комерційні суди, морські суди, суди з питань інтелектуальної власності, пенітенціарні суди, а також суди з питань конкуренції, регулювання та виконання судових рішень) або спеціальної юрисдикції (цивільні, кримінальні та змішані судові палати, судові палати з цивільних і кримінальних справ, судові палати з цивільних і кримінальних справ, що розглядають справи щодо малолітніх).</p> <p><i>Адміністративні суди</i> включають адміністративні та податкові суди першої інстанції, центральні адміністративні суди (Північний та Південний) та Вищий адміністративний суд (Supremo Tribunal Administrativo), що охоплює всю країну).</p> <p>Конфлікти юрисдикції між судами вирішуються Конфліктним трибуналом (Tribunale Conflitos), діяльність якого регулюється</p>	<p>комерційних питань, сектори з питань примусового виконання; <i>Суди з широкої територіальної юрисдикції</i> – інтелектуальна власність, конкуренція, регулювання і нагляд, щодо воєнного часу тощо;</p> <p>щодо зазначених категорій справ діють апеляційні суди та Верховний Суд.</p> <p>В системі адміністративних та податкових судів діють: Окружні адміністративні суди і податкові суди – як суди першої інстанції; Центральні адміністративні суди – як суди апеляційної інстанції, Спеціалізований адміністративний суд – суд касаційної інстанції. Рахункова палата та Конфліктний суд, які є практично судами єдиної інстанції.</p>	<p>юрисдикційні конфлікти між судовими та адміністративними судами;</p> <p><i>Арбітражні центри</i> є переважно приватними структурами.</p> <p>Також законодавство встановлює випадки та форми, в яких суди, передбачені в попередніх пунктах, можуть окремо або спільно утворювати третейські суди для вирішення конфліктів. Без шкоди для положень, що стосуються військових судів, забороняється розглядати певні категорії злочинів судам з виключною компетенцією⁴⁶.</p>
--	---	--	--	--

⁴⁶ Запит ЕСРД № 4788. Правові засади спеціалізованого правосуддя. URL: <https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/private/request-details/635607>

		законом.		
Румунія ⁴⁷	<p>Функціонують 176 звичайних судів (організовані на рівні повітів та районів Бухареста).</p> <p>42 трибунали організовані на рівні повітів і в Бухаресті, і розташовані, як правило, в головному місті кожного повіту.</p> <p>4 спеціалізовані трибунали функціонують як окремі суди для розгляду справ, пов'язаних із неповнолітніми та сімейним правом (1 – у місті Брашов, його юрисдикція поширюється лише на Брашовський повіт), а також для розгляду комерційних справ (3 – в Аргеші, Муреші та Клужі).</p> <p>15 апеляційних судів мають трибунали та спеціалізовані</p>	<p>У межах звичайних судів та трибуналів може запроваджуватися відповідна спеціалізація.</p> <p>У Румунії діють чотири спеціалізовані суди: <i>суд у справах неповнолітніх та сім'ї</i> (у місті Брашов) – вирішує кримінальні справи, в яких хоча б один з обвинувачених або одна з потерпілих осіб / цивільних сторін є неповнолітніми (в першу чергу, справи матеріальної компетенції суду, щодо рішень, винесених судами в його територіальній юрисдикції), справи, що стосуються запобіжних заходів та заходів безпеки, рішень про виконання кримінальних вироків або про реабілітацію), а також цивільні справи – у першій інстанції (спори щодо влаштування та усиновлення), в апеляційному порядку (у справах неповнолітніх та сім'ї, винесених судами в межах його</p>	<p>Поділ за інстанційністю⁴⁸:</p> <p><i>1 інстанція</i></p> <p><i>Звичайні суди</i> – без статусу юридичної особи; залежно від характеру та кількості справ, у судах можуть створюватися спеціалізовані секції або колегії (обов'язково – у справах неповнолітніх та сімей, які розглядають справи про злочини, вчинені неповнолітніми і щодо неповнолітніх).</p> <p><i>Трибунали</i> – суди зі статусом юридичної особи, в окрузі яких діють, залежно від складності та кількості справ, секції або, залежно від обставин, спеціалізовані колегії для розгляду цивільних справ, справ за участю фахівців, кримінальних справ, справ у справах неповнолітніх та сім'ї, адміністративних та податкових спорів, трудових спорів та соціального страхування, неплатоспроможності, недобросовісної конкуренції та інших справ, а також спеціалізовані колегії для розгляду морських та річкових справ.</p>	<p>Суд касаційної інстанції – <i>Вищий касаційний суд</i> – складається з 4-х секцій: Цивільна секція I, Цивільна секція II, Кримінальна секція, Секція адміністративних та податкових спорів та Об'єднана секція, кожна з яких має свою власну компетенцію; також діє Колегія з розгляду скарг в інтересах закону, Колегія з вирішення правових питань, а також колегії у складі 5 суддів. На початку кожного року Колегія Вищого касаційного суду за пропозицією голови або заступника голови може затвердити створення спеціалізованих колегій у складі секцій Вищого касаційного суду залежно від кількості та характеру справ, обсягу діяльності кожної секції, а також спеціалізації суддів та необхідності використання їхнього професійного досвіду.</p>

⁴⁷ National justice systems. Romania. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?ROMANIA&member=1

⁴⁸ Запит ЕСРД №4788. Правові засади спеціалізованого правосуддя. URL: <https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/private/request-details/635607>

	<p>трибунали під своєю юрисдикцією. Вищий касаційний суд функціонує як Верховний суд Румунії. Він забезпечує однакове тлумачення та застосування законів іншими судами. Військові суди складаються з 4 військових трибуналів, Територіального військового трибуналу в Бухаресті та Військового апеляційного суду в Бухаресті. Кожен із військових трибуналів має статус військової частини.</p>	<p>територіальної юрисдикції); <i>господарські суди</i> – діють у сферах: неплатоспроможність, недобросовісна конкуренція та справи за участю професіоналів. Спеціалізовані трибунали переймають юрисдикцію трибуналу у сферах, в яких він діє. Справи, не розглянуті на дату початку функціонування спеціалізованих трибуналів, будуть направлені до них адміністративним шляхом, ex officio, для врегулювання; спеціалізований трибунал також є компетентним у разі направлення справи на новий судовий розгляд.</p> <p>Відповідні спеціалізовані судові палати утворюються в апеляційних судах та у Вищому касаційному суді.</p>	<p><i>Спеціалізовані трибунали</i> – без статусу юридичної особи, можуть бути створені у перелічених вище сферах; вони можуть діяти на рівні повітів та муніципалітету Бухареста і, як правило, мають штаб-квартиру в повітовому муніципалітеті. <i>Апеляційні суди</i> є судами зі статусом юридичної особи, в окрузі яких діє кілька трибуналів та спеціалізованих трибуналів. Секції апеляційних судів та судів їх округу утворюються за пропозицією правління кожного суду рішенням секції у справах суддів Вищої ради магістратури. У виняткових випадках, коли колегія суддів не може бути сформована в одній із секцій, правління суду може прийняти рішення про участь суддів з інших секцій. Відповідно до обсягу діяльності, характеру та складності справ, що розглядаються судом, для апеляційних судів, трибуналів та судів загальної юрисдикції в інших муніципалітетах повіту або в Бухаресті можуть бути створені допоміжні відділення з постійним місцезнаходженням. Суд касаційної інстанції – <i>Вищий касаційний суд</i>.</p>	
--	---	---	---	--

Словаччина ⁴⁹	Діють: районні суди (54), обласні суди (8), Верховний суд та Спеціальний кримінальний суд, юрисдикція яких поширюється на всю країну.	<p>Правосуддя у Словаччині здійснюється судами загальної юрисдикції та Конституційним судом Словацької Республіки.</p> <p>Діє Спеціалізований кримінальний суд (SCC), головним чином для розгляду справ про корупцію та організовану злочинність. Розглядає справи щодо⁵⁰: умисних вбивств; махінацій у сфері державних закупівель та публічних торгів; підробки, зміни та незаконного виготовлення грошей і цінних паперів; зловживання службовим становищем; отримання хабаря; непрямого підкупу; фальсифікації виборів; створення, підготовки та підтримки злочинної групи та особливо тяжких злочинів, вчинених злочинною групою; тероризму; шкоди фінансовим інтересам Європейського Союзу; злочинів, пов'язаних із екстремізмом тощо.</p>	<p><i>Районні суди</i> діють як суди першої інстанції у цивільних і кримінальних справах, розглядають виборчі справи, якщо це передбачено окремими положеннями законодавства.</p> <p><i>Обласні суди</i>: 1) є апеляційними судами в цивільних і кримінальних справах, розглянутих у першій інстанції районними судами; 2) є судами першої інстанції в адміністративних справах.</p> <p><i>Верховний суд</i> діє і приймає рішення: а) звичайні касаційні скарги на рішення обласних судів та Спеціального кримінального суду; б) надзвичайні скарги на рішення районних судів, обласних судів, Спеціального кримінального суду та Верховного Суду; в) спори про предметну юрисдикцію між судами та суб'єктами владних повноважень, про вилучення та направлення справи до суду, який не є компетентним, якщо це передбачено процесуальною нормою. Верховний Суд здійснює перегляд судових рішень у справах, провадження в яких було закрито на законних підставах.</p>	Створення Спеціалізованого кримінального суду (SCC) стало відповіддю на домінування кримінальних мереж та місцевих еліт у звичайних судах нижчих інстанцій. SCC зазнав значної критики з боку суддівського корпусу, головним чином через вищу винагороду суддів, але він витримав як політичні, так і конституційні виклики, хоча і в дещо зміненому вигляді. Хоча SCC був ефективним у розгляді справ про організовану злочинність і корупцію на місцевому рівні, він виніс дуже мало обвинувальних вироків у справах про корупцію на високому рівні за участю національної еліти. Багато хто покладає провину за таку ситуацію на прокурорів, а не на сам SCC ⁵¹ .
--------------------------	---	--	---	---

⁴⁹ National justice systems. Slovakia. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?SLOVAKIA&member=1

⁵⁰ Запит ЕСРД № 4788. Правові засади спеціалізованого правосуддя. URL: <https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/private/request-details/635607>

⁵¹ Specialised anti-corruption courts: Slovakia. URL: <https://www.cmi.no/publications/5882-specialised-anti-corruption-courts-slovakia>

Словенія ⁵²	Суди загальної юрисдикції включають 44 місцеві, 11 окружних, 4 вищих суди та Верховний Суд. Спеціалізовані суди включають 3 трудові суди, 1 суд з питань праці та соціального захисту та вищий суд з питань праці та соціального захисту, адміністративний суд.	Єдина система судів складається із судів загальної та спеціалізованої юрисдикції. Спеціалізовані суди: <i>суд з питань праці та соціального захисту та вищий суд з питань праці та соціального захисту</i> розглядають спори, пов'язані з трудовими відносинами та соціальним страхуванням; <i>адміністративний суд</i> , який забезпечує правовий захист в адміністративних справах і має статус вищого суду (має статус вищої судової інстанції).	Загальні суди діють на чотирьох рівнях: місцеві та окружні суди (суди першої інстанції), вищі суди, які дозволяють подавати апеляції на рішення судів першої інстанції, і Верховний суд, який є найвищою судовою інстанцією в країні ⁵³ .	У Республіці Словенія немає спеціалізованих кримінальних судів. Однак, діє Спеціалізована прокуратура Республіки Словенія (SOSP). Вона була створена у 2011 році на базі колишньої Групи державних прокурорів із переслідування організованої злочинності. SOSP діє в рамках Генеральної прокуратури Республіки Словенія як спеціальна організаційна одиниця, юрисдикція якої поширюється на всю територію держави ⁵⁴ .
Угорщина ⁵⁵	Територія юрисдикції судів, як правило, відповідає адміністративним кордонам, а назва суду вказує на місце його розташування. Регіональні апеляційні суди діють у Дебрецені, Сегеді, Будапешті,	В судах загальної юрисдикції можуть створюватися секції для розгляду конкретних видів справ. Конкретні справи розглядаються військовими трибуналами (katonaitanács) при спеціальних загальних судах із визначеними сферами юрисдикції.	Правосуддя здійснюється такими типами судів: районні суди (járásbíró ságok); загальні суди (törvénys zékek) – загальні суди розглядають справи в першій інстанції, якщо це передбачено законом, а також розглядають апеляції на рішення, винесені місцевими судами; діють у формі колегій (tanács), секцій та	31 березня 2020 року були ліквідовані адміністративні та трудові суди, які розглядали справи щодо судового оскарження адміністративних рішень, а також справи, що стосуються трудових і прирівняних до них відносин (та інші справи, віднесені законом до їх компетенції). У складі

⁵² National justice systems Slovenia. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?SLOVENIA&member=1

⁵³ The judicial system. URL: <https://www.gov.si/en/policies/rule-of-law-and-justice/the-judicial-system/>

⁵⁴ Запит ЕСРД № 4788. Правові засади спеціалізованого правосуддя. URL: <https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/private/request-details/635607>

⁵⁵ National justice systems. Hungary. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?HUNGARY&member=1

	<p>Дьйорі та Печі. Курія є вищим судовим органом Угорщини і знаходиться в Будапешті.</p>	<p><i>Спеціалізовані справи</i> – адміністративні та трудові, для яких до 2020 року існували окремі судові ланки. <i>В адміністративних судових справах</i> регіональні суди розглядають справи в першій інстанції з регіональною компетенцією; Курія діє в другій (апеляційній) інстанції та в процедурах перегляду і має виключну компетенцію в певних категоріях справ. <i>У трудових судових справах</i> у першій інстанції компетентні районні суди, у апеляційній інстанції – регіональні апеляційні суди, у процедурі касаційного перегляду – Курія. <i>Курія</i> складається з колегій з питань судочинства та гармонізації (ítélkezés és jogegységi tanács), колегій з питань муніципального управління та рішень правового характеру, а також колегій із кримінальних, цивільних, адміністративних і трудових справ (kollégium) та секцій з аналізу судової практики.</p>	<p>кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних і трудових колегій (kollégium) тощо; різні підрозділи можуть також функціонувати колегіально; регіональні апеляційні суди (ítélőtáblák) – розглядають апеляції на рішення, винесені місцевими та загальними судами; Курія (Верховний суд Угорщини) – забезпечує однакове застосування судами законодавства та приймає з цією метою рішення, які є обов’язковими для виконання всіма судами.</p>	<p>окружних судів та адміністративних і трудових судів утворювалися секції для розгляду окремих категорій справ⁵⁶.</p>
--	--	--	---	---

⁵⁶ Запит ЕСРД № 4788. Правові засади спеціалізованого правосуддя. URL: <https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/private/request-details/635607>

<p>Фінляндія⁵⁷</p>	<p>У Фінляндії 27 окружних судів. Апеляції з районних судів подаються до шести апеляційних судів (фін. hovioikeus, швед. hovrätt), розташованих у Гельсінкі, Турку, Вааса, Коувола, Куопіо та Рованіємі. Верховний суд (фін. korkein oikeus, швед. Högstämman) розташований у Гельсінкі, його юрисдикція поширюється на територію всієї держави. Юрисдикція Ринкового суду, Суду з трудових питань, Страхового суду, Високого суду з питань імпідменту поширюється на територію всієї країни.</p>	<p>Існують чотири спеціальні суди⁵⁸: <i>Ринковий суд</i> – займається питаннями конкуренції та контролю, закупівель, інтелектуальної власності та ринкового права. <i>Суд з трудових спорів</i> – 1) вирішує спори щодо колективних договорів як спеціальний суд, а також спорів, що ґрунтуються на Законі про колективні переговори (правильний зміст або тлумачення таких угод, або про порушення угод чи законів про колективні договори та їх наслідки); 2) як суд апеляційної інстанції розглядає апеляції на рішення Колективного переговорного комітету та апеляції на рішення виробничої ради у певних виняткових випадках. <i>Страховий суд</i> – розглядає справи щодо права особи на трудову пенсію, державну пенсію, допомогу по безробіттю, забезпечення заробітної плати, житлову допомогу, допомогу на</p>	<p>Загальні суди включають Верховний суд, апеляційні суди та окружні суди. У певних випадках до складу окружного суду можуть також входити народні засідателі (lautamies, nämndeman). Справи розглядаються і вирішуються або на сесії, або в палатах. У нескладних справах рішення можуть приймати нотаріуси при суді або кваліфіковані працівники канцелярії. Рішення районного суду, як правило, можна оскаржити в Апеляційному суді (hovioikeus, hovrätt). Рутинні справи може розглядати один районний суддя. Більш складні справи розглядаються трьома районними суддями. Народні засідателі розглядають лише кримінальні справи. Більшість справ, що розглядаються апеляційними судами, є апеляціями на рішення районних судів. Апеляційні суди розглядають в якості першої інстанції справи про державну зраду, а також про деякі злочини на державній службі. Апеляційний суд Гельсінкі має особливі</p>	<p>Законом встановлено <i>додаткові вимоги до голови і суддів Ринкового суду</i>: вони повинні бути обізнані в питаннях конкуренції або контролю чи закупівель, інтелектуальної власності, а також у питаннях, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності або ринкового права. Інженер з ринкового права повинен мати ступінь магістра в галузі технологій і бути обізнаним у патентних питаннях. До складу Ринкового суду також входять члени-експерти, які мають відповідну післядипломну освіту. Член-експерт, який займається питаннями конкуренції, контролю та закупівель, повинен бути обізнаним у питаннях конкурентного права, закупівель, енергетичних ринків, економіки, маркетингу, ринків цінних паперів, підприємницької діяльності або економічних питаннях. До складу <i>Страхового суду</i> входять лікарі та лікарі-</p>
-------------------------------	---	---	--	--

⁵⁷ National ordinary courts. Finland. URL: https://e-justice.europa.eu/18/EN/national_ordinary_courts?FINLAND&member=1

⁵⁸ Запит ЕСРД № 4788. Правові засади спеціалізованого правосуддя. URL: <https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/private/request-details/635607>

		<p>навчання, допомогу по інвалідності, що виплачується установою соціального страхування, допомогу по медичному страхуванню, реабілітацію та право на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок нещасного випадку на робочому місці.</p> <p><i>Високий суд з питань імпичменту</i> – розглядає звинувачення, висунуті проти члена Уряду, Канцлера юстиції, Парламентського омбудсмена, члена Верховного суду або Вищого адміністративного суду за незаконну поведінку на посаді. Суд з питань імпичменту також розглядає питання кримінальної відповідальності Президента.</p>	<p>повноваження, такі як надання умовно-дострокового звільнення злочинцям, які відбувають довічне ув'язнення.</p> <p>Загальні адміністративні суди складаються з Верховного адміністративного суду та місцевих адміністративних судів. Вищу судову владу в цивільних і кримінальних справах здійснює Верховний Суд, а в адміністративних справах – Вищий адміністративний суд. Обидва верховні суди також здійснюють нагляд за застосуванням законодавства в межах своєї компетенції. У Фінляндії також існують спеціальні суди, які передбачені окремими статутами⁵⁹.</p>	<p>експерти, які працюють за сумісництвом, а також члени-експерти, які знаються на умовах праці або підприємницької діяльності, та члени-експерти, які знаються на військових травмах, які беруть участь у розгляді та вирішенні справ відповідно до Закону «Про судочинство в страховому суді». Уряд призначає членів-лікарів, лікарів-спеціалістів, членів-експертів та їхніх заступників строком на п'ять років.</p>
Франція ⁶⁰	<p>Регіональний суд, як правило, знаходиться в головному місті департаменту, але є також регіональні суди, які засідають в інших місцях. Станом на 1 січня 2017 року існувало 164</p>	<p><i>Цивільні суди:</i> <i>Регіональний суд</i> (tribunal de grande instance) розглядає спори між приватними особами (цивільні та комерційні справи), якщо вартість позову перевищує 10 000 євро. Також має компетенцію щодо розгляду сімейних справ,</p>	<p>Перша лінія юрисдикції: <i>Перша інстанція:</i> <i>Цивільні суди</i> – загальний суд (tribunal judiciaire); спеціалізовані цивільні суди (трибунал з трудових спорів (conseil de pru d'hommes), господарський суд (tribunal de commerce) тощо;</p>	<p>Існує також <i>виняткове правосуддя</i> для Президента республіки та членів уряду⁶³:</p> <p><i>Верховний суд (для Президента республіки):</i> стаття 68 Конституції Франції передбачає: «Президент Республіки може бути усунутий</p>

⁵⁹ National justice systems. Finland. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?FINLAND&member=1

⁶⁰ National ordinary courts. France. URL: https://e-justice.europa.eu/18/EN/national_ordinary_courts?FRANCE&member=1

⁶³ Запит ЕСРД № 4788. Правові засади спеціалізованого правосуддя. URL: <https://ecprd.secure.europarl.europa.eu/ecprd/private/request-details/635607>

	<p>регіональні суди. Окружний суд, як правило, знаходиться в головному місті округу. Станом на 1 січня 2017 року існувало 307 районних судів. Станом на 1 січня 2017 року у «Великій Франції» налічувалося 134 господарські суди, 7 господарських судів у департаментах Ельзас і Мозель та 9 змішаних господарських судів у заморських територіях. Існує 210 трибуналів із трудових спорів, 114 судів з питань соціального забезпечення, 26 трибуналів з питань інвалідності.</p>	<p>спорів, пов'язаних зі сплатою, гарантуванням або відшкодуванням боргів усіх видів, стягнутих митною адміністрацією, та інші митні справи у випадках і на умовах, передбачених Митним кодексом. До складу входять спеціалізовані судді, що діють переважно у кримінальних справах, включаючи суддів у справах неповнолітніх (дитячий суддя – jugedesenfants); суддів з виконання покарань (jugede 'application des peines); слідчих суддів (juge d'instruction). <i>Окружний суд</i> (tribunal d'instance) розглядає спори між приватними особами (цивільні справи), вартість яких не перевищує 10 000 євро (він має певні виключні сфери юрисдикції незалежно від суми позову, наприклад, позови про встановлення меж власності або виселення з орендних приміщень). Також має сфери судової юрисдикції (наприклад, постанови про накладення арешту на заробітну плату (saisie des rémunérations du travail), договори довічної ренти (rentes viagères), спори,</p>	<p><i>Кримінальні суди</i> – поліцейський суд (tribunal de police), що розглядає незначні правопорушення (проступки); кримінальний суд (tribunal correctionnel), що розглядає правопорушення середньої тяжкості (délits); суд присяжних (cour d'assises), що розглядає серйозні правопорушення (злочини). <i>Друга інстанція: Апеляційні суди</i> (cours d'appel) <i>Касаційний суд</i> (Courd ecassation)</p> <p><i>Друга лінія юрисдикції</i> – адміністративні суди <i>Перша інстанція:</i> Адміністративний суд (tribunal administratif); Спеціалізовані адміністративні суди (фінансові суди, такі як регіональна рахункова палата (chambre régionale de scomptes), суди з питань соціального забезпечення (juridictions d'aide sociale); професійні дисциплінарні суди (juridictions disciplinaire) <i>Друга інстанція:</i> Апеляційні адміністративні суди (cours administratives d'appel); Спеціалізовані адміністративні апеляційні суди (juridictions administratives d'appel spécialisées),</p>	<p>з посади лише у разі порушення ним своїх обов'язків, явно несумісного з виконанням свого мандата. Імпічмент оголошується Парламентом, сформованим як Високий суд». Високий суд очолює Голова Національних зборів. До складу Бюро Високого суду входять двадцять два члени, які призначаються в рівних кількостях зі свого складу Бюро Національних зборів і Бюро Сенату, і його завданням є підготовка роботи Високого суду.</p> <p><i>Суд Республіки (СР) (для членів Уряду):</i> Стаття 68-1 Конституції передбачає: «Члени Уряду несуть кримінальну відповідальність за діяння, вчинені при виконанні своїх функцій і кваліфіковані як злочини або правопорушення на момент їх вчинення. Їх судить Суд Республіки». Суд Республіки уповноважений судити членів уряду (прем'єр-міністра, міністрів, державних секретарів), які несуть кримінальну відповідальність за діяння, вчинені при виконанні</p>
--	---	--	--	--

		<p>пов'язані з виборами та орендою житла (baux d'habitation), а також адміністративну юрисдикцію; наприклад, директор канцелярії (direct age des services de greffe judiciaire) окружного суду видає посвідчення про громадянство.</p> <p><i>Комерційний суд</i> (tribunal de commerce)⁶¹ розглядає спори щодо договорів між комерсантами, між кредитними установами або між комерсантами та кредитними установами, а також спори щодо комерційних компаній або комерційних угод між сторонами будь-якого виду. Комерційний суд також розглядає справи, що стосуються фірм, які перебувають у скрутному становищі.</p> <p><i>Трудовий трибунал</i> (conseil de prud'hommes) розглядає спори між роботодавцями та працівниками у зв'язку з трудовим договором (заробітна плата, робочий час, домагання, штрафи тощо). Це колективний</p>	<p>такі як Рахункова палата (Cour descomptes) або Центральна комісія з питань соціального забезпечення (Commission centrale d'aidesociale).</p> <p><i>Суд касаційної інстанції</i> – Державна рада (Conseil d'Etat)⁶².</p>	<p>своїх функцій і кваліфіковані як злочини або правопорушення на момент їх вчинення. Правопорушення, які не пов'язані з проведенням державної політики, підпадають під юрисдикцію звичайних кримінальних судів. Будь-яка особа, як французька, так і іноземна, яка вважає, що їй було завдано шкоди злочином або проступком, вчиненим членом уряду при виконанні ним своїх обов'язків, може звернутися до СР.</p>
--	--	--	---	--

⁶¹ Le Tribunal De Commerce. URL: <http://www.justice.gouv.fr/organisation-de-la-justice-10031/lordre-judiciaire-10033/tribunal-de-commerce-12031.html>

⁶² National justice systems. France. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?FRANCE&member=1

		<p>орган, що складається з непрофесійних суддів, які представляють роботодавців і працівників.</p> <p><i>Суд соціального забезпечення</i> (tribunal des affaires de la sécurité sociale) розглядає спори між фондами соціального забезпечення (caisse de sécurité sociale) та користувачами, наприклад, щодо членства у фонді або призначення та виплати допомоги.</p> <p><i>Суд з питань інвалідності</i> (tribunal du contentieux de l'incapacité) розглядає спори щодо інвалідності або непрацездатності особи, на яку поширюється соціальне страхування, тобто щодо стану або ступеня непрацездатності або інвалідності, спричиненої професійним чи іншим захворюванням або нещасним випадком.</p> <p><i>Трибунал сільськогосподарських земель</i> (tribunal paritaire des baux ruraux) розглядає спори між орендодавцями та орендарями сільськогосподарських земель щодо різних форм оренди або договорів оренди та обробки землі.</p>		
--	--	---	--	--

		Існують також <i>спеціалізовані суди, які розглядають конкретні кримінальні справи, наприклад, морські комерційні суди (tribunaux maritimes commerciaux), яких наразі налічується 6, і які розглядають певні морські правопорушення.</i>		
Хорватія ⁶⁴	Муніципальні суди (34) та суди у справах про проступки (1) створюються на території одного або декількох муніципалітетів, одного або декількох міст або частин міського району, тоді як окружні (15), господарські (9) та адміністративні (4) суди створюються на території одного або декількох округів. Також діють Вищий господарський суд Республіки Хорватія, Вищий адміністративний суд Республіки Хорватія, Вищий суд у справах про проступки	У Хорватії судова влада належить звичайним і спеціалізованим судам та Верховному суду Республіки Хорватія (Vrhovni sud Republike Hrvatske). Загальні суди – це суди, які розглядають справи, що не підпадають під юрисдикцію спеціалізованих судів. Це муніципальні суди (općinski sudovi) та окружні суди (županijski sudovi). Спеціалізовані суди – це суди, які розглядають справи, що належать до їх компетенції відповідно до закону. Це господарські суди (trgovački sudovi), адміністративні суди (upravni sudovi), суди у справах про проступки (prekršajni sudovi).	Суди поділяються на суди першої та другої інстанції. У судах першої інстанції розглядаються справи з метою вирішення правових питань. Це муніципальні, адміністративні, кримінальні та господарські суди. Суди другої інстанції приймають рішення за апеляційними скаргами на рішення судів першої інстанції. Це окружні суди (щодо муніципальних судів), Вищий господарський суд Республіки Хорватія (щодо господарських судів), Вищий суд Республіки Хорватія у справах про проступки (щодо судів у справах про проступки) та Вищий адміністративний суд Республіки Хорватія (щодо адміністративних судів). Верховний суд: забезпечує однакове застосування права та	У Хорватії відсутній спеціальний суд, що розглядає справи, пов'язані з корупцією. Однак утворене Управління з питань запобігання корупції та організованої злочинності (USKOK), розташоване в Загребі, яке є спеціалізованою прокуратурою, що спеціалізується на переслідуванні корупції та організованої злочинності, й охоплює всю територію Республіки Хорватія. Юрисдикція Управління з питань запобігання корупції та організованої злочинності визначена Законом «Про Управління з питань запобігання корупції та організованої злочинності».

⁶⁴ National justice systems. Croatia. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?CROATIA&member=1

	Республіки Хорватія та Верховний суд Республіки Хорватія. Верховний суд Республіки Хорватія знаходиться в Загребі.		рівність усіх перед законом; приймає рішення щодо звичайних засобів правового захисту, коли це передбачено спеціальним законом; приймає рішення щодо надзвичайних засобів правового захисту проти остаточних рішень судів; вирішує питання конфлікту юрисдикцій, якщо це передбачено спеціальним законом; розглядає поточні питання судової практики, вивчає необхідність професійної підготовки суддів, секретарів судових засідань та суддів-стажистів, а також виконує інші завдання, передбачені законом.	
Чехія ⁶⁵	Районні суди утворені по одному на відповідний район. Також утворені районні суди у столиці Празі та Міський суд у Брно. Обласні суди утворені в Брно, Чеських Будейовіцах, Градець-Кралове, Оставі, Пльзені, Празі, Усті-над-Лабем та Міський суд у Празі. Вищі суди розміщені в Празі та Оломоуці.	<i>Адміністративні справи</i> розглядають спеціалізовані судові палати, утворені в обласних судах. Деякі суди на території Чеської Республіки займаються певною проблематикою, зокрема, Окружний суд Праги 1 займається <i>європейськими наказами про збереження рахунків</i> ; Окружний суд Праги 6 займається <i>виконанням рішень іноземного суду</i> відповідно до міжнародного	Система судів загальної юрисдикції складається з чотирьох організаційних ланок: районні суди; районні суди (obvodní soudy) у столиці Празі та Міський суд у Брно мають такий самий статус, як і районні суди; обласні суди – включають спеціалізовані палати з розгляду адміністративних справ, які діють як суди першої інстанції; вищі суди; Верховний суд та Вищий адміністративний суд.	Причини утворення окремої спеціалізації суддів, які розглядають кримінальні справи щодо неповнолітніх: метою судочинства у справах неповнолітніх є насамперед виховна функція, в ньому застосовуються інші процесуальні правила, а також заходи виховного характеру, а не покарання. Із неповнолітніми потрібно поводитися зі знанням питань, пов'язаних із вихованням. Крім того, процесуальні норми захищають

⁶⁵ National justice systems. Czech Republic. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?CZECH_REPUBLIC&member=1

	Верховний суд розташований у Празі, Вищий адміністративний суд – у Брно.	договору проти чеських громадян у кримінальних справах. <i>Справи щодо неповнолітніх розглядаються лише спеціалізованими судьями загальних судів (ці судді також розглядають кримінальні справи дорослих).</i> Єдиним спеціалізованим судом визначено Конституційний суд ⁶⁶ .		персональні дані неповнолітніх. Сфера ювенальної юстиції спеціально регулюється в рамках кримінального права спеціальним законом ⁶⁷ .
Швеція ⁶⁸	У системі судів загальної юрисдикції утворені 48 районних судів, 6 апеляційних судів і Верховний суд. У системі адміністративних судів утворені 12 адміністративних судів, 4 апеляційні адміністративні суди та Вищий адміністративний суд. Юрисдикція судів касаційної інстанції	Спеціальні суди мають вузьку юрисдикцію, визначену спеціальними законами. Деякі з цих судів функціонують як підрозділи у складі загальних або загальних адміністративних судів. Спеціальні суди зазвичай розглядають справи на найнижчому рівні судової системи або на першому апеляційному рівні судової системи. <i>Земельні та екологічні суди (mark- och miljöödomstolar):</i> п'ять районних судів і один	У Швеції існує два паралельні типи судів: Звичайні суди, які розглядають кримінальні та цивільні справи. Загальні адміністративні суди, які розглядають справи, пов'язані з державним управлінням. Загальні суди організовані у трирівневу систему: районні суди, апеляційні суди та Верховний суд. Адміністративні суди також мають три рівні: адміністративні суди, апеляційні адміністративні суди та Вищий адміністративний суд. Крім того, створено кілька спеціальних	-

⁶⁶ Офіційний вебсайт Конституційного суду Чеської Республіки. URL: <https://www.usoud.cz/en>

⁶⁷ Кримінальне провадження у справах дітей та неповнолітніх. URL: <http://www.trestni-rizeni.com/vyklad-pojmu/trestni-rizeni-ve-vecech-deti-a-mladistvych>

⁶⁸ National justice systems. Sweden. URL: https://e-justice.europa.eu/16/EN/national_justice_systems?SWEDEN&member=1

	<p>охоплює територію усієї країни.</p>	<p>апеляційний суд; <i>Міграційні суди</i> (migrations domstolar): три окружні адміністративні суди та один апеляційний адміністративний суд у Стокгольмі; <i>Морські суди</i>: сім окружних судів; Трудовий суд (Arbets domstolen); Ринковий суд (Marknads domstolen); Патентний апеляційний суд (Patentbesvärsrätten). <i>Суд з питань військової розвідки</i> (Försvarsunderrättelsesdomstolen). Деякі органи влади схожі на спеціальні суди за способом своєї роботи: <i>Регіональні трибунали з питань оренди</i> (hyresnämnder) – 8 у складі окружних судів; Трибунал з питань дорожньо-транспортних травм (Trafikskadenämnden) у Стокгольмі. Інші страхові справи розглядаються окремими судами.</p>	<p>судів і трибуналів для розгляду конкретних видів справ і питань.</p>	
--	--	---	---	--

4. Аналіз наукових досліджень, аналітичних документів і рекомендацій.

Оскільки судова система в Україні перебуває у процесі реформування, для неї характерні відповідні ознаки «транзитивності правової системи» (тобто такі риси, як нестабільність, суперечливість, невизначеність постійних змін, відсутність цілісності у процесі оновлення суспільства та його соціальних інститутів)⁶⁹. Така ситуація створює загрозу для виконання судами їх основних функцій, зокрема, здійснення правосуддя, сприяння реалізації ефективного захисту прав і законних інтересів особами, які звернулися до суду.

Основними загальними принципами організації судоустрою відповідно до Конституції України та Закону України «Про судоустрій та статус суддів» є *принципи територіальності, спеціалізації та інстанційності*.

У правовій доктрині щодо цього питання була сформована значна кількість пропозицій стосовно впливу цих принципів на розвиток і організацію системи судів.

4.1. Вплив принципу територіальності на організацію судової системи України.

Принцип територіальності щодо побудови системи судів означає, що створення та діяльність судових органів й установ здійснюється в такий спосіб, за якого їх юрисдикція охоплює певну територію держави, з огляду на необхідність забезпечення належного доступу до правосуддя (географія судоустрою)⁷⁰. Ця теза підтримується й Конституційним Судом України, який зазначив: «принцип територіальності забезпечує територіальне розмежування компетенції судів загальної юрисдикції і зумовлений потребою доступності правосуддя на всій території України»⁷¹.

Фактично, територіальність являє собою розгалуженість нижчих ланок системи судів загальної юрисдикції (місцевої та апеляційної) й забезпечує територіальне розмежування компетенції однорідних судів – визначає межі судового округу. Тому кожен із цих судів має свою територіальну юрисдикцію (підсудність), тобто компетенції певного суду поширюються на правовідносини, що існують чи виникли на певній території. Це є важливою гарантією для вирішення судових спорів у розумні строки в умовах ускладнення правових відносин і збільшення кількості правових конфліктів. Якби вся судова система була централізована й зосереджувалася лише в одному місці, то в такій великій державі, як Україна, правосуддя стало б об'єктивно недоступним для більшості її населення⁷².

⁶⁹ Козакевич О. М. Забезпечення доступу до правосуддя в транзитивних умовах: дис. докт. філософ: 0.81. Одеса, 2021. 232 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/16030/%d0%94%d0%b8%d1%81%d0% b5%d1>

⁷⁰ Щерблюк О. В. Організаційні основи судоустрою в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2021. С. 21, 36.

⁷¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 54 народних депутатів України та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції). Справа № 1-12/2011 від 12.06.2011 р. № 9-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-11#Text>

⁷² Городовенко В. Окремі питання організації системи судів України за принципами територіальності та спеціалізації в контексті сучасної конституційної реформи в Україні. *Право України*. 2016. № 7. С. 35.

Деякі вчені зазначають, що значення принципу територіальності полягає у: а) відсутності територій, на які не поширювалася б юрисдикція суду; б) територіально зручному розміщенні судів; в) існуванні достатньої кількості судів і суддів на території держави⁷³.

Городовенко В. наголошував, що найвагомшого значення дія принципу територіальності набуває при з'ясуванні мережі (місця знаходження) місцевих судів, оскільки вона має бути розгалуженою, щоб забезпечити кожній особі реальну можливість дістатися судової установи для вирішення своєї справи по суті⁷⁴.

В юридичній літературі висловлювалися думки щодо необхідності зміни підходів законодавця до реалізації принципу територіальності при побудові місцевих загальних судів. Основні підходи є такими:

а) один суд – один округ (утворення судових округів пропорційно до кількості населення);

б) один суд – один район (утворення судів у відповідних адміністративно-територіальних одиницях – районах).

Сердюк В. В. зазначав, що поняття «судовий округ» не є тотожним поняттю «адміністративно-територіальна одиниця», оскільки сутність першого полягає в організації на певній території суду (судів), територіальна юрисдикція якого не збігається з адміністративно-територіальним поділом, встановленим у державі. Щодо другого, то тут пріоритетом є конституційно визначений адміністративно-територіальний устрій, у результаті якого утворюються адміністративно-територіальні одиниці. Крім того, адміністративно-територіальний поділ передбачає утворення органів управління загального характеру, а спеціальне утворення – судовий округ окреслює територіальну компетенцію судів, які вправі здійснювати судочинство на цій території⁷⁵.

4.1.1. Утворення судових округів: аналіз теоретико-правових підходів і міжнародного досвіду.

В експертному середовищі позиція щодо утворення судових округів зводиться до побудови такої системи судів за територіальним принципом, коли у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці (району) функціонуватиме кілька судів – у випадку, якщо це необхідно для гарантування доступу населення до правосуддя (наприклад, у разі територіальної віддаленості від адміністративно-територіального центру або високої густоти населення). Також, на думку вчених, це є можливістю забезпечити децентралізацію судових органів та, відповідно, обмежити на них вплив інших суб'єктів, наділених владними повноваженнями.

Щерблюк О. В. відзначає, що при створенні системи судоустрою більшість європейських держав не прив'язується до адміністративно-територіального поділу, але дотримується принципу максимального

⁷³Організація судової влади в Україні: навч. посібник. / І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий [та ін.]; за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. Х.: Одиссей, 2007. С. 45.

⁷⁴Городовенко В. Вказана праця.

⁷⁵Сердюк В. В. Територіальність як принцип побудови системи судів загальної юрисдикції: нові підходи до реалізації. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. № 2. С. 161–169.

наближення судових установ до споживачів судових послуг (Латвія, Литва, Польща, Болгарія)⁷⁶.

Руденко О. А. та Дубінін Ю. С., досліджуючи необхідність утворення судових округів, посилаються на міжнародний досвід із цього питання. Зокрема, вони стверджують, що в європейських країнах місцеві суди з розгляду цивільних і кримінальних справ організовано як із прив'язкою до адміністративно-територіального устрою, так і без урахування меж адміністративно-територіальних одиниць. Так, у Польщі, найнижчою адміністративно-територіальною одиницею якої є гміна, районні суди утворюються залежно від необхідності на території однієї гміни, декількох гмін або ж декілька районних судів на території однієї гміни. Водночас, в Естонії створено чотири повітових суди й передбачено можливість створення філій цих судів, що функціонуватимуть у межах територіальної юрисдикції суду. Територіальна юрисдикція місцевих судів не збігається з адміністративно-територіальним устроєм Болгарії (стаття 66 Закону Республіки Болгарія «Про судову систему»)⁷⁷.

У Франції, територія якої поділена на департаменти, а департаменти на комуни, судами місцевої ланки загальних судів є трибунали малого й великого процесу. Як видно, у Франції подібно до України суди першої інстанції з розгляду цивільних і кримінальних справ розташовані із прив'язкою до адміністративно-територіального устрою, однак не повною мірою наближені до населення⁷⁸.

Існує думка, що, враховуючи досвід вищезазначених країн щодо формування ландшафту судової системи, не обов'язково при оптимізації вказаної системи прив'язуватися до адміністративно-територіального устрою країни, а більшою мірою дотримуватися принципу максимального наближення судових установ до населення. Тим самим не буде порушуватися ані принцип територіальності побудови судової системи, ані принцип доступу до правосуддя⁷⁹.

Сердюк В. В. пропонує утворювати місцеві судові округи з урахуванням критерію чисельності населення на базі одномандатних виборчих округів⁸⁰.

Овчаренко О. доводить, що у випадку побудови системи судів загальної юрисдикції та їх організації поза межами адміністративно-територіальних одиниць відбувається конкуренція принципів доступності правосуддя і незалежності суддів, а з урахуванням пріоритетності зручного й зрозумілого розташування судів для населення варто надати перевагу доступності⁸¹.

⁷⁶Щерблюк О. В. Організаційні основи судоустрою в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2021. С. 6.

⁷⁷ Руденко О. А., Дубінін Ю. С. Особливості реалізації принципів побудови судоустрою в організації діяльності місцевих загальних судів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3/2020. С. 503.

⁷⁸Калашник О. А. Правовий статус місцевих загальних судів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 234 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4240/Diss_Kalashnik.PDF?sequence=4&isAllowed=y

⁷⁹Щерблюк О. В. Вказана праця.

⁸⁰Сердюк В. В. Територіальність як принцип побудови системи судів загальної юрисдикції: нові підходи до реалізації. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. С. 165.

⁸¹Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія. Х., 2008. 304 с.

Городовенко В. зазначає, що логічно було б утворити окружні адміністративні суди у спеціально означених судових округах, які б не збігалися з адміністративно-територіальними одиницями⁸².

Погорецький М. А. та Яновська О. Г. зауважують, що організація судів за принципом територіальності спрямована на забезпечення наближеності місцевих та апеляційних судів до людей.

Водночас, Долежан В. В. вказує, що реалізація такої пропозиції організації мережі судів «відповідно до кількості населення на певній території» призвела б до істотного перегляду самої суті принципу територіальності. Сподівання на те, що така структура сприятиме підвищенню рівня незалежності судів від органів влади на місцях є просто наївними, якщо врахувати багатоваріантність способів такого впливу і винахідливість представників вітчизняних владних структур. Не можна не враховувати також, що розпорошеність судових органів по різних адміністративно-територіальних одиницях неминуче дезорієнтуватиме громадян у пошуках потрібного їм суду, а отже й ускладнить доступ до правосуддя⁸³.

4.1.2. Запровадження мережі судів відповідно до адміністративно-територіального поділу (один район – один суд).

Пасенюк О. М. зазначає, що правосуддя здійснюється системою судів, засади побудови якої закріплено у статті 125 Конституції України. Основними засадами виступають територіальність та спеціалізація. Головним обов'язком держави є утвердження прав і свобод людини. Тому місцеві суди мають бути територіально наближені до людей з тим, щоб кожен громадянин знав свій суд і не був змушений вибирати у складній судовій системі той, в якому має захищати свої права. Цій вимозі відповідає мережа районних (міських, міськрайонних) судів згідно з адміністративно-територіальним поділом держави⁸⁴.

Деякі вчені відзначають, що перший принцип територіальності означає розбудову системи судів загальної юрисдикції відповідно до системи адміністративно-територіального устрою, закріпленої у статті 133 Конституції України. Цей принцип обумовлений потребою здійснення правосуддя на всій території України і доступності його для всього населення. Визначальна вимога принципу територіальності полягає в тому, що мережа судових органів повинна рівномірно поширюватися на всі адміністративно-територіальні одиниці України. Із цього логічно випливає, що судові округи судів відповідних рівнів повинні мати однакове співвідношення з адміністративно-територіальними одиницями, на які поширюється юрисдикція судів⁸⁵.

Також існує думка, що судові округи доцільно створювати із прив'язкою до адміністративно-територіального устрою України, оскільки нині у

⁸² Городовенко В. Вказана праця.

⁸³ Долежан В. В. Судова реформа і раціоналізація судової системи України. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2011. С. 107.

⁸⁴ Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді / за ред. О.М. Пасенюка. К.: Істина, 2007. С. 13.

⁸⁵ Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секр.), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав, наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2012. С. 869.

пересічних громадян виникають складнощі при розмежуванні судових юрисдикцій, а тому територіальна організація місцевих загальних судів без прив'язки до адміністративно-територіального устрою значною мірою ускладнить реалізацію ними свого права на судовий захист. Критерій чисельності населення слід враховувати при визначенні кількісного складу суддів у місцевих загальних судах⁸⁶.

Це підтверджується й іншими дослідниками: «реформування судової системи має відбуватись із урахуванням системи та адміністративно-територіального устрою», наголошує Н. Охотницька⁸⁷.

Стефанюк В. зауважує, що сутність принципу територіальності полягає у тому, щоб місцеві суди були територіально наближені до людей, щоб кожен громадянин знав, як у складній судовій системі обрати той, в якому він має захищати свої права. І цим вимогам, на його думку, існуюча система судів, що побудована за адміністративно-територіальним поділом, відповідає, оскільки охоплює всі регіони України, забезпечені необхідним транспортом, зв'язком тощо⁸⁸. Із такою позицією погоджуються й інші вчені, які відмічають, що принцип територіальності означає, що в кожній адміністративно-територіальній одиниці країни – районі, місті (крім міст районного підпорядкування), районі в місті, кількох районах чи у районі та місті створюються місцеві суди, яким підвідомчі всі справи, що виникають у межах цієї території⁸⁹.

«Невідповідність судових округів адміністративно-територіальному устрою може призвести до ряду проблем, однією з яких є те, що для пересічних громадян буде незрозуміло, до якого суду звертатися», – наголошує Овчаренко О. М.⁹⁰.

Більшість вчених погоджуються з тим, що із розміщенням судів за територіальною приналежністю спроститься доступність до них. Особам, які бажають звернутися до суду, не потрібно буде витратити зайві кошти та час на переїзди до інших областей, скоротяться строки розгляду справ. Функціонування судів на одній територіальній площині дозволить забезпечити рівномірне навантаження на суддів залежно від специфіки справи; скоротиться тривалість розгляду справ, оскільки один із критеріїв, що впливав на тривалий розгляд, – це навантаження на суддю. Із використанням правильного розподілу навантаження на суддів та перебування судів за місцем вирішення спорів, судова тяганина не залежатиме від самих суддів. Скорочення кількості судових інстанцій, судів та суддів скоротить кількість бюджетних видатків на їх утримання, що дасть змогу вивільнити кошти й направити на підвищення заробітної плати суддів. Територіальна приналежність судів до місцевості спростить і збільшить доступність громадян до системи правосуддя, чим і проявить свою відкритість перед суспільством⁹¹.

⁸⁶ Руденко О. А., Дубінін Ю. С. Вказана праця.

⁸⁷ Охотницька Н. В. Становлення судової системи України (1991–2012 рр.): історико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015, С. 181.

⁸⁸ Стефанюк В. С. Судова система України та судова реформа. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 25–26.

⁸⁹ Фіолевський Д. П. Судова влада і правоохоронна система в Україні: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. С. 36.

⁹⁰ Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія. Харків: Право, 2008. С. 81.

⁹¹ Гаруст Ю. В., Бондаренко О. С. Судова реформа як головний чинник відновлення довіри українського суспільства до влади. *Право та інновації*. 2016. № 2 (14). С. 47.

На недоцільність зміни територіальної організації місцевих загальних судів вказує Калашник О. А з огляду на таке. По-перше, необхідність збереження існуючих підходів до територіальної організації місцевих загальних судів підтверджується історичним досвідом. Так, ще в 1908 році Генкін Д. М. зазначив, що «віддалений від населення суд є рівнозначним відмові від правосуддя взагалі». Саме так науковець прокоментував звуження компетенції земських дільничних начальників порівняно з мировими судьями та передачу частини компетенції останніх повітовому члену окружного суду за Законом від 12 липня 1889 року про запровадження інституту земських дільничних начальників. Згадане, на переконання науковця, мало наслідком відмову населення від відновлення своїх порушених прав судом у зв'язку з віддаленістю останнього. По-друге, на теперішній час у пересічних громадян виникають складнощі при розмежуванні судових юрисдикцій, а тому територіальна організація місцевих загальних судів без прив'язки до адміністративно-територіального устрою значною мірою ускладнить реалізацію ними свого права на судовий захист⁹².

Дем'яненко І. В. пропонує визначати межі судового округу для місцевого загального суду з урахуванням меж відповідних адміністративно-територіальних одиниць та чисельності їх населення і зазначає, що мережу місцевих загальних судів слід синхронізувати з мережею суміжних із судовою владою інститутів: прокуратури, адвокатури, центрів безоплатної правової допомоги та органів виконання судових рішень⁹³.

Як зазначалось вище, 17 липня 2020 року Верховна Рада України ухвалила Постанову № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів». Деякі вчені у такому разі припускають, що кількість судів в Україні має бути приведена у відповідність до кількості новостворених районів⁹⁴.

Однак, як зазначено у Законі України «Про внесення зміни до пункту 3-1 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо територіальної юрисдикції місцевих судів на території України до прийняття закону щодо зміни системи місцевих судів на території України у зв'язку з утворенням (ліквідацією) районів»⁹⁵ до набрання чинності законом України щодо зміни системи місцевих судів на території України у зв'язку з утворенням (ліквідацією) районів відповідні місцеві суди продовжують здійснювати свої повноваження у межах територіальної юрисдикції, визначеної до набрання чинності Постановою Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» від 17 липня 2020 року № 807-

⁹²Калашник О. А. Правовий статус місцевих загальних судів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. С. 81–82.

⁹³ Дем'яненко І. В. Організаційно-правові основи діяльності місцевих загальних судів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. С. 6-7.

⁹⁴Щерблюк О.В. Організаційні основи судоустрою в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2021. С. 108–109.

⁹⁵ Про внесення зміни до пункту 3-1 розділу XII "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо територіальної юрисдикції місцевих судів на території України до прийняття закону щодо зміни системи місцевих судів на території України у зв'язку з утворенням (ліквідацією) районів: Закон України від 01 грудня 2022 року № 2808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2808-IX#Text>

IX, але не довше ніж один рік з дня припинення чи скасування воєнного стану на території України.

У листі Ради суддів України вказано, що система судоустрою хоч і будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності, проте на практиці не завжди може співпадати з існуючим адміністративно-територіальним поділом держави. Зміна ж адміністративно-територіального устрою може бути лише підставою для перегляду чинної системи судоустрою; місцеві загальні суди продовжують здійснювати розгляд справ у межах раніше утворених районів і раніше визначеного адміністративно-територіального устрою⁹⁶.

При цьому до проведення реформи з укрупнення районів деякі вчені наголошували на необхідності утворення судових округів, які б охоплювали кілька районів. Так, на думку Закропівного О., округ – це узагальнена назва для декількох адміністративно-територіальних одиниць, що об'єднані в одне ціле (територіальну одиницю) для вирішення якихось конкретних державних завдань (економічних, військових, політичних тощо). Наприклад, прикордонний округ, військовий округ, виборчий округ. Територіально округ може охоплювати як декілька районів чи їх частин, так і декілька областей чи їх частин. Своєю чергою, на думку науковця, судовий округ – це територія кількох районів або їх частин, об'єднаних в одне ціле (територіальну одиницю), для доступного розташування судових органів з метою вирішення по суті судових справ визначених юрисдикцій за правилами відповідного процесуального законодавства⁹⁷.

Ігонін Р. В. Вказує на доцільність об'єднання декількох відповідних адміністративно-територіальних одиниць (для місцевих судів – районів, а для апеляційних – областей) із розміщенням суду в одному з основних міст цього судового округу, що не є адміністративно-територіальним центром⁹⁸.

При цьому, у разі виникнення проблеми територіального доступу населення до суду, деякі вчені пропонують вирішити це питання шляхом *утворення системи мирових судів*.

Враховуючи наведені наукові позиції і рекомендації, а також міжнародний досвід організації мережі судів, вбачаємо за доцільне підтримати реформування мережі судів відповідно до принципу територіальності, а також із урахуванням реформи адміністративно-територіального устрою – укрупнення районів, передбаченої у постанові Верховної Ради України⁹⁹.

4.2. Вплив принципу спеціалізації на організацію судової системи України.

⁹⁶Лист головам місцевих та апеляційних загальних судів: Рада суддів України від 22.06.2020 р. № 9рс-466/20. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/List_RSU_teritorialna_pidsudnist.pdf

⁹⁷ Закропівний О. В. Деякі питання територіальної побудови системи судів загальної юрисдикції. *Адвокат*. 2012. № 1. С. 41.

⁹⁸ Ігонін Р. В. Концептуальні проблеми забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції: адміністративно-правовий вимір: монографія. Ірпінь, 2012. С. 91.

⁹⁹Про утворення та ліквідацію районів: постанова Верховної Ради України від 17 липня 2020 року № 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>

Міжнародні принципи щодо судової спеціалізації визначають, що спеціалізація може вводитися різними способами залежно від того, які правові рамки дозволяє держава. Спеціалізація може відбуватися за галуззю права чи за інститутом, що регулює певні суспільні відносини (галузева спеціалізація), або за суб'єктами останніх (суб'єктна спеціалізація). Галузева спеціалізація найчастіше реалізується через утворення окремих, інколи ієрархічно побудованих судових установ; суб'єктна – через організацію в судових органах певних підрозділів (колегій, палат, відділень), у яких розглядаються справи, де виокремлено правовідносини за участю спеціального суб'єкта, зокрема неповнолітніх, військовослужбовців, водокористувачів, орендарів тощо¹⁰⁰.

Пропозиції науковців *щодо побудови системи судів* можна диференціювати за двома загальними підходами:

- запровадження розгалуженої системи судів за принципом спеціалізації;
- створення судів за принципом «єдиного вікна» із наступним запровадженням внутрішньої судової спеціалізації (так звана «спеціалізація суддів, а не судів»).

4.2.1. Спеціалізовані суди: аналіз переваг утворення і функціонування в системі судів України.

Обрізко І. М.¹⁰¹, Руденко О. А.¹⁰² та Петренко Н. О.¹⁰³ наголошують, що поділ судів за спеціалізацією в національному законодавстві здійснений залежно від того, які категорії справи такими судами розглядаються – за предметною спеціалізацією. Тобто завданням кожної спеціалізованої судової ланки є вирішення правових спорів в окремих галузях матеріального права (кримінального, цивільного, адміністративного, господарського).

Сілантьєва Е. Є. визначила принципи щодо розмежування справ між судами за предметною юрисдикцією таким чином: (а) предметна юрисдикція є процесуальним засобом, що забезпечує реалізацію принципу спеціалізації, а кожна судова справа повинна розглядатися тим судом, до компетенції якого віднесена конкретна категорія справ; (б) за загальним правилом предметна юрисдикція має бути імперативною, щоб виключати можливість для недобросовісних сторін зловживати своїми правами й передавати спір на розгляд так званого «зручного» суду; (в) один і той самий спір не може розглядатися паралельно в різних судах, інакше за однією й тією ж справою судами двох підсистем можуть виноситися взаємовиключні рішення¹⁰⁴.

Із цього питання науковець Костюк В. І. влучно зазначив, що в Україні принцип спеціалізації доцільно розглядати як вимогу про розподіл судової

¹⁰⁰Саленко О. В. Принцип спеціалізації у національній системі судоустрою. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 94-101. URL: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2018_Salenko.pdf

¹⁰¹ Обрізко І.М. Поняття та зміст спеціалізації судів як принципу організації судової влади. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39597/09-Obrizko.pdf>

¹⁰² Руденко О. А., Дубінін Ю.С. Особливості реалізації принципів побудови судоустрою в організації діяльності місцевих загальних судів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 503.

¹⁰³ Петренко Н. О. Щодо використання термінів «підвідомчість», «компетенція», «юрисдикція», та «підсудність спорів» у господарському процесуальному законодавстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 5. С. 70-72. URL: <http://hozpravo-odessa.com/index.php/nashi-avtory/38-petrenko-n-o/352-petrenkoarticle1>

¹⁰⁴Сілантьєва Е. Є. Організаційно-правові проблеми принципу спеціалізації судів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. С. 12-13.

юрисдикції між різними судами за єдиним критерієм, який поєднує галузь правовідносин та вид судочинства¹⁰⁵. Цей погляд поділяє Москвич Л. М.¹⁰⁶.

Дискусія щодо спеціалізації судової системи розпочалася ще на початкових етапах судової реформи, коли в 1992 році були проголошені її завдання, а саме: (а) шляхом ефективного розмежування повноважень судових органів гарантувати їм самостійність і незалежність від впливу законодавчої й виконавчої гілок влади; (б) реалізувати демократичні ідеї правосуддя, опрацьовані наукою та світовою практикою; (в) створити таку систему законодавства про судоустрій, яка забезпечила б незалежність судової влади; (г) поступово здійснити спеціалізацію судів; (ґ) максимально наблизити їх до населення; (д) чітко визначити компетенцію різних ланок цієї системи; (е) гарантувати право громадянина на розгляд його справи компетентним, незалежним і неупередженим судом¹⁰⁷.

Прихильники утворення спеціалізованих судів наводять традиційно три основні доводи:

- специфіка предмета правового регулювання;
- наявність процесуальних особливостей справи;
- необхідність спеціально підготовлених фахівців у певній сфері¹⁰⁸.

При цьому найбільш підтримуваними є перша та третя позиції.

Так, Курява В. В.¹⁰⁹ зазначає, що судова спеціалізація (маючи на увазі саме спеціалізацію судів) є одним із найбільш ефективних шляхів реального забезпечення судів компетентними суддями, що дає можливість посилювати ефективність правосуддя. При цьому, посиляючись на міжнародну практику, вчена вказує, що виправданою є спеціалізація судів:

1) *за галуззю права чи за конкретним інститутом*, що регулює відповідні суспільні відносини (галузева спеціалізація), яка зазвичай не поєднується з інстанційністю, а правосуддя здійснюється окремими судовими установами;

2) *за суб'єктами названих відносин* (суб'єктна спеціалізація) – правосуддя здійснюється судовими установами, що мають ієрархічну будову, запроваджується шляхом утворення в самих судових установах структурних підрозділів (колегій, палат, відділень), які розглядають справи за участю спеціальних суб'єктів (наприклад, неповнолітніх, військовослужбовців, державних службовців тощо)¹¹⁰.

¹⁰⁵ Костюк В. І. Конституційно-правовий та інформаційний аспект утворення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ. *Правова інформатика*. 2011. № 3-4(31). С. 100.

¹⁰⁶ Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія. Харків: Видавництво «ФІНН», 2011. С. 145.

¹⁰⁷ Сілантьєва Е. Є. Принцип спеціалізації в судовій системі України на новому етапі судово-правової реформи. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-osnovy-opredeleniya-i-razgranicheniya-yurisdiktsii-spetsializirovannyh-sudov-1>

¹⁰⁸ Саленко О. В. Принцип спеціалізації у національній системі судоустрою. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 96.

¹⁰⁹ Курява В. В. Адміністративно-правові концептуальні засади створення та діяльності вищого суду з питань інтелектуальної власності в Україні: дис. докт. філософ: 0.81. Суми, 2021. С. 26.

¹¹⁰ Курява В. В. Вказана праця. С. 46.

Такі самі висновки наводять дослідники Подорожна Т., Худик А.¹¹¹ та інші.

Наприклад, Білецька А. М. доводить, що спеціалізація судів «обумовлюється необхідністю застосування поглиблених (спеціальних) знань у конкретній галузі правосуддя. Питання про спеціалізацію в певній сфері людської діяльності виникає тоді, коли система знань у тій сфері стає настільки великою й розвиненою, що виявляється неможливим охопити всі її галузі з позиції конкретного суб'єкта пізнання»¹¹².

Гаркуша О. О. стверджує, що запровадження спеціалізації судової діяльності є «фактором оптимального функціонування судової влади»¹¹³. На думку вченого, законодавство більшості галузей динамічно змінюється, а за існуючого навантаження судді принаймні місцевих судів просто фізично не в змозі вчасно і належним чином вивчати зміни й доповнення до всіх нормативних актів.

При цьому вчені виділяють **позитивні аспекти запровадження спеціалізації судів**.

Зокрема, при створенні системи спеціалізованих судів можливий більш детальний розгляд різних категорій справ при менших витратах часу, більш професійний розгляд справ в апеляційному та касаційному порядку. Спеціалізація, на їхню думку, допоможе в цілому розвантажити судову систему, що дозволить суддям інших судів більш детально розглядати інші категорії справ, віднесені до їх компетенції¹¹⁴.

Крім того, Подцерковний О. зазначає, що внутрішньосудова спеціалізація (мається на увазі спеціалізація суддів на відміну від спеціалізації судів) не може бути стабільною, віднесення суддів до певної спеціалізації залежить від адміністративних та інших суб'єктивних факторів і, будучи позбавленою організованої спеціалізованої ієрархії, втрачає елементи передбачуваності та послідовності¹¹⁵.

Традиційно в Україні до набрання Законом чинності реалізація принципу спеціалізації судочинства обмежувалася лише існуванням, крім системи так званих «загальних» судів (які розглядали цивільні, кримінальні справи, справи про адміністративні правопорушення тощо), ще й господарських і адміністративних судів.

Водночас, як було зазначено, новою редакцією Конституції України 2016 року та на підставі Закону були утворені Вищий суд з питань інтелектуальної власності і Вищий антикорупційний суд. Вчені також наводять доводи щодо існування (у тому числі утворення нових / відновлення ліквідованих) військових спеціалізованих судів.

¹¹¹ Подорожна Т., Худик А. Вищий антикорупційний суд як вищий спеціалізований суд в Україні: проблема конституційно-правового статусу. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 2. С. 46.

¹¹² Білецька А. М. Реалізація принципу спеціалізації в організації роботи суду: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. С. 26.

¹¹³ Гаркуша О. О. Організація і діяльність судів цивільної юрисдикції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 21 с.

¹¹⁴ Білецька А. М. Реалізація принципу спеціалізації в організації роботи суду: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. С. 27.

¹¹⁵ Подцерковний О. Про суперечність європейським стандартам пропозицій щодо ліквідації господарських судів. *Юридичний вісник*. 2014. № 2015/6. С. 130.

Калашник О. А. не виключає можливості виокремлення з місцевих загальних судів окремих кримінальних судів та віднесення до юрисдикції одного суду розгляд справ цивільної і господарської юрисдикції. Такий підхід до побудови системи судів загальної юрисдикції, на думку автора, є виправданим, оскільки цивільні й господарські справи за своєю правовою природою та принципами розгляду і вирішення практично є однаковими, чого не можна сказати стосовно кримінальних і цивільних справ¹¹⁶.

При цьому вчений посиляється на міжнародну практику, відповідно до якої в деяких європейських країнах створені й функціонують окремі суди для розгляду цивільних і кримінальних справ. Наприклад, у Туреччині на низовому рівні існують окремі суди з розгляду цивільних і кримінальних справ: юрисдикцію у цивільних справах здійснюють основні цивільні та мирові цивільні суди, у кримінальних справах – основні кримінальні суди, основні кримінальні суди з особливо тяжких злочинів, мирові кримінальні суди. В Англії та Уельсі суди графств у першій інстанції розглядають близько 90 % цивільних справ, тоді як магістратські суди розглядають до 95 % кримінальних справ¹¹⁷.

У 2015 році у зв'язку з реєстрацією законопроекту № 1497, який передбачав ліквідацію господарських судів, серед науковців розпочалася дискусія щодо доцільності такої реформи судової системи.

Більшість вчених підтримали позицію, що господарські суди як окрема ланка спеціалізованих судів в системі судоустрою України є вкрай необхідними. Багато із них посилалися на міжнародну практику.

Зокрема, Сулім В. зазначає, що в розвинутих країнах повсюдно зберігається та поглиблюється **спеціалізація комерційних судів**. Це стосується Франції, Бельгії, Португалії, Іспанії, Ісландії, Ірландії, Австрії (у Відні), Данії (у Копенгагені), окремих кантонів Швейцарії, Хорватії. Досвід утворення комерційних судів швидко поширюється в США; дванадцять штатів – Флорида, Джорджія, Іллінойс, Меріленд, Массачусетс, Невада, Нью-Джерсі, Нью-Йорк, Північна Кароліна, Оклахома, Пенсільванія й Род-Айленд мають комерційні суди в містах або на рівні штату. Хоча в окремих країнах комерційні суди утворені лише у великих містах чи провідних регіонах. У Великій Британії Комерційний суд має свої відділення в Лондоні, Ліверпулі й Манчестері, спеціальний Суд Адміралтейства та комерційні суди міст діють як місцеві суди відповідної спеціалізації. Ці суди розглядають справи на підставі Цивільно-процесуального акта, але з урахуванням досить розгалужених особливостей, установлених Практичними директивами (Practice Directions), Реєстраційними циркулярами (Registrar's Circulars), виданими цими судами на доповнення до Регламентів судів (Rules of Court), не кажучи вже про Керівництво для комерційного судочинства (The Admiralty and Commercial Courts Guide), яке розробляється судьями Адміралтейства та комерційних судів¹¹⁸.

¹¹⁶Калашник О. А. Вказана праця. С. 87.

¹¹⁷Щерблюк О. В. Вказана праця. С. 87.

¹¹⁸Сулім В. Діяльність господарських судів у системі судоустрою України. *Господарське право і процес*. 2020. № 8. С. 97.

На відповідні дані також посилаються Подцерковний О. та Дячук Н. При цьому Дячук Н. наголошує, що чи не єдиною, де було ліквідовано частину ланки господарських судів – Вищий арбітражний суд, є Російська Федерація, однак це можна пояснити посиленням тоталітарних тенденцій та централізацією влади. Для України, на думку вченої, це може служити дороговказом – яким шляхом іти не можна¹¹⁹.

Подцерковний О., крім того, зазначає, що поширеність системи спеціалізованого судочинства у справах економічного характеру у світі обумовлюється потребами розвитку економіки та окремою увагою держав до стимулювання оперативного й фахового вирішення певних категорій спорів. Фактично йдеться про економічне правосуддя, яке може ґрунтуватися на спеціальній компетенції щодо господарських спорів загалом або стосуватися однієї чи декількох категорій економічних справ¹²⁰.

При цьому вчений стверджує, що європейські підходи до реформування законодавства вимагають *застосовувати принцип пропорційності*, відповідно до якого вимагається розумне співвідношення між цілями державного впливу та засобами їх досягнення. *Спрощення судової системи не може визнаватися самоціллю реформи, оскільки може призвести до негативних явищ*, коли всі недоліки розгляду справ у системі загальних судів буде «перекинуто» на систему розгляду господарських справ. Це неодмінно погіршить стан економіки, зруйнує надії на зростання економічної активності у країні завдяки збільшенню строків розгляду господарських справ, зменшенню передбачуваності рішень суддів у господарських спорах, унеможливить єдині підходи щодо тлумачення специфіки господарського законодавства порівняно із цивільним¹²¹.

Іншим доводом, що підтверджує існування господарської спеціалізації, вчені наводять ефективність роботи господарських судів, які здатні за короткий проміжок часу розглянути справу й не «затягувати» строки. Також мали місце висловлювання про те, що господарські справи є особливою категорією справ, а тому підлягають розгляду спеціалізованим судом.

Аналогічні доводи наводять також Святогор О. А., Кременовська І. В.¹²².

Тобто, думки вчених фактично зводяться до того, що цивільні та господарські справи «змішувати» не лише недоцільно, а й, з огляду на строки та галузеву відокремленість предметів розгляду, шкідливо для господарського судочинства.

Окрім того, в межах дискусії про об'єднання місцевих господарських судів та окружних адміністративних судів з місцевими судами загальної

¹¹⁹Дячук Н. Д. Доцільність існування господарських судів у судовій системі України. URL: <https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17/1/%D0%94%D1%8F%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf>

¹²⁰Подцерковний О. Про суперечність європейським стандартам пропозицій щодо ліквідації господарських судів. *Юридичний вісник*. 2014. № 2015/6. С. 129.

¹²¹Подцерковний О. Вказана праця.

¹²²Святогор О. А., Кременовська І. В. Ліквідація господарський судів – реформа чи шкода? *Господарське право та процес*. 2015. № 4 (2 ч). С. 67–75.

юрисдикції¹²³ деякі вчені наводять судження на підтримку існування **системи спеціалізованих адміністративних судів**, попри те, що адміністративне судочинство «існує в єдиній системі правосуддя України»¹²⁴.

Вчені Звірко О. Є. та Осіпова О. О. звертали увагу на такі тези на підтримку існування окремої системи адміністративних судів, які панують у науковій літературі: 1) відокремлена система адміністративних судів успішно діє майже п'ятнадцять років; до результатів її діяльності у українського суспільства менше всього претензій; 2) українська модель адміністративних судів в основних своїх рисах відповідає моделям, прийнятим у провідних країнах Європи (Німеччина, Франція, Іспанія), де вона становить окрему гілку судової влади; 3) діючий нині судоустрій України отримав схвальну оцінку Венеціанської комісії; 4) у суддів місцевих адміністративних судів склалася своя спеціалізація розгляду справ і накопичений певний позитивний досвід; 5) ліквідація системи адміністративних судів означатиме корінну переробку законодавчої бази; 6) адміністративне судочинство має суттєві відмінності від загального цивільного судочинства, оскільки здійснює особливу роль не тільки захисту прав фізичних та юридичних осіб, а й судовий контроль за діями, рішеннями чи бездіяльністю органів публічної влади; 7) адміністративна юстиція діє у сфері публічно-правових відносин на відміну від приватноправової сфери, властивої цивільним відносинам, і має справу із суб'єктами, наділеними владними повноваженнями; 8) в адміністративному судочинстві мають місце суттєві особливості судової процедури: активна роль суду, обмежена дія принципів змагальності та диспозитивності, нерівність сторін, специфічний тягар доказування тощо¹²⁵.

Смокович М. І. в обґрунтування доцільності існування окремої ланки адміністративних судів посилається на досвід провідних держав, де адміністративні суди створювалися, починаючи з 19 століття, він стверджує, що класичними представниками вищенаведених моделей адміністративної юстиції є Франція, Німеччина, Велика Британія й Сполучені Штати Америки¹²⁶.

Вчені виокремлюють кілька варіантів організації судового вирішення адміністративних спорів. Перша модель (адміністративна або французька) передбачає, що законність, обґрунтованість та доцільність прийняття і виконання актів управління перевіряють адміністративні суди, які підтримують багатоаспектні, органічні зв'язки з апаратом управління (Франція, Італія). Друга модель (квазісудова або англосаксонська) адміністративної юстиції характеризується утворенням спеціальних трибуналів, які репрезентують виконавчу владу і підконтрольні судам загальної юрисдикції (Велика Британія,

¹²³ Огляд ЗМІ: якою буде нова судова реформа (інтерв'ю з експертом Центру політико-правових реформ Р. Куйбідою) URL: <https://radako.com.ua/news/oglyad-zmi-yakoyu-bude-novasudova-reforma-intervyu-z-ekspertom-centru-politiko-pravovih-ref>

¹²⁴Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Адміністративне судочинство: навчальний посібник. Львів, 2014. С. 89.

¹²⁵ Звірко О. Є., Осіпова О. О. Щодо питання оптимізації діяльності адміністративних судів у світлі судової реформи в Україні. *Правові горизонти / Legal horizons*. 2020. Вип. 22. С. 101.

¹²⁶Смокович М. І. Адміністративна юстиція як доступний та ефективний інструмент захисту прав людини в Україні. *Приватне та публічне право*. 2021. № 1/2021. С. 50.

США). Такі трибунали вирішують публічно-правові спори за правилами, максимально наближеними до судових процедур¹²⁷.

Заїка М. М. та Ярмакі В. Х. зазначають, що третя модель (адміністративно-судова або німецька) втілена у більшості розвинутих країн континентально-європейської (статутної) системи права і передбачає існування в межах судової влади окремої спеціалізованої гілки адміністративних судів (Німеччина, Польща, Туреччина) або спеціалізованих адміністративних палат у структурі загальних судів (Іспанія, Нідерланди, Швейцарія). Безумовною перевагою такої моделі визначається професіоналізм і досвідченість професійних суддів, що забезпечується їхньою чіткою спеціалізацією. Особливість цієї моделі полягає також в існуванні в цих країнах особливої процедури розгляду судами адміністративних справ¹²⁸.

При цьому вчені наголошують, що держави, де існує відокремлена система адміністративних судів, відрізняються повнотою правового регулювання, яке максимально враховує специфіку публічно-правових спорів¹²⁹.

Науковці Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. стверджують, що наявність адміністративної юстиції є ознакою правової держави. У правовій державі праву підпорядковуються політичні та адміністративні органи, а їх рішення можна оскаржувати в суді. Водночас авторитарна держава майже не допускає можливості оскаржувати рішення її органів влади. Запровадження і розвиток адміністративної юстиції в незалежних державах, що виникли на теренах колишнього Радянського Союзу, відбуваються в контексті заходів, пов'язаних із переходом від тоталітарних методів управління до демократичних¹³⁰.

Вчені Пустовіт Ю. Ю., Запотоцька О. В., Тімашов В. О. зазначають, що запровадження адміністративної юстиції було однією з найважливіших цілей української держави. Важливість функціонування в Україні адміністративних судів зумовлена низьким ступенем довіри населення до судів загальної юрисдикції¹³¹.

Щодо необхідності запровадження окремої системи адміністративних судів, Ковалів М. В., Гаврильців М. Т. та Стахура І. Б. звертають увагу, що функціонування принципу розподілу влади передбачає делегування основних державних функцій незалежним один від одного органам: парламенту, адміністрації та суду, здатним контролювати один одного за допомогою відповідних механізмів. Одним із таких механізмів є інститут адміністративної юстиції, покликаний здійснювати спеціалізований судовий контроль за діями та рішеннями публічної адміністрації¹³².

¹²⁷ Конспект лекцій з дисципліни «Адміністративне судочинство» / за ред. Р. В. Миронюк. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0905/12.1.pdf>

¹²⁸ Заїка М. М., Ярмакі В. Х. Особливості організації системи адміністративної юстиції: зарубіжний досвід. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3-2017. С. 78.

¹²⁹ Там само. С. 80.

¹³⁰ Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Вказана праця. С. 12–13.

¹³¹ Пустовіт Ю. Ю., Запотоцька О. В., Тімашов В. О. Адміністративна юстиція. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 2. С. 101.

¹³² Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Вказана праця. С. 20.

Смокович М. І. зазначає, що запровадження в Україні адміністративного судочинства й утворення адміністративних судів мало на меті гарантування права кожного оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, що дозволить забезпечити реалізацію конституційного принципу відповідальності держави за свою діяльність перед людиною¹³³. При цьому, це було кроком України до євроінтеграції та приведення вітчизняного законодавства у відповідність до європейських норм і стандартів. На цьому наголошувала Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) у Висновку щодо запропонованих Конституційною комісією змін до Конституції України у сфері правосуддя від 26 жовтня 2015 року № CDL–AD(2015)27, коли підтримала свою попередню позицію, яка передбачає існування системи спеціалізованих адміністративних судів, указавши на доцільність автономії системи адміністративних судів¹³⁴.

Мельник Р. також підкреслив, що інститут адміністративної юстиції, пройшовши досить довгий трансформаційний шлях у межах системи вітчизняного адміністративного права, набув ознак цілісної галузі права, які дозволяють йому зайняти самостійне місце в системі національного права. Зазначений висновок є надзвичайно принциповим для подальшого розвитку адміністративно-процесуального права¹³⁵.

Тут варто звернути увагу, що поняття адміністративної юстиції розглядається деякими вченими в широкому значенні не лише як системи адміністративних судів, а як сукупності органів публічної влади, які здійснюють захист прав, свобод, законних інтересів відповідного суб'єкта шляхом розгляду / вирішення адміністративного спору¹³⁶.

Тобто терміном «адміністративна юстиція» охоплюється не лише судовий порядок розгляду адміністративно-правових спорів, а й адміністративний¹³⁷.

Битяк Ю. П. адміністративну юстицію розглядає як встановлений законом порядок розгляду й вирішення в судовій процесуальній формі справ, що виникають у сфері адміністративного управління між громадянами або юридичними особами з одного боку, і адміністративними органами – з іншого, який здійснюється юрисдикційними органами, спеціально створеними для вирішення правових спорів¹³⁸.

Гончарук С. Т. також зазначає, що відповідно до одного із підходів адміністративна юстиція суб'єктно передбачає вирішення адміністративно-правових спорів не тільки судами (адміністративне судочинство), а й іншими уповноваженими на те державними органами (скажімо, оскарження управлінських актів у позасудовому порядку). Щодо цього підходу, на думку вченого, нормативно-правова база адміністративної юстиції крім Кодексу адміністративного судочинства України доповнюється ще щонайменше

¹³³Смокович М. І. Вказана праця. С. 50.

¹³⁴ Смокович М. І. Вказана праця. С. 52.

¹³⁵ Мельник Р. С. Інститут адміністративної юстиції у системі українського права. *Форум права*. 2010. № 4. С. 622.

¹³⁶ Онишук М. Адміністративний суд. *Юридична енциклопедія: у 6 т. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А–Г. С. 499.*

¹³⁷Смокович М.І. Вказана праця. С. 49.

¹³⁸Адміністративне право України: підруч. / за ред. Ю.П. Битяка. Харків: Право, 2005. С. 297.

Законом України «Про звернення громадян» та окремими підзаконними відомчими актами¹³⁹.

Куйбіда Р., зокрема, виділив три складники концепції адміністративної юстиції: 1) спеціальні процедури вирішення адміністративно-правових спорів судами та іншими державними вповноваженими установами; 2) незалежна судова влада, спрямована на вирішення суперечок між громадянами та органами управління; 3) не лише особливий вид судових процесів, а й система спеціалізованих судів чи спеціалізованих судових управлінь, які керують адміністративним правосуддям¹⁴⁰.

Гончарук С. Т. зазначає, що визначення адміністративного процесу включає в себе, поряд із управлінською, і його адміністративно-судочинну форму і, таким чином, нерозривно поєднується з останньою. Тобто, стосовно сутності та змісту адміністративного процесу, доцільно поєднувати в цій субстанції і управлінську (адміністративно-процедурну), і судову складові, взявши за основу управлінсько-судову концепцію. Отже, важливою структурною частиною адміністративного процесу є адміністративне судочинство, яке, своєю чергою, є невід'ємною складовою адміністративної юстиції. Так, на думку вченого, співвідносяться ці поняття¹⁴¹.

Із наведеного вбачається, що звернення до адміністративного суду в цьому контексті є фактично наступним кроком, який особа може реалізувати для захисту своїх прав, свобод, законних інтересів, що, на її думку, були порушені. У такому разі адміністративні суди є окремою ланкою в судовій системі, вони покликані захищати приватні права, інтереси відповідних осіб, захист яких здебільшого не пов'язаний із вчиненням публічною адміністрацією відповідних дій / прийняттям актів.

Крім того, усі адміністративні провадження органічно пов'язані між собою, наділені багатьма загальними ознаками із притаманними кожному провадженню метою та колом завдань. Адміністративні справи мають власний предмет¹⁴². Предметом адміністративної юрисдикції є всі публічно-правові спори, в яких однією зі сторін є фізична чи юридична особа, а іншою – суб'єкт владних повноважень¹⁴³ (незалежно від того, який орган або система органів наділені повноваженнями розглядати відповідних спір).

Тобто адміністративні справи мають особливий публічно-правовий характер і стосуються відносин, що унормовуються переважно нормами конституційного, адміністративного та фінансового права (що відрізняє їх від справ, які належать до т. зв. приватноправової категорії – цивільних та господарських). Адміністративно-правові відносини, які становлять предмет розгляду справ адміністративними спеціалізованими судами: 1) виникають всередині апарату держави між органами, підрозділами апарату органів, у зовнішніх стосунках при здійсненні організуючого впливу на приватних осіб;

¹³⁹Гончарук С. Т., Текеджанова К. Б. Адміністративна юстиція, адміністративне судочинство і адміністративний процес: понятійно-категоріальний вимір та співвідношення. *Юридичний вісник*. 2020. № 1 (54). С. 72.

¹⁴⁰ Основи адміністративного судочинства й адміністративного права: навч. посіб. / за заг. ред. Р. Куйбіди, В. Шишкіна. Київ : Старий світ, 2006. С. 26.

¹⁴¹ Гончарук С. Т., Текеджанова К. Б. Вказана праця. С. 74.

¹⁴² Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Вказана праця. С. 112.

¹⁴³ Пустовіт Ю. Ю., Запотоцька О. В., Тімашов В. О. Вказана праця. С. 98.

2) здійснюються без участі громадян, за винятком осіб, які реалізують у цих відносинах свої права як публічні особи¹⁴⁴.

Пасенюк О. М. зазначає, що адміністративне судочинство виникло у зв'язку з необхідністю здійснення захисту прав, свобод, інтересів фізичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій. Завдання захисту прав, свобод, інтересів зумовлене тим, що учасники публічно-правових відносин мають зазвичай нерівні можливості. Адже з одного боку в зазначених відносинах виступає суб'єкт владних повноважень – державний орган чи його посадова / службова особа або інший суб'єкт при здійсненні ним наданих державою владних управлінських функцій, або фактично держава, а з іншого – фізична чи юридична особа, права якої порушені або обмежені цим суб'єктом владних повноважень¹⁴⁵.

Мельник Р. наводить доводи, що інститут адміністративної юстиції покликаний здійснювати спеціалізований контроль за діями та рішеннями публічної адміністрації. Для того, щоб забезпечити подібний особливий правовий статус органів адміністративної юстиції (зокрема, адміністративних судів), зрозуміло, що необхідне спеціальне законодавство, норми якого «піднімали» б адміністративні суди над публічною адміністрацією¹⁴⁶.

«Публічний» характер адміністративних спорів у їх матеріально-правовому розумінні (особливий предмет спору) зумовили наявність відповідних особливостей розгляду адміністративних справ:

– підставою позову є обставини неналежного виконання адміністративним органом відповідних обов'язків щодо розгляду адміністративної справи (судовий контроль за дискреційними актами адміністративних органів);

– змістом позову є вимога позивача до суду про захист порушеного / оспорюваного права (відновлення прав і свобод громадян, що були порушені чи обмежені актом або дією; при цьому суд не ухвалює рішення по суті питання, а лише скасовує рішення й зобов'язує орган, посадову особу в установленому порядку задовольнити вимогу громадянина, забезпечити реалізацію суб'єктивних прав, свобод, інтересів громадян);

– тривалість строків розгляду адміністративної справи має бути меншим порівняно з іншими видами судочинства через оперативність діяльності публічної адміністрації;

– сторонами спору є: «потерпіла особа» – позивач, публічно-правове утворення, від імені якого діяв орган (посадова особа) – порушник (держава, територіальна громада, інші суб'єкти, які за законом мають право формувати публічну політику та владно її реалізовувати)¹⁴⁷.

¹⁴⁴ Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді / за ред. О.М. Пасенюка. К.: Істина, 2007. С. 8.

¹⁴⁵ Там само. С. 153.

¹⁴⁶ Мельник Р. С. Вказана праця. С. 621.

¹⁴⁷ Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді / за ред. О.М. Пасенюка. К.: Істина, 2007. С. 26-37.

Таким чином, адміністративні справи, на відміну від цивільних та господарських, відрізняються, у першу чергу, їх публічно-правовим характером, тобто таким, що виник за участю суб'єкта владних повноважень із приводу здійснення ним своєї компетенції для досягнення публічного (державного, суспільного чи територіального), а не приватного інтересу¹⁴⁸.

Перелік справ, які розглядаються адміністративними судами, наведений у статті 19 Кодексу адміністративного судочинства України і є виключним.

При цьому, науковці наводять й інші доводи на підтримку ідеї функціонування адміністративних судів, які здебільшого зводяться до того, що нормальне функціонування судової системи потребує стабільності (не можна «перезавантажувати» судову систему лише тому, що необхідні реформи). На думку фахівців, об'єднувальна реформа по суті нічого не міняє: залишається та ж сама кількість справ, а кількість суддів не зменшиться, а можливо навпаки зросте, ніяких фінансових вигід така перебудова державі не принесе, оскільки спеціалізація суддів розшириться, збільшиться кількість судових палат тощо. Виникне серйозна проблема кадрового дефіциту суддів, на підготовку яких і стажування будуть потрібні тривалий час і додаткові витрати. Як наслідок, якість здійснення даного виду правосуддя помітно впаде¹⁴⁹.

Таблиця 2. Справи, що перебували на розгляді в адміністративних судах¹⁵⁰

Кількість адміністративних справ та матеріалів, що перебували на розгляді у:	2018	2019	2020	2021	2022
місцевих судах	244 972	272 098	350 591	48366	30612
окружних адміністративних судах	190 287	214 887	309 818	635 664	523 042
судах апеляційної інстанції	106 742	112 548	119 538	164 469	129 926
Касаційному адміністративному суді	71 101	73 790	64 612	67 609	51 637

Примітка: за 2018–2020 рр. щодо місцевих судів та окружних адміністративних судів наводиться інформація про кількість справ, що надійшли на розгляд у звітному періоді.

Позиція Пипяка М. І.¹⁵¹, яку поділяють деякі вчені, полягає в тому, що *проблема розмежування судових юрисдикцій, яку пропонують вирішувати шляхом реформування судової системи, має врегульовуватися через удосконалення процесуальних норм, які б встановили більш чіткі критерії розмежування і не допускали виникнення спорів про підсудність.*

¹⁴⁸Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Стахура І. Б. Вказана праця. С. 141.

¹⁴⁹ Звірко О. Є., Осіпова О. О. Доктринальні аспекти оптимізації адміністративного судочинства України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 123.

¹⁵⁰ Відповідно до відомостей, оприлюднених на офіційному вебсайті Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/sud_statistika/

¹⁵¹ Пипяк М. І. Адміністративний суд в системі державних органів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 22 с.

На думку дослідників Звірка О. Є. та Осіпової О. О., перспективи подальшого реформування **адміністративного судочинства** в Україні знаходяться у площині запровадження сучасних процедур медіації, електронного провадження, покращення контролю за законністю рішень судів з боку судів вищого рівня (особливо Верховного Суду), оптимізації навантаження на суддів шляхом встановлення раціональних норм їх діяльності, своєчасного регулювання кількості суддів залежно від кількості справ, що надходять до судів, розробки й реалізації більш ефективних механізмів відбору, підготовки, підвищення кваліфікації та відповідальності суддів¹⁵².

Також серед загальної кількості досліджень на підтримку функціонування спеціалізованих судів суттєвими (за кількістю та нагальністю) є такі, що стосуються виокремлення **спорів щодо інтелектуальної власності**, які повинні розглядатися лише відповідним спеціалізованим судом – Вищим судом з питань інтелектуальної власності, створеним відповідно до пункту 15 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Указу Президента України від 29 вересня 2017 року № 299/2017 (але який де-факто на момент складання цієї Концепції не функціонує).

В обґрунтування такої ж позиції Курява В. В. стверджує, що розгляд справ з інтелектуальної власності різними судами (зокрема, загальними та господарськими відповідно до їх компетенції) спричиняє відсутність єдності правозастосування як результат недосконалого, несистематизованого правового регулювання. На думку вченої, судами застосовувалися різні процедури, механізми захисту, професійний рівень суддів у питаннях інтелектуальної власності був достатньо неоднаковим, що призводило до непередбачуваних наслідків і досить часто – до неоднакового застосування норм права, навіть у межах однієї юрисдикції.

Водночас звертаємо увагу, що ці вчені пропонували виділити саме судову спеціалізацію, а не утворювати окрему судову систему судів із розгляду справ з питань інтелектуальної власності – що, своєю чергою, може передбачати утворення окремих палат для розгляду цієї категорії справ в межах «загальних судів».

Натомість Білецька А. М. зазначає, що створення спеціальної системи судів для розгляду справ інтелектуальної власності зможе надати підґрунтя як для подальшого становлення інтелектуального права в Україні (враховуючи те, що право інтелектуальної власності є новою й недостатньо вивченою, порівняно з іншими, галуззю законодавства), так і для збільшення кількості судових справ у цій сфері¹⁵³.

Також метою створення єдиного спеціалізованого суду з питань інтелектуальної власності визначається спрощення процедури звернення до суду (у громадян буде розуміння щодо того, в який саме суд звертатися для розгляду спорів, пов'язаних з інтелектуальною власністю, бо це буде єдиний

¹⁵²Звірко О. Є., Осіпова О. О. Вказана праця. С. 123.

¹⁵³ Білецька А. М. Реалізація принципу спеціалізації в організації роботи суду: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2020. С. 80.

суд) та покращення правосуддя у цій галузі шляхом відбору висококваліфікованих фахівців вузької спеціалізації¹⁵⁴.

Науковці Курява В. В.¹⁵⁵ та Беззуб О. І.¹⁵⁶ наводять такі доводи на підтримку фактичного створення й функціонування **Вищого суду з питань інтелектуальної власності**: зростання рівня законності у сфері інтелектуальної власності, розвиток і становлення сталої однакової правозастосовної практики та однакового тлумачення одних і тих самих норм, що дасть змогу значно підвищити ефективність судочинства в даній сфері; стимулювання зростання творчої й науково-технічної, інноваційної діяльності як результату підвищення рівня якості захисту прав інтелектуальної власності; зростання інвестиційної зацікавленості іноземних інвесторів в українській економіці, продуктах та компаніях, що, своєю чергою, посилить потужність української економіки; консолідація української судової практики та її наближення до міжнародних європейських стандартів захисту прав інтелектуальної власності.

Слід відзначити, що практично ідентичні доводи наводяться й іншими вченими, які, як зазначалося вище, хоч і пропонують виокремити окрему спеціалізацію щодо розгляду справ з питань інтелектуальної власності, але не зазначають, що це можна зробити лише шляхом утворення окремої автономної системи судів або Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Також з метою реорганізації та вдосконалення судової системи України і приведення її до вимог міжнародних стандартів 7 червня 2018 року було прийнято Закон України «Про Вищий антикорупційний суд», який визначив засади організації та діяльності **Вищого антикорупційного суду**, спеціальні вимоги до суддів цього суду та гарантії їх діяльності.

Білецька А. М. вказує, що відсутність спеціалізованого антикорупційного суду може звести нанівець результативність двох новостворених антикорупційних органів – НАБУ та САП. Антикорупційний суд є кінцевою ланкою в ланцюгу новостворених антикорупційних органів, яка зможе забезпечити невідворотність покарання для корупціонерів.

Дослідники Подорожна Т. та Худик А.¹⁵⁷, із посиланням на Спільний висновок AMICUS CURIAE від 2021 року¹⁵⁸ вказали, що перевагами створення спеціалізованого антикорупційного суду є: 1) ефективність (розгляд кримінальних проваджень щодо високопосадової корупції у неспеціалізованих судах зазвичай істотно затягується; спеціалізовані антикорупційні суди, як правило, не мають цього недоліку); 2) добросовісність (забезпечення того, щоб справи про корупцію розглядав незалежний і неупереджений суд, вільний від корупції та впливу політиків або інших впливових діячів, наскільки це можливо); 3) компетентність (багато справ про корупцію, особливо в яких

¹⁵⁴ Білецька А. М. Вказана праця. С. 91.

¹⁵⁵ Курява В. В. Адміністративно-правові концептуальні засади створення та діяльності вищого суду з питань інтелектуальної власності в Україні: дис. докт. філософ: 0.81. Суми, 2021. 205 с. С. 51.

¹⁵⁶ Беззуб І. О. Спеціалізований суд із розгляду справ у сфері інтелектуальної власності: зарубіжний досвід та українські перспективи. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/index>

¹⁵⁷ Подорожна Т., Худик А. Вищий антикорупційний суд як вищий спеціалізований суд в Україні: проблема конституційно-правового статусу. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 2. С. 45.

¹⁵⁸ Спільний висновок AMICUS CURIAE. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/Amicus-Curiae-VAKS-finalstyle_01_102.pdf (дата звернення: 21.04.2021)

фігурують складні фінансові операції або ретельно продумані схеми, можуть бути складнішими, ніж інші справи, які перебувають на розгляді багатьох суддів неспеціалізованих судів).

При цьому, завдання Вищого антикорупційного суду згруповуються за двома основними напрямками: 1) здійснення правосуддя, та 2) здійснення судового контролю у відповідних категоріях злочинів. Враховуючи, що Вищий антикорупційний суд не входить до системи «загальних» судів, які розглядають кримінальні справи щодо «корупційних злочинів», а також з огляду на особливі вимоги щодо добору суддів, загальною є теза про те, що цей суд не буде зацікавлений у «певному» вирішенні судових справ. Тому це буде додатковим чинником прозорості судового розгляду.

Деякі вчені також пропонують відновити **суди військової спеціалізації**.

Подцерковний О. зазначає, що ліквідація органів військової юстиції в 2010–2012 роках стала не останньою причиною повного занепаду українського війська, яке тепер доводиться створювати фактично заново¹⁵⁹.

На підтримку цієї позиції Білецька А. М. зазначила, що судова влада в сучасних умовах, особливо з урахуванням ситуації, яка склалася через триваючі бойові дії, [а станом на момент написання Концепції – повномасштабну війну], не спроможна забезпечити ефективний розгляд зазначених справ. Вчена наголошує на необхідності удосконалення цієї системи з метою забезпечення національної безпеки України й обороноздатності Збройних Сил України, конституційних засад військового судочинства, захисту прав громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей¹⁶⁰.

На думку вченої, судді, які підлягають призначенню на посади, повинні володіти відповідними знаннями й навичками, що має підтверджуватися наявністю спеціальної військово-юридичної освіти, достатнім стажем роботи у військових формуваннях, а також військовим званням офіцерського складу. З метою уникнення залежності такого судді від військового командування вчена пропонує його відсторонення від виконання інших обов'язків військової служби на час перебування на посаді судді.

4.2.2. Аналіз недоліків виокремлення спеціалізованих судів із системи судів загальної юрисдикції.

Водночас застосування підходу щодо виокремлення спеціалізованих судів із системи судів загальної юрисдикції на практиці має низку недоліків.

Сілантьєва Е. Є. зазначає, що в усіх країнах, де існують спеціалізовані суди, виникають колізії в регулюванні предметної юрисдикції цих судів. Вирізняють об'єктивні й суб'єктивні причин таких колізій.

До об'єктивних можна віднести: (а) роздробленість судової системи, що зумовлена складністю юрисдикційної системи держави; (б) постійну динаміку розвитку приватноправових відносин; (в) політичний чинник, що зумовлює прийняття тих чи інших нормативних актів під впливом певної політичної сили.

¹⁵⁹Подцерковний О. Про суперечність європейським стандартам пропозицій щодо ліквідації господарських судів. *Юридичний вісник*. 2014. № 2015/6. С. 129.

¹⁶⁰ Білецька А. М. Реалізація принципу спеціалізації в організації роботи суду: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2021. С. 27.

До суб'єктивних причин належать: (а) низька якість законодавства, неузгодженість і суперечності між нормами різних актів, їх недостатня теоретична розробленість; (б) недотримання комплексного підходу у правотворчій діяльності; (в) нестабільність законодавства; (г) несвоєчасне скасування застарілих норм; (д) недостатній рівень професійної підготовки суддів¹⁶¹.

Специфіка різних категорій справ може бути врахована через введення в судах спеціалізації, утворення спеціальних складів на загальних принципах, визначених Конституцією України.

Аргументи проти широкої зовнішньої судової спеціалізації зводяться до такого: (а) поділ судової влади по горизонталі на різні самостійні судові системи призводить до ослаблення судової влади, порушення рівності прав громадян перед законом, створення громіздкої, витратної й запутаної судової системи, ускладнення вирішення кадрової проблеми в судах; (б) запровадження великої кількості судових підсистем викликає численні конфлікти юрисдикцій між судовими підсистемами, що ускладнює доступ громадян до правосуддя й розуміння ними порядку звернення до суду; (в) створення нової гілки влади вимагає значних матеріальних та організаційних витрат¹⁶².

Деякі з цих недоліків аналізуються в літературі більш детально як такі, що, на думку вчених, мають найбільш суттєве значення.

Серед науковців поширеною є позиція, відповідно до якої немає необхідності виокремлювати так звані «некримінальні справи»: цивільні та господарські справи.

Одним із найбільш поширених аргументів цього є, як зазначалося вище, проблема розмежування юрисдикції таких судів. Зокрема, як зазначає Самбір О. Є., в адміністративних справах за участі суб'єктів владних повноважень визначальним критерієм визначення підвідомчості є характер спільних матеріальних відносин і зміст правового спору, під яким розуміють становище суб'єктів матеріальних відносин стосовно один одного. І якщо у цивільних (господарських) відносинах це становище характеризується рівністю, то в адміністративних – владою та підпорядкуванням¹⁶³.

Мельник Р. зауважує, що головна проблема щодо розмежування господарської, цивільної та адміністративної юрисдикції полягає у слабкій розробленості теоретичних категорій, таких як «адміністративно-правові відносини» та «публічно-правові відносини»¹⁶⁴. Це, на думку Сідея Я., спричинене нехтуванням теорією поділу права на приватне та публічне¹⁶⁵.

Однак Бевзенко В. зазначає, що для практики адміністративного судочинства принципово важливо застосовувати однозначні критерії оцінки публічності юридичного спору, його належності до юрисдикції

¹⁶¹ Сілантьєва Е. Є. Організаційно-правові проблеми принципу спеціалізації судів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2014. С. 13.

¹⁶² Сілантьєва Е. Є. Вказана праця. С. 15.

¹⁶³ Самбір О. Є. Окремі аспекти розмежування цивільної, адміністративної та господарської юрисдикцій. *Університетські наукові записки*. 2012. № 2 (43). С. 119.

¹⁶⁴ Мельник Р. С. Ще раз про сутність та ознаки публічно-правових відносин. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2008. № 4. С. 55–64.

¹⁶⁵ Сідей Р. Розмежування адміністративної юрисдикції з іншими видами юрисдикції у сфері судової компетенції. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 198.

адміністративних судів, які є постійним і незмінним універсальним мірилом (інструментом визначення) належності спору до юрисдикції адміністративного суду¹⁶⁶. При цьому, на думку дослідника, від цивільних та господарських спорів адміністративні справи відрізняються саме сукупною наявністю зовнішніх ознак публічно-правових відносин (відповідно до статей 2, 4, 5, 9, 12, 19 Кодексу адміністративного судочинства України).

Позицію про те, що проблеми відмежування адміністративної юрисдикції від інших пов'язані саме з недосконалістю процесуального законодавства (зокрема, у зв'язку з недосконалістю критеріїв відмежування) підтримують також Сідей Я.¹⁶⁷ та Коверзнев В.О.¹⁶⁸.

Дійсно, неправильне визначення юрисдикції часто призводить до того, що особа звертається до суду, який не наділений повноваженнями вирішувати її справу. Це, своєю чергою, призводить до затягування розгляду справи.

Однак, на нашу думку, саме по собі існування проблеми визначення юрисдикції не може стати підставою для ліквідації цілої ланки спеціалізованих судів – адміністративних судів, з огляду на те, що, як було відзначено, характер адміністративних спорів носить публічно-правовий характер. У такому разі необхідно удосконалювати саме процесуальне законодавство (зокрема, урахувавши актуальну практику Верховного Суду щодо розмежування т. зв. приватних і публічних спорів, а також запроваджуючи механізм автоматичної передачі загальними судами справи на розгляд до адміністративного суду в разі, якщо особа, яка звертається до суду, помилилась із визначенням предметної юрисдикції).

Розмежування предметної юрисдикції судів, на думку Ткачука О. С.¹⁶⁹, має відбуватися лише за характером правовідносин, що виступають предметом спору, враховуючи їх належність або до «сім'ї» приватного, або до «сім'ї» публічного права.

Глущенко С. В. наполягає на тому, що недопустимість паралельного існування цивілістичної і господарської матеріальних систем, що зумовлює конкуренцію відповідних судових юрисдикцій, створює ризики різного тлумачення норм права і породжує формування різної судової практики. Тому запропоновано підсилити цивілістичний напрям, зазначити про втрату чинності Господарського кодексу України, перенести окремі норми Господарського процесуального кодексу України у Цивільний процесуальний кодекс України та ліквідувати судову господарську юрисдикцію¹⁷⁰.

¹⁶⁶Бевзенко В. Критерії адміністративної юрисдикції. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/169927-kriteriyi-administrativnoyi-yurisdiktsiyi>

¹⁶⁷Сідей Р. Вказана праця. С. 199.

¹⁶⁸ Коверзнев В. О. Розмежування юрисдикції адміністративних та господарських судів: проблеми теорії і практики. *Форум права*. 2013. № 2. С. 225, 229.

¹⁶⁹Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: автореф. дис. д-ра юрид. наук. Харків, 2016. С. 42.

¹⁷⁰ Глущенко С. В. Вищі спеціалізовані суди в системі судової влади України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2015. С. 26.

При цьому, в обґрунтування своєї позиції вчена посилається на офіційну статистику, зазначаючи, що існування такої незначної кількості справ свідчить про недоцільність існування окремих судових установ для їх розгляду.

Статистичні відомості за 2018–2022 роки свідчать, що кількість цивільних справ, яка перебувала на розгляді в судах, значно перевищує кількість господарських справ¹⁷¹.

Таблиця 3. Розгляд справ і матеріалів у порядку цивільного судочинства

Кількість цивільних справ та матеріалів, що перебували на розгляді у:	2018	2019	2020	2021	2022
місцевих цивільних судах	понад 1,2 млн	1 млн 249 тис.	1 млн 213 тис.	1 млн 478 тис.	916 тис.
судах апеляційної інстанції	108,7 тис.	105 тис.	97,3 тис.	108,4 тис.	75,9 тис.
Касаційному цивільному суді	53,3 тис.	26 тис.	38,2 тис.	33,5 тис.	22,4 тис.

Таблиця 4. Розгляд справ та матеріалів у порядку господарського судочинства

Кількість цивільних справ та матеріалів, що перебували на розгляді у:	2018	2019	2020	2021	2022
місцевих господарських судах	171,6 тис.	194 тис.	196 тис.	222 003 шт.	164,4 тис.
судах апеляційної інстанції	44,1 тис.	46,5 тис.	45,8 тис.	57 535 шт.	38,1 тис.
Касаційному господарському суді	15,6 тис.	14603 шт.	11557 шт.	14 426 шт.	8,7 тис.

Крім того, в обґрунтування позиції щодо недоцільності виокремлення господарських судів в окрему судову ланку свідчить також те, що цивільні справи, які розглядають загальні суди, та господарські справи часто стосуються подібних правовідносин. Через це позивачі помилково звертаються до суду неналежної юрисдикції, а така помилка мож бути виявлена лише на етапі касаційного розгляду. Зокрема, 1) визначення предметної чи суб'єктної юрисдикції належить, у тому числі, до компетенції Великої Палати Верховного Суду (стаття 302 Господарського процесуального кодексу України, стаття 403 Цивільного кодексу України); 2) у разі ухвалення судового рішення неповноважним судом (із порушенням відповідних юрисдикцій) таке судове рішення підлягає скасуванню і направленню на новий розгляд до повноважного суду. Тому частими є ситуації, коли справа після того, як вона була розглянута судами першої, апеляційної, касаційної інстанцій, підлягає направленню на

¹⁷¹ За офіційними даними, оприлюдненими Верховним Судом на власному вебсайті. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/sud_statistika/

повторний розгляд до суду першої інстанції лише тому, що позивач звернувся до суду з порушенням юрисдикції.

Тобто, з огляду на однаковий приватно-правовий характер спорів та відносно невелику кількість господарських справ, вчені не вбачають за доцільне існування окремої ланки господарських судів.

Іншим недоліком визначається необхідність **запровадження окремих процесуальних правил для розгляду справ кожним спеціалізованим судом** (системою судів за відповідною спеціалізацією). Зокрема, наразі діють Господарський, Цивільний, Кримінальний процесуальні кодекси України, Кодекс про адміністративні правопорушення, Кодекс адміністративного судочинства України.

Подібність принципів здійснення судочинства в цивільних та господарських справах є причиною дискусії про недоцільність розділення цивільних і господарських судів.

Подорожна Т., Худик А.¹⁷² із посиланням на практику Європейського суду з прав людини¹⁷³ зазначають, що *у спеціалізованих судах мають застосовуватися загальні процесуальні норми. Впровадження особливої процедури для кожного спеціалізованого суду може призвести до розширення цих процедур, створення ризиків доступу до правосуддя та цілісності закону «без сторонніх».* Особливі процесуальні норми допустимі, тільки якщо вони задовольняють одну з потреб, яка призвела до створення спеціалізованого суду.

Ткачук О. С. наголошує на необхідності забезпечення гармонізації процесуального законодавства, зокрема в частині процесуальної єдності. Процесуальна єдність судової влади проявляється в гармонізації процесуальних галузей права та розробки універсальних концептів регулювання окремих інститутів процесуального права, які за своєю природою носять міжгалузевий характер. Наведене, однак, не вимагає створення єдиної галузі процесуального права, а передбачає лише закріплення уніфікованих правил для цивілістичного процесу, яким мають охоплюватися сучасні цивільний, господарський та адміністративний процеси, що слід розглядати в межах цивільної (некримінальної) процесуальної форми, а також – криміналістичного, у межах якого повинні вирішуватися справи про притягнення особи до адміністративної чи кримінальної відповідальності з дотриманням кримінальної процесуальної форми¹⁷⁴.

Найбільш оптимальною для України на цьому етапі виступає синхронна спеціалізація некримінальної сфери судової діяльності, що передбачає *функціонування загальних та адміністративних судів як спеціалізованих, діяльність яких має проводитися з дотриманням єдиної цивільної процесуальної форми, диференційованої за специфікою процесуально-правового режиму на цивільну та адміністративну форми судочинства*¹⁷⁵.

¹⁷² Подорожна Т., Худик А. Вказана праця. С. 46.

¹⁷³ 1) Case of Bahaettin Uzan v. Turkey (Applicationno. 30836/07), ECHR 24.11.2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>; 2) Case of Klinovska v. Slovakia (Applicationno. 61436/09), ECHR 08.10.2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-126800&filename=001-126800.pdf>

¹⁷⁴ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. С. 24.

¹⁷⁵ Ткачук О.С. Вказана праця. С. 42.

Окремо вчені звертають увагу на необхідність великих капіталовкладень у створення даної системи спеціалізованих судів, підготовку кадрів для цієї системи, комплектацію їх персоналом, підвищення заробітної плати, особливо співробітникам апарату суду, оскільки навіть сьогодні спостерігається нестача таких фахівців¹⁷⁶.

Вчені Короед С. О., Кресіна І. О., Прилуцький С. В., зазначають, що функціонування господарських та адміністративних судів як окремих спеціалізованих судових установ не підвищує ефективність судового захисту настільки, щоб цим можна було обґрунтувати їх існування. Крім того, ці суди за обсягом фінансування практично прирівнюються до судів загальної юрисдикції, хоча навантаження на ці суди незначне в загальному обсязі справ, що розглядаються судами в Україні¹⁷⁷.

У зв'язку з цим варто акцентувати: щороку витрати на утримання судів першої та апеляційної інстанцій, Верховного Суду та Вищого антикорупційного суду суттєво зростають (крім 2023 року), що потребувало суттєвих бюджетних вливань. Тому утворення нових судових установ створюватиме додаткове навантаження на Державний бюджет України. Навіть утримання Вищого суду з питань інтелектуальної власності, який по суті не функціонує, потребує відповідних витрат із бюджету.

*Таблиця 5. Розподіл видатків Державного бюджету України на утримання судів¹⁷⁸
(відомості надані в тис. грн)*

	2019	2020	2021	2022	2023
Державна судова адміністрація України	11 112 265,5	12699795,1	13 895 213,1	16285436,3	14574521,5
Верховний Суд	1 338 873,2	1329692,4	1495692,4	1582204,1	1310026,4
Вищий антикорупційний суд	318 130,00	291413,5	374 880,00	592823,1	293478,6
Вищий суд з питань інтелектуальної власності	27 000,00	7870,7	820,00	7682,7	4356,00

Із наведеного видно, у 2019–2023 роках на утримання Вищого суду з питань інтелектуальної власності, який не функціонує (не має штату, не розглядає справи) із Державного бюджету України виділялися кошти. Тобто саме лише існування судової установи як окремого органу (окремої юридичної особи) потребує витрат із державного бюджету.

¹⁷⁶ Білецька А. М. Реалізація принципу спеціалізації в організації роботи суду: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. С. 27.

¹⁷⁷ Короед С. О., Кресіна І. О., Прилуцький С. В. Концепція реформування судової влади України. *Судова апеляція*. 2015. № 3 (40). С. 10.

¹⁷⁸ Відповідно до положень додатків 3 до Законів України «Про державний бюджет України...» за відповідні роки.

Крім того, диференціація заробітної плати суддів залежно від рівня судової інстанції та кваліфікаційного класу призвела до «відтоку» професійних суддівських кадрів із місцевих судів до апеляційних та вищих спеціалізованих, що не відповідає правовому статусу судді, який повинен бути єдиним для всіх суддів незалежно від статусу судової установи¹⁷⁹.

Варто звернути увагу, що дискусія стосовно функціонування спеціалізованих судів не є новою. Зокрема, під час запровадження чотириланкової судової системи та, відповідно, створення Вищих спеціалізованих судів (які в 2016 р. врешті були ліквідовані) багато авторитетних науковців вважали такі дії необґрунтованими.

Недоцільність створення Вищого цивільного й Вищого кримінального судів доводив Маляренко В. Т., який виходив із того, що вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди, із чого робиться висновок, що в системі є як спеціалізовані, так і неспеціалізовані суди. Створення Вищого кримінального та Вищого цивільного суду, на його думку, призвело б до того, що судова система складалася виключно зі спеціалізованих судів, що суперечило б статті 125 Конституції України. В обґрунтування своєї позиції вчений вказував на унітарний держаний устрій України. А унітарні держави зазвичай мають як спеціалізовані, так і загальні суди, і касаційні повноваження в них зосереджені в найвищому судовому органі (як, наприклад, у Франції, Португалії, Норвегії)¹⁸⁰.

Факас І. також вважав недоцільним утворення Вищого цивільного та Вищого кримінального судів, мотивуючи свою думку тим, що створення вищевказаних судів суттєво послабить роль Верховного Суду України¹⁸¹. Таку ж позицію займав і Тацій В. Я.¹⁸²

Баженов М. І. зазначав про неготовність української судової системи до введення в її складі нового елемента, посилаючись, у тому числі, на фінансову і матеріально-ресурсну проблему забезпечення процесу утворення нового суду. Так, недоцільність утворення окремого суду з питань інтелектуальної власності науковець обґрунтовує тим, що в Україні згадані справи уже розглядаються, хоча й судами різних юрисдикцій. Автор називає незначну кількість справ цієї категорії, проблеми з кадровим забезпеченням, оскільки вимоги до суддів з питань інтелектуальної власності мають бути більш змістовними та спеціалізованими, інакше постійно доведеться застосовувати інститут експертизи, що призведе до затягування розгляду справи (порушення принципу своєчасного, швидкого розгляду справ). Наголошує вчений і на проблемах дворівневості новоствореного суду, тобто він діє як суд першої та апеляційної

¹⁷⁹Короєд С. О., Кресіна І. О., Прилуцький С. В. Вказана праця. С. 12.

¹⁸⁰Маляренко В. За рік коридори у ВС знову будуть заставлені шафами, заваленими великою кількістю справ. URL: https://zib.com.ua/ua/127031-golova_vs_u_20022006_rr_vasil_malyarenko_za_rik_koridori_u_v.html

¹⁸¹Факас І. Б. Судово-правова реформа в Україні та її роль в організації і діяльності судів загальної юрисдикції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2. С. 115.

¹⁸²Тацій В. Я. Судова реформа: стан та перспективи розвитку. Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи: матеріали наук. практ. конф., 14.05.2010. Харків, 2010. С. 166.

інстанції, а вже касаційною інстанцією є Верховний Суд¹⁸³ (у якому не передбачено створення окремого касаційного суду із захисту інтелектуальної власності, а справи щодо цього питання розглядаються відповідними палатами Касаційного господарського суду та Касаційного цивільного суду).

Більше того, навіть якщо брати до уваги один із найвагоміших аргументів на підтримку утворення спеціалізованого суду для розгляду справ з інтелектуальної власності – розгляд цієї категорії справ судьями, які є кваліфікованими спеціалістами у названій сфері, – **законодавець врешті передбачив, що суддею Вищого суду з питань інтелектуальної власності може бути особа, яка такими знаннями й навичками не володіє.**

Дійсно, згідно з частиною 1 статті 33 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддею Вищого суду з питань інтелектуальної власності може бути особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя у Вищому суді з питань інтелектуальної власності, а також відповідає одній із таких вимог: 1) має стаж роботи на посаді судді не менше трьох років; 2) має досвід професійної діяльності представника у справах інтелектуальної власності (патентного повіреного) щонайменше п'ять років; 3) має досвід професійної діяльності адвоката щодо здійснення представництва в суді у справах щодо захисту прав інтелектуальної власності щонайменше п'ять років; 4) має сукупний стаж (досвід) роботи (професійної діяльності) відповідно до вимог, визначених пунктами 1–3 цієї частини, щонайменше п'ять років.

Білецька А. М. звертає увагу, що згідно з пунктом 1 частини 1 статті 3 зазначеного Закону кандидатами на посаду судді до Вищого суду з питань інтелектуальної власності можуть стати особи за наявності трирічного стажу на посаді судді. При цьому, чи буде такий стаж у сфері інтелектуальної власності з розгляду кримінальних, цивільних чи адміністративних або інших справ – жодного значення немає. Водночас, для зайняття цієї ж посади адвокатом недостатньо лише досвіду представництва в суді, адже за законом останній повинен мати досвід саме з ведення справ щодо захисту прав інтелектуальної власності¹⁸⁴.

Вчена при цьому наголошує, що згідно з пунктом 7.4 Положення про проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді, затвердженого рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 2 листопада 2016 року № 141/зп-16 (зі змінами), у разі однакової позиції за рейтингом у конкурсі на посаду судді Вищого суду з питань інтелектуальної власності, визначеним за результатами кваліфікаційного оцінювання, перевага надається учаснику, який набрав більшу кількість балів із виконаного під час іспиту практичного завдання, а за однакової кількості балів – учаснику, який є суддею, а не адвокатам чи патентним повіреним.

¹⁸³Баженов М. І. Роздуми про доцільність створення в Україні спеціалізованих судів у сфері захисту прав інтелектуальної власності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6. С. 125.

¹⁸⁴ Білецька А. М. Вказана праця. С. 86.

Більше того, Білецька А. М., із посиланням на практичний аналіз ситуації, зроблений адвокаткою Кучерук Н.¹⁸⁵, зазначає, що наведена вище стаття Закону «Про судоустрій і статус суддів» передбачає, що кандидатами на посаду судді до Вищого суду з питань інтелектуальної власності можуть бути патентні повірені, які хоч і володіють спеціальними знаннями у цій сфері, однак не мають знань та навичок щодо представництва інтересів особи в суді. Досвіду патентного повіреного може бути недостатньо для здійснення правосуддя у справах інтелектуальної власності, оскільки останні патентними спорами не обмежуються.

Навіть якщо законодавець визначив, що для ефективного розгляду справ відповідної категорії ключовою є глибока обізнаність особи в цій сфері, зокрема для уникнення проведення численних судових експертиз (що не узгоджується тоді з положеннями згаданого вище пункту 1 частини 1 статті 33 Закону «Про судоустрій і статус суддів» про те, що кандидатом може бути суддя, який має три роки стажу фактично у будь-якій сфері), тоді нелогічним є обмеження доступу науковців з питань інтелектуальної власності до можливості взяти участь у конкурсі на посаду судді цього спеціалізованого суду (якщо вони при цьому не є адвокатами чи патентними повіреними)¹⁸⁶.

При цьому, звертаємо увагу, що пунктом 1 частини 1 статті 38 Закону «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що суддею Верховного Суду (тобто фактично суду касаційної інстанції) може бути особа, яка має науковий ступінь у сфері права та стаж наукової роботи у сфері права щонайменше десять років. Через це обмеження доступу вчених до посад суддів зазначеного спеціалізованого суду вбачається принаймні нелогічним.

Крім того, щодо процесуальної складової, у частині 4 статті 3 Господарського процесуального кодексу України передбачено, що Вищий суд з питань інтелектуальної власності розглядає справи, віднесені до його компетенції, в порядку, передбаченому цим Кодексом. Так, частина 2 статті 20 Господарського процесуального кодексу України визначає справи, що належать до юрисдикції Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Однак, як наголошує Білецька А. М., у статті 1 цього Кодексу закріплюється призначення Господарського процесуального кодексу України, яке полягає у визначенні юрисдикції та повноважень лише господарських судів, встановлення порядку здійснення судочинства у господарських судах. Тобто *закон прирівнює Вищий суд з питань інтелектуальної власності до господарських судів, що, на думку вченої, суперечить самій суті створення в Україні окремого суду з питань інтелектуальної власності*¹⁸⁷.

Крім того, варто звернути увагу, що до компетенції Вищого суду з питань інтелектуальної власності віднесено всі справи цієї категорії (крім кримінальних справ та справ про кримінальні правопорушення). Тому застосування Господарського процесуального кодексу України до справ, які не

¹⁸⁵Кучерук Н. В чому проблема Вищого суду з інтелектуальної власності. Думка юриста. URL: https://espreso.tv/news/2017/10/05/v_chomu_problema_vyschogo_sudu_z_intelektualnoyi_vlasnosti_dumka_yurysta

¹⁸⁶ Білецька А. М. Вказана праця. С. 86–88.

¹⁸⁷ Білецька А. М. Вказана праця. С. 91–92.

підпадають під визначення господарських, відповідно до цього Кодексу, є нерелевантним.

Водночас, як зазначає Курява В. В., порушення конституційного принципу територіальності свідчить про потребу вирішення питання розміщення Вищого суду з питань інтелектуальної власності не лише у столиці нашої держави, а й хоча б у кожному обласному центрі. Оскільки взаємозв'язок територіального розміщення судів пов'язаний з основоположним принципом доступності правосуддя, є обґрунтована потреба розширити територіальне розміщення Вищого суду з питань інтелектуальної власності, що відповідно вплине на процес добору суддів, їхню кількість¹⁸⁸.

У зв'язку з цим звертаємо увагу, що утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності в кожному обласному центрі України, як на тому наполягає Курява В. В., фактично призведе до утворення окремої системи спеціалізованих судів з питань інтелектуальної власності. Це, своєю чергою, потребуватиме додаткових вкладень як організаційного, так і фінансового характеру та, відповідно, створить додаткове навантаження на бюджет.

Також вчені виділяють відповідні недоліки, які ставлять під сумнів доцільність **існування іншого спеціалізованого суду – Вищого антикорупційного суду**.

Так, Прокопів Ю. зазначає, що антикорупційні суди функціонують лише у 20 країнах світу, серед яких такі, як Афганістан, Бангладеш, Ботсвана, Бурунді, Камерун, Індонезія, Кенія, Непал, Пакистан, Палестина, Філіппіни, Сенегал, Уганда (тобто так звані країни «третього світу»). У країнах Європи вони функціонують лише в Болгарії, Словаччині та Хорватії (більш детально положення щодо судових систем у цих країнах наведено в розділі 3 цієї Концепції). Але у жодній провідній країні не створено і не передбачається створення такого органу. При цьому вчений відзначає невисокий коефіцієнт позитивної міжнародної практики щодо функціонування такої категорії спеціалізованих судів¹⁸⁹.

Згідно із статистичними даними Сенегал – це країна, яка за вісім років існування антикорупційних судів піднялася з 94-го на 64-те місце в індексі сприйняття корупції. У Словаччині, де суд функціонує 9 років, рівень сприйняття корупції зменшився з 56 балів до 54. У Хорватії – з 62 до 55. Болгарія за 5 років існування суду в цьому рейтингу не зрушила¹⁹⁰.

У створенні Вищого антикорупційного суду як окремого органу Прокопів Ю. виділяє такі недоліки: 1) незначна кількість справ; 2) відсутність в Україні вузькопрофільних спеціалістів; 3) здійснення добору суддів за тим само принципом, що й до Верховного Суду¹⁹¹.

Новосельцев А. зазначає, що спеціалізовані суди керуються відповідними спеціалізованими процесуальними законами (адміністративні суди – Кодексом адміністративного судочинства України, господарські суди – Господарським

¹⁸⁸Курява В. В. Адміністративно-правові концептуальні засади створення та діяльності вищого суду з питань інтелектуальної власності в Україні: дис. докт. філософ: 0.81. Суми, 2021. 205 с. С. 71.

¹⁸⁹ Прокопів Ю. Специфіка функціонування вищого антикорупційного суду в Україні: міжнародний досвід та українські реалії. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 3(15). С. 103–107.

¹⁹⁰ Білецька А. М. Вказана праця. С. 99.

¹⁹¹ Прокопів Ю. Вказана праця.

процесуальним кодексом України, Кодексом України з питань банкрутства). Спеціалізований процесуальний закон щодо Вищого антикорупційного суду сьогодні відсутній, що, на думку дослідника, не відповідає критеріям його створення¹⁹².

У відповідь на це Білецька А. М. стверджує, що злочини корупційної спрямованості належать до кримінальнокараних діянь, а тому мають розглядатися відповідно до кримінального та кримінально-процесуального закону. Таким чином, немає необхідності в існуванні окремого спеціалізованого закону лише для Вищого антикорупційного суду¹⁹³.

При цьому, подібно до Вищого суду з інтелектуальної власності, перегляд у касаційному порядку справ, які розглядалися Вищим антикорупційним судом, здійснює не спеціалізований касаційний суд, а Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду.

4.2.3. Створення судів за принципом «єдиного вікна» із наступним запровадженням внутрішньої спеціалізації суддів.

Усунення зазначених недоліків утворення розширеної системи спеціалізованих судів деякі вчені пропонують реалізувати шляхом *утворення судів за принципом так званого «єдиного вікна»*, тобто запровадження повної юрисдикції, коли особа не сама визначає, до якого суду їй подати позовну заяву (зокрема, загального, господарського чи адміністративного), натомість звертається до «єдиного суду» з урахуванням принципів територіальної підсудності. При цьому розподіл справ залежно від їх категорії здійснюється всередині суду.

Сілантьєва Е. Є ще у 2011 році зазначала про доцільність введення повної внутрішньої спеціалізації в загальних судах, створивши палати з розгляду кримінальних і цивільних справ, скасувавши водночас господарську юрисдикцію¹⁹⁴.

Так, Короєд С. О., Кресіна І. О., Прилуцький С. В. вважають, що виокремлення господарської та адміністративної юрисдикцій викликають проблему щодо їх розмежування, а отже, і щодо реалізації основоположного принципу – гарантування доступу до правосуддя¹⁹⁵.

Тому, на думку вчених, збалансування та оптимізацію судової влади України необхідно здійснювати шляхом запровадження «єдиного вхідного вікна» через відповідний місцевий суд як ефективну систему комунікації між людиною та судовою владою. *Має бути запроваджено повну юрисдикцію загальних судів. Основою ефективності та швидкості судочинства має бути внутрішня спеціалізація суддів із розгляду окремих категорій справ. Зовнішня спеціалізація допустима як субсидіарна щодо загальних судів. Окремі спеціалізовані суди (сімейні, ювенальні, із трудових спорів, патентні, господарські тощо) можуть бути утворені як відповідні підрозділи загальних*

¹⁹²Новосельцев А. Ще один глухий кут судової реформи. Racurs.ua. 30.05.2016. URL: <http://racurs.ua/ua/1206-gluhyy-kut-sudovoyi-reformy#comments>

¹⁹³ Білецька А. М. Вказана праця. С. 104.

¹⁹⁴ Сілантьєва Е. Є. Принцип спеціалізації в судовій системі України на новому етапі судово-правової реформи. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-osnovy-opredeleniya-i-razgranicheniya-yurisdiksiispecializirovannyh-sudov-1>

¹⁹⁵ Короєд С. О., Кресіна І. О., Прилуцький С. В. Вказана праця. С. 14–15.

місцевих чи окружних судів¹⁹⁶, тобто має бути запроваджена внутрішня (або ж суб'єктна) спеціалізація.

Гаруст Ю. В. та Бондаренко О. С. у контексті реформування судів, зважаючи на усі три принципи – територіальності, спеціалізації та інстанційності, – відзначають, що місцеві суди будуватимуться за принципом територіальності, тобто будуть знаходитися в районах, містах та районах у містах і будуть складатися з окремих палат, які розглядатимуть справи різних спеціалізацій (палата з розгляду цивільних справ, палата з розгляду кримінальних справ, палата з розгляду господарських справ та палата з розгляду адміністративної юрисдикції). Друга інстанція – апеляційні суди, які за принципом побудови та спеціалізації відповідатимуть суду першої інстанції, а вищим судовим органом (судом касаційної інстанції) буде Верховний Суд України. *Така триланкова система, яка ґрунтуватиметься на спеціалізації суддів, а не судів, усуне безліч існуючих недоліків, підвищить ефективність розгляду справ і скоротить строки їх розгляду, зробить судову систему більш доступною для громадян, уніфікує законодавчу базу, тобто рішення судів можна буде спрогнозувати. У такій системі правосуддя зникнуть конфлікти між спеціалізованими судами, а єдність вищого судового органу забезпечить єдність судової практики*¹⁹⁷.

Городовенко В. зазначає, що стаття 55 Конституції України гарантує кожному захист його прав і свобод судом. Можна не сумніватися, що про справедливий і компетентний захист прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб доводиться говорити лише в разі здійснення судом якісного правосуддя. Його складовими є багато обставин: відповідна підготовка й підбір кваліфікованих і високоморальних кадрів; належне фінансове та матеріально-технічне забезпечення судової діяльності та ін. При цьому судову спеціалізацію слід визнати одним із ключових факторів, що впливають на компетентність суду і якість прийнятих ним рішень¹⁹⁸.

Тут необхідно звернути увагу, що **принцип спеціалізації саме суддів** є не стільки результатом наукових досліджень, а й одним із основоположних принципів правового статусу суддів в Україні, який опосередковано задекларований у частині 1 статті 125 Конституції України та безпосередньо закріплений у статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

У своєму висновку № 15 Консультативна рада європейських суддів від 5–6 листопада 2012 року щодо спеціалізації суддів зазначила, що «спеціалізація зазвичай виникає внаслідок потреби пристосуватися до змін законодавства і навряд чи є результатом розважливого вибору. Постійне прийняття нового законодавства, міжнародного, європейського чи національного, а також зміна судової практики та правової доктрини розширюють і ускладнюють юриспруденцію. Проте суддям складно охопити всі сфери права, тоді як суспільство та учасники судового процесу вимагають усе більш високого професіоналізму суддів і ефективності судів. Спеціалізація суддів може стати

¹⁹⁶ Короєд С. О., Кресіна І. О., Прилуцький С. В. Вказана праця. С. 15.

¹⁹⁷ Гаруст Ю. В., Бондаренко О. С. Судова реформа як головний чинник відновлення довіри українського суспільства до влади. *Право та інновації*. 2016. № 2 (14). С. 45.

¹⁹⁸ Городовенко В. Вказана праця. С. 38.

запорукою необхідного рівня їхніх знань та досвіду в певній галузі юриспруденції»¹⁹⁹.

Венеціанська комісія разом із Директоратом з прав людини у своєму спільному Висновку № 801 CDL-AD(2015)007 щодо Закону України «Про судоустрій та статус суддів» підтверджує описані вище твердження і зазначає, що повторює позицію, згідно з якою питання судової спеціалізації – це питання політичного вибору органів влади, яким видніше, яка система найкраще підходить до обставин країни, і наголошує тільки на тому, що цей вибір спеціалізації не повинен обмежувати права людини в доступі до правосуддя²⁰⁰.

Венеціанська комісія виділяє такі потенційні позитивні наслідки спеціалізації:

1) спеціальні знання в конкретній правовій сфері поліпшують якість рішень, які приймаються суддею; 2) спеціалізований суддя автоматично стає більш компетентним у конкретних сферах діяльності, що безперечно посилює авторитет суду; 3) зосередження справ окремої тематики в певному спеціалізованому суді повинно сприяти єдності в судових рішеннях і, як наслідок, може запровадити юридичну однозначність; 4) спеціалізація може допомогти суддям шляхом неодноразового розгляду схожих справ підійти до кращого розуміння реалій, що пов'язані із виникненням справ, на технічному, соціальному або економічному рівнях, і, як результат, визначити найбільш сприятливе рішення, що підходить саме до цих реалій; 5) спеціалізований суддя, який володіє професійними знаннями в іншій сфері суспільної діяльності, буде здійснювати правосуддя більш різнобічно; 6) спеціалізація за рахунок збільшення компетентності в означеній сфері права може сприяти покращенню ефективності та оперативності судового розгляду, що є важливим, зважаючи на постійно зростаючу кількість судових справ²⁰¹.

У науковій юридичній літературі не заперечується той факт, що раціональна спеціалізація суддів із введенням у дію відповідної процесуальної форми дозволяє вирішити завдання спеціалізації в судовій системі досить ефективно²⁰².

Нестерчук Л. П. стверджує, що тенденція спеціалізації, що панує у світі, повною мірою відображає розмаїття діяльності людини в тій чи іншій сфері. Судова спеціалізація надає додаткові гарантії справедливого правосуддя²⁰³.

Калашник О. А. зазначав, що у країнах Європи широко застосовується принцип внутрішньої спеціалізації суддів шляхом закріплення на законодавчому рівні положення про обов'язкове створення у структурі суду

¹⁹⁹ Висновок № 15 Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про спеціалізацію суддів, 2012. URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-15-2012-on-the-specialisation-of-judges-/16806a1fc2>

²⁰⁰ Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія). Спільний висновок Венеціанської комісії і Директорату з прав людини (ДПЛ), Генерального Директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи (ГДП) щодо Закону «Про судоустрій і статус суддів» і внесення змін до Закону «Про вищу раду юстиції» України. CDL-AD (2015)007. Висновок № 801 / 2015. м. Страсбург, 23 березня 2015 року.

²⁰¹ Висновок № 15 від 5–6 листопада 2012 року Консультативної Ради європейських суддів стосовно спеціалізації суддів прийнятий на 13-ому пленарному засіданні. URL: <https://www.google.com.ua/url?>

²⁰² Городовенко В. Вказана праця. С. 40.

²⁰³ Нестерчук Л. П. Внутрішня спеціалізація суддів – необхідний елемент поліпшення ефективності правосуддя українськими судами. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 57. С. 18.

відділень (палат) із розгляду тих чи інших категорій справ, зокрема щодо іпотеки, сімейних чи комерційних справ або щодо можливості запровадження такої спеціалізації. У дільничних судах Німеччини діють відділення з питань виконання судових рішень, із питань заборгованості, із майнових справ, із сімейних справ. У Литві створюється та функціонує іпотечний відділ у дільничних судах. Районний суд у Польщі поділяється на цивільний, кримінальний, сімейний і трудовий відділи; може утворюватися господарський відділ; цивільний, кримінальний, пенітенціарний, трудовий і господарські відділи створюються в окружних судах²⁰⁴.

У Франції у трибуналах малої інстанції створюються трибунал малого (спрощеного) цивільного процесу, суд у справах опіки та поліцейський трибунал для розгляду кримінальних правопорушень; у трибуналах великої інстанції – палати в цивільних справах, виправні трибунали для розгляду кримінальних справ, слідчі судді, суд у справах неповнолітніх; може запроваджуватися спеціалізація в сімейних справах, у справах термінового реагування, у патентних справах. У Болгарії на законодавчому рівні передбачено можливість створення у дільничних судах відділень із розгляду окремих категорій спорів²⁰⁵.

Малетов Д. В. зазначає, що перед країнами, які нещодавно приєдналися чи мають намір увійти до Ради Європи або Європейського Союзу, постає актуальне завдання реалізації принципу спеціалізації в побудові судової системи у відповідності до міжнародних стандартів. У літературі з цього питання зазначається, що конкретні форми реалізації принципу спеціалізації є індивідуальними для кожної держави, оскільки зумовлені історичним розвитком, сформованими традиціями, рівнем правової системи й соціально-економічним станом суспільства²⁰⁶.

Городовенко В. вважає, що в Україні слід розвивати, насамперед, спеціалізацію суддів, особливо в судах першої інстанції. Цей засіб не потребує значних фінансових і організаційних витрат, однак довів свою ефективність²⁰⁷.

Нестерчук Л. П. стверджує, що на сучасному етапі розвитку судово-правової реформи немає об'єктивної необхідності у проведенні подальшої зовнішньої спеціалізації судової системи України за предметним критерієм. Більш перспективним і економічним є розвиток внутрішньої спеціалізації суддів, особливо на рівні місцевих загальних судів. Це повинно бути повністю урегульовано законодавчо²⁰⁸.

Як наголошує Обрізко І. М., спеціалізація судової влади є таким принципом її побудови, організаційно-правовою формою реалізації якої виступає створення, з одного боку, спеціалізованих судів, а з іншого,

²⁰⁴ Калашник О. А. Правовий статус місцевих загальних судів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. С. 88.

²⁰⁵ Руденко О. А., Дубінін Ю. С. Особливості реалізації принципів побудови судоустрою в організації діяльності місцевих загальних судів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3/2020. С. 504.

²⁰⁶ Малетов Д. В. Спеціалізація суду: тенденція сучасного суспільства. *Правові горизонти / Legalhorizons*. 2018. № 9 (22). С. 76.

²⁰⁷ Городовенко В. Вказана праця. С. 41.

²⁰⁸ Нестерчук Л. П. Внутрішня спеціалізація суддів – необхідний елемент поліпшення ефективності правосуддя українськими судами. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 57. С. 17.

спеціалізованих колегій (палат тощо) усередині самих судів. У такому контексті спеціалізація судів (судової системи) не обов'язково повинна передбачати утворення саме спеціалізованого суду²⁰⁹. Ідею запровадження спеціалізації суддів в межах відповідних судів підтримує і Костюк В. І.²¹⁰.

На думку Назарова І., внутрішня спеціалізація необхідна для судів, що мають широку юрисдикцію, розглядають велику кількість справ і включають достатню кількість суддів і штат суду. Крім того, як зазначає вчений, для підвищення якості правосуддя, скорочення строків розгляду справ спеціалізація суддів просто необхідна²¹¹. Схожий підхід до принципу спеціалізації суддів спостерігається і в наукових працях Куйбіди Р., який стверджує, що існування розподілу справ за критерієм спеціалізації суддів прискорюватиме судовий розгляд, підвищить якість вирішення справ і забезпечуватиме однакове застосування закону в межах одного суду²¹².

Вільгушинський М. Й. наполягає, що спеціалізація суддів є обов'язковою умовою підвищення якості судової діяльності. Запровадження спеціалізації (як внутрішньої, так і зовнішньої) є науково обґрунтованою, законодавчо обумовленою вимогою часу, відповідає сучасним потребам суспільства для забезпечення більш ефективного і професійного захисту прав, свобод та охоронюваних законом інтересів людини у правовій державі²¹³.

Кравчук В. М. зазначає, що першочерговими причинами спеціалізації суддів є поступовий, проте неминучий розвиток та ускладнення, розширення законодавчої бази, що регулює їх діяльність. Сьогодні суддя вже не може бути кваліфікованим спеціалістом в усіх питаннях, віднесених до юрисдикції суду, нині це просто неможливо. Тому породжується гостра необхідність у суддях, які б розглядали певні категорії справ. Із цим пов'язується й необхідність внутрішньої спеціалізації суддів, що дало б можливість уникнути негативного впливу збільшення кількості судових спорів, що розглядаються суддею, на якість здійснюваного правосуддя. Тому принцип спеціалізації напряду пов'язується із правом кожної людини на професійний та кваліфікований суд²¹⁴.

Нестерчук Л. П. зазначає, що спеціалізація суддів є запорукою того, що судді отримують достатній комплекс знань і досвіду в певній сфері юриспруденції. Досконалі знання певних питань у правовому полі поліпшують якість рішень, які приймаються суддею. Спеціалізований суддя є більш компетентним у певних сферах, що посилює авторитет суддів і довіру населення до суду, тим самим підвищуючи легітимність судової влади. Беручи до уваги постійно зростаючу кількість справ завдяки більшій компетентності в

²⁰⁹ Обрізко І. М. Поняття та зміст спеціалізації судів як принципу організації судової влади. *Соціологія права*. 2011. № 2. С. 5.

²¹⁰ Костюк В. І. Конституційно-правовий та інформаційний аспект утворення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ. *Правова інформатика*. 2011. № 3-4(31). С. 102.

²¹¹ Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: Монографія. Харків, 2011. С. 115.

²¹² Куйбіда Р. О. Спеціалізація, територіальність та інстанційність в організації системи судів України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 9. С. 85.

²¹³ Вільгушинський М. Й. До питання реалізації принципу спеціалізації в системі судів загальної юрисдикції. *Адвокат*. 2012. № 6. С. 11.

²¹⁴ Кравчук В. М. Теоретичні основи конституційно-правового статусу суддів в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук. Ужгород, 2020. С. 247.

означеній сфері права, спеціалізація сприяє покращенню ефективності й оперативності розгляду справ. Зосередження матеріалів справ у руках обраної групи спеціалізованих суддів сприяє єдності в судових рішеннях і, як наслідок, може запровадити юридичну однозначність. У зв'язку з цим зменшиться кількість конфліктів щодо застосування законодавства. Спеціалізація суддів у певній галузі права підвищує впевненість суддів у собі, у їхній компетентності в певній правовій області, тим самим зумовлює більшу наполегливість у діяльності²¹⁵.

На думку Войнолович Ю. С., спеціалізація судів і суддів у розгляді певних категорій справ сприяє поглибленню знань суддів в окремих галузях законодавства та практики його застосування, підвищенню професіоналізму, а отже, більш надійному захисту прав і свобод людини, прав і законних інтересів юридичних осіб. При цьому необхідно враховувати те, що спеціалізація має бути розумною – не занадто вузькою й не занадто широкою. Під час вибору оптимального рівня спеціалізації має бути один критерій: спеціалізація має сприяти максимально ефективному здійсненню правосуддя, якісному й оперативному розгляду судових справ²¹⁶.

Бабкова В. С., аналізуючи питання щодо справ, які розглядаються місцевими загальними судами, зазначила, що вони наділені широкою компетенцією та є так званими «універсальним юристами», які повинні досконало знати положення кількох безпосередньо не пов'язаних між собою галузей права, зокрема кримінального, цивільного, сімейного, трудового, житлового, земельного, адміністративного тощо²¹⁷.

При цьому Сілантьєва Е. Є., яка також є професійною суддею, звертає увагу, що запровадження спеціалізації суддів потребує внесення відповідних змін до законодавства в частині здійснення їх фахової підготовки. Зокрема, вчена стверджувала, що мають з'явитися судді-економісти (для розгляду господарських справ), судді-управлінці (для розгляду адміністративних справ), судді-психологи й судді-педагоги (для розгляду справ щодо неповнолітніх), що значно підвищить рівень фахової підготовки відповідних судових складів. Також наголошується на необхідності встановлення додаткових вимог для суддів, що розглядають окремі категорії справ, щодо стажу, віку, їх професійного рівня²¹⁸.

Окремо вчені вказують на необхідність призначення технічних спеціалістів суддями з питань інтелектуальної власності²¹⁹, які «...повинні діяти на однакових засадах і мати однакові повноваження із суддями-юристами»²²⁰.

²¹⁵ Нестерчук Л. П. Внутрішня спеціалізація суддів – необхідний елемент поліпшення ефективності правосуддя українськими судами. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 57. С. 18.

²¹⁶ Войнолович С. Ю. Вплив спеціалізації суддів під час адміністративного судочинства. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 1. С. 90.

²¹⁷ Бабкова В. С. Проблеми поглиблення спеціалізації місцевих загальних судів. *Право і суспільство*. 2017. № 5. С. 196.

²¹⁸ Сілантьєва Е. Є. Вказана праця.

²¹⁹ Копил Я. В. Спеціалізований суд з питань інтелектуальної власності в Україні як гарантія незалежного заисту прав творця. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/retrieve/22082/42-44.pdf>

²²⁰ Галантич М. К. Проблеми створення патентного суду України. *Юридична Україна*. 2003. № 5. С. 32.

При цьому деякі науковці посилаються на практику іноземних держав щодо призначення суддів, які є спеціалістами в суміжних галузях, знання яких необхідні для розгляду справ відповідної спеціалізації.

Зокрема, Голосніченко І. П. зазначає, що в деяких країнах Європи (зокрема, у Німеччині) на посади суддів адміністративних судів поряд з юристами призначаються фахівці інших спеціальностей, які мають професійну компетентність щодо обставин адміністративних справ, пов'язаних із різноманітними технологіями, з якими юрист неспроможний розібратися самотужки²²¹.

Гаруст Ю. В. та Бондаренко О. С., які в цілому підтримують ліквідацію спеціалізованих судів, зазначають, що це може спричинити необізнаність суддів загальних судів щодо специфіки розгляду адміністративних і господарських справ. Тому кваліфікація суддів має стати ключовою підставою для призначення їх на посаду²²².

Подібну позицію займає і Шпенюв Д. Ю., який зазначає, що слід окремо охарактеризувати процедуру призначення суддів до спеціалізованих судів та принцип спеціалізації суддів у межах інших судів загальної юрисдикції. При цьому вчений наголошує на тому, що також необхідно додатково підтверджувати кваліфікацію суддів у разі обрання на посаду до спеціалізованого суду / зміни спеціалізації²²³.

Гаркуша О. О. пропонує спеціалізацію судової діяльності здійснити у межах цивільної, адміністративної, кримінальної юрисдикції²²⁴. Такої ж думки дотримується Ольховський Є. Б. і переконує, що це істотно «наблизить суди першої інстанції до людей»²²⁵.

При цьому, поширеною в літературі є позиція, відповідно до якої спеціалізація суддів має бути запроваджена не лише за галузево-правовим критерієм. Вчені наполягають, що судді повинні спеціалізуватися на розгляді більш вузьких інститутів права (зокрема, така позиція найчастіше наводиться саме щодо запровадження спеціалізації в «загальних судах»).

Шпенюв Д. Ю. зазначає, що судді можуть спеціалізуватися на окремих менш вузьких за всю галузь права категоріях справ²²⁶.

Сілантьєва Е. Є стверджує, що спеціалізація суддів, по-перше, має бути розумною – не дуже вузькою й не дуже широкою. Юриспруденція – галузь, де надмірна вузькість знань становить не меншу загрозу, як і поверхове всезнайство. При виборі оптимального рівня спеціалізації керівним має бути такий основний критерій: вона повинна сприяти максимально ефективному відправленню правосуддя та якісному розгляду судових справ. По-друге,

²²¹Голосніченко І. П. Необхідність альтернатив профкомпетентності для вивчення і оцінки правовідносин адміністративними суддями. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2016. Вип. 3/4 (31-32). С. 175.

²²²Гаруст Ю. В., Бондаренко О. С. Судова реформа як головний чинник відновлення довіри українського суспільства до влади. *Право та інновації*. 2016. № 2 (14). С. 45.

²²³Шпенюв Д. Ю. Адміністративно-правовий механізм обрання чи призначення суддів до спеціалізованих судів України. *Форум права*. 2014. № 4. С. 444–445.

²²⁴Гаркуша О. О. Організація і діяльність судів цивільної юрисдикції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. С. 12.

²²⁵Ольховський Є. Б. Окремі питання реформування судочинства і судоустрою. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 7 (107). С. 41.

²²⁶Шпенюв Д. Ю. Адміністративно-правовий механізм обрання чи призначення суддів до спеціалізованих судів України. *Форум права*. 2014. № 4. С. 444.

спеціалізацію варто провадити, як правило, за ознакою матеріально-правових відносин. Це зумовлено тим, що система права (і відповідно, система юридичних знань) поділяється на галузі, підгалузі й інститути в першу чергу за предметом правового регулювання. Водночас, треба враховувати, що інші чинники теж можуть вплинути на судову спеціалізацію. По-третє, організація судової влади на засадах розумної спеціалізації обов'язково супроводжуватиметься виникненням питань, які потребують вирішення. Їх поява свідчить не про помилковість реалізації принципу спеціалізації, а про природні процеси вдосконалення судової системи. Ефективність даного процесу залежатиме, насамперед, від виявлення і розв'язання проблем, що постануть при цьому²²⁷.

Водночас, деякі вчені відзначають позитивну практику виокремлення спеціалізації суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, оскільки це дозволяє дотримуватися стандартів захисту прав дитини у кримінальному провадженні²²⁸. Також науковці звертають увагу на доречність запровадження такої спеціалізації суддів, як слідчий суддя, який здійснює повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні²²⁹.

Таким чином, вбачається за доцільне зорієнтуватися на розвитку, передусім, спеціалізації суддів, а не на утворенні систем спеціалізованих судів для розгляду окремих категорій справ (зокрема, господарських, справ з питань інтелектуальної власності тощо).

4.3. Інстанційність як один із принципів організації системи судоустрою.

Інстанційність як принцип організації судової системи впливає із принципу верховенства права, а саме з такої вимоги, як необхідність обмеження владного свавілля²³⁰.

Конституційний Суд України зазначив, що системний аналіз положень частин 2–4 статті 125 і пункту 8 частини 3 статті 129 Конституції України засвідчує, що побудова системи судів загальної юрисдикції узгоджується зі стадіями судочинства, відповідними формами провадження (зокрема, в апеляційній і касаційній інстанціях). За змістом цих положень апеляційною інстанцією названі апеляційні суди, а касаційне провадження може здійснюватись у відповідних судах, закріплених у статті 125 Конституції України. Внутрішня організація й порядок діяльності судових органів, повноваження та кількість судових інстанцій, склад суду при відправленні правосуддя тощо на підставі конституційних засад судоустрою й судочинства визначаються виключно законом згідно з пунктом 14 частини 1 статті 92 Конституції України (абзац четвертий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної

²²⁷ Сілантьєва Е. Є. Вказана праця.

²²⁸ Крукевич О. М. Спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2/2018. С. 42–47.

²²⁹ Білецька А. М. Принципи спеціалізації суддів. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10730/1/Bilecka_119-121.pdf

²³⁰ Пасенюк О. Існуюча система судів України: конституційність на потенціал до удосконалення в ході подальшої судової реформи. *Вісник державної судової адміністрації України*. 2012. № 3(20). С. 14.

частини рішення Конституційного Суду України від 11 грудня 2003 року № 20-рп/2003)²³¹.

Така ж юридична позиція наведена в абзацах 4–8 підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 12 липня 2011 року № 9-рп/2011.

Тобто Конституційний Суд України послідовно обстоює позицію, згідно з якою при побудові судової системи належить дотримуватися принципу «**одна судова ланка – одна судова інстанція**»²³².

У спеціальній юридичній літературі поняття «судова інстанція» наповнюється категоріальним змістом і пов'язується із характером конкретної діяльності суду щодо здійснення правосуддя, воно є похідним від судоустрою²³³. Тобто, один і той же суд однієї ланки не в змозі виконувати в одній і тій же справі функцію двох чи більше інстанцій. Фактично це означає, що суд однієї ланки – суд однієї інстанції. Перша – розгляд справ по суті, друга – апеляційна, третя – касаційна²³⁴.

Деякі правознавці вважають, що «принцип інстанційності – це більше процесуальне поняття, ніж організаційне. І, говорячи про судову інстанцію, у першу чергу слід уявляти стадію розгляду справи в суді: слухається справа по суті чи вона переглядається в порядку апеляції або касації»²³⁵. Як зауважує щодо цього професор Марочкін І. Є., інстанційність – це організація судів відповідно до необхідності забезпечити право на перегляд судового рішення судом вищого рівня. Інстанційна система є гарантією високої якості судочинства й забезпечує конституційне право на перегляд судового рішення²³⁶.

При цьому в літературі також поширеною є позиція, відповідно до якої ієрархічне розташування судових інстанцій визначає повноваження окремо взятого суду під час розгляду конкретної справи, позначаючи при цьому самостійну стадію в судочинстві, через яку може проходити конкретна справа в різних судах (інстанціях) (такої позиції дотримуються, зокрема, Сердюк В. В.²³⁷ та Бояринцева М. А.²³⁸). Закріплення тієї чи іншої процесуальної функції за судовою ланкою відповідного рівня є гарантією того, що ця функція буде виконуватися незалежно. Рівень кваліфікації суддів такої судової ланки

²³¹ Відомості з офіційного вебсайту Конституційного Суду України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/551-sudova-systema-ukrayiny>

²³² Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації. Харків: Право, 2008. С. 135.

²³³ Сердюк В. В. Співвідношення принципів побудови системи судів загальної юрисдикції. *Держава і право*. 2011. Вип. 56. С. 146.

²³⁴ Полянський Ю. Є. Про принцип інстанційності у судовій системі України. *Правове життя сучасної України*. у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 93.

²³⁵ Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія. Харків, 2011. С. 18.

²³⁶ Організація судової влади в Україні: навч. посіб. / За ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. Х.: Одіссей, 2007. С. 101.

²³⁷ Сердюк В. Деякі проблеми функціонування судових інстанцій (судоустрійний аспект). *Вісник державної судової адміністрації України*. 2012. № 3(24). С. 23.

²³⁸ Бояринцева М. А. Інстанційність судового розгляду адміністративного суду як гарантія забезпечення прав і свобод. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 3-2018. С. 100.

забезпечуватиме достатній ступінь її інституційної спроможності, а отже, й ефективність судового захисту²³⁹.

Як базисна, висловлюється теза про те, що фундаментальною гарантією правосуддя є забезпечення права на оскарження судових рішень. Ця процесуальна гарантія не тільки впливає з обов'язку держави забезпечити належну систему судової юрисдикції та реалізацію конституційного права на судовий захист. Стандарти судового захисту неодмінно пов'язуються із правом на справедливий судовий розгляд, що знайшло своє широке застосування і тлумачення у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. У цьому сенсі правосуддя навряд чи може бути справедливим без передбаченої можливості усунення допущених судових помилок. Від їх появи ніхто не може бути застрахований. Судові помилки були й будуть. Важливо передбачити наявність процесуальних засобів і механізмів їх усунення²⁴⁰. Сучасні дослідники в цьому контексті порушують проблему мінімальних стандартів доступності правосуддя, обґрунтовано зараховуючи до них інстанційний перегляд судових рішень²⁴¹. Тобто право на оскарження треба розглядати як невід'ємний стандарт справедливої судової процедури, який визначає, зокрема, і характерні риси інстанційної побудови судової системи та особливості реалізації вимог правової визначеності²⁴².

Як зазначається, «думка, що рішення місцевого суду не остаточне, що в державі є вищі суди, які стоять на сторожі правосуддя, що право, не визнане судом першої інстанції, може бути досліджено знову і захищене вищим судом, більш віддаленим від місцевих інтересів, що зосереджує у своєму складі більше сил, відомостей, досвідченості, – така думка діє заспокійливо не тільки на сторони, а й на ціле суспільство»²⁴³.

Чинне законодавство налічує три види судових інстанцій: перша, апеляційна та касаційна інстанції.

Як зазначалося, місцеві загальні суди розглядають усі цивільні, кримінальні справи, а також, у передбачених законом випадках, адміністративні справи і справи про адміністративні правопорушення по суті, тобто виключно як суди першої інстанції. Також в Україні існують ланки господарських та адміністративних судів, у яких окружні місцеві суди є судами першої інстанції (стаття 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

При цьому на рівні місцевих «загальних» судів, у зв'язку з надмірною їх завантаженістю, деякі вчені пропонують запровадити нову структуру – із так званою ступінчастістю – дворівневу систему місцевих судів у вигляді дільничних і окружних судів, на розгляд яких будуть передані більш складні справи, в яких потрібен вищий рівень кваліфікації суддів і вищий рівень їх незалежності.

²³⁹ Пасенюк О. Існуюча система судів України: конституційність на потенціал до удосконалення в ході подальшої судової реформи. *Вісник державної судової адміністрації України*. 2012. № 3(20). С. 15.

²⁴⁰ Гулик А. Г. Касація в системі оптимального інстанційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2020/3. С. 151-152.

²⁴¹ Курило М. П. Єдність цивільного процесу: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. С. 10.

²⁴² Гулик А. Г. Вказана праця. С. 152.

²⁴³ Гулик А. Г. Вказана праця. С. 152.

Таку позицію займають Коліушко І.²⁴⁴, Куйбіда Р. О.²⁴⁵, Назаров І. В.²⁴⁶, Штелик С. П.²⁴⁷ та інші. При цьому Калашник О. А. зазначає, що, на відміну від України, у більшості європейських держав місцеві суди з розгляду цивільних і кримінальних справ мають кілька ступенів, тобто створені й функціонують нижчі і вищі суди, при чому останні розглядають більш складні категорії справ, ніж перші; розмежування підвідомчості у кримінальних справах здійснюється, як правило, залежно від ступеня тяжкості злочину, у цивільних справах – залежно від ціни позову або від категорії справи. Наприклад, у Німеччині судами першої інстанції з розгляду цивільних і кримінальних справ є дільничні суди й суди земель. Дворівневу систему місцевих судів мають також Франція (як уже зазначалося, трибунали великої і малої інстанції), Австрія (дільничні суди й суди першої інстанції), Англія і Уельс (магістратські суди і суди графств), Бельгія (поліцейські трибунали й мирові суди), трьома рівнями представлена система місцевих судів в Італії (мирові судді, претурії і трибунали)²⁴⁸.

При цьому Короед С. О., Кресіна І. О., Прилуцький С. В. підтримують концепцію створення мирових судів для залучення громадськості у здійснення правосуддя.

Так, вчені зазначають, що з метою ефективної організації та діяльності судів першої ланки місцеві суди мають бути чітко диференційовані на мирові (дільничні) суди та загальні (міські, районні, окружні). Нескладні цивільні, адміністративні та кримінальні справи, на думку вчених, мають розглядатися в мирових (дільничних) судах як судах малої інстанції. Складні та суспільно значущі справи повинні розглядатися в місцевих судах. Така оптимізація та модернізація судів першої інстанції потребує чітких розрахунків щодо кожного судового округу та дільниці на основі соціологічних, демографічних та статистичних даних щодо навантаження в судовому окрузі²⁴⁹.

Таку ж позицію займає Охотницька Н. В., однак за іншими міркуваннями. Науковець стверджує, що проблема судів – перевантаженість, особливо на рівні судів першої та касаційної інстанцій; для вирішення цього питання пропонується створити окрему категорію судів, які б розглядали так звані дрібні справи (малозначні), «...які фактично забирають максимум часу у суддів і не дають можливості добротно вивчати, розглядати справи складні та серйозні»; аналог – мирові суди в селах (які існують у багатьох країнах), для яких районні та обласні суди виконують функцію з перегляду судових рішень (посилається на Прилуцького та висновки судової асоціації України «Фундація сприяння правосуддю», рішення Конституційного Суду України від 09.07.2002

²⁴⁴Коліушко І. Б. Про проект Закону України № 2834 «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України». Питання удосконалення судової системи України: матеріали наук.-практ.конф. /ред.кол. : Ю.В. Баулін (голов. ред.) та ін. Х., 2007. С. 25–26.

²⁴⁵Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. Київ, 2004. С. 57.

²⁴⁶ Назаров І. Принцип ступінчастості судової системи в Україні та європейських державах. *Право України*. 2009. № 6. С. 89.

²⁴⁷ Штелик С. П. Теоретичні аспекти інстанційної організації судової системи України. *Адвокат*. 2011. № 8. С.42.

²⁴⁸ Калашник О. А. Правовий статус місцевих загальних судів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. С. 88.

²⁴⁹ Короед С.О., Кресіна І.О., Прилуцький С.В. Вказана праця. С. 17.

№ 15-рп/2002, Рекомендації № R(86)12 від 16.09.1986, REC (2001)). Вчена стверджує, що це також частково вирішить окремі питання щодо доступу до правосуддя (зокрема, для громадян, які проживають у віддалених районах). На її думку, мирові судді – непрофесійні судді, які несуть відповідальність перед відповідною територіальною громадою, їхній статус має визначатися окремим законом (на кшталт третейських судів)²⁵⁰.

Бурій А., Таратула Р., Тополевський Р, Тополевська Л. зазначають, що мировий суд – це місцевий (локальний) судовий або адміністративно-судовий державний орган обмеженої юрисдикції, що розглядає і вирішує малозначні справи за спрощеною процедурою. Посилаючись на досвід Великої Британії, Франції, Росії, Італії, Германії, превентивна функція мирового суду визначається як основна. Вони стверджують, що мировий суд може мати статус локального державного органу, первинної судової / адміністративно-судової інстанції та обмежену юрисдикцію (щодо малозначних справ), справи мають розглядатися за спрощеною процедурою. Можливі моделі мирового суду: 1) державницька (суд як державний орган); 2) громадська (суд є елементом державної судової системи, який обирається органами місцевого самоврядування, або коли мирові судді відокремлені від державної системи судів, органи у структурі місцевого самоврядування); 3) визначення суду як інструменту позасудового вирішення спорів, який є автономним, незалежним від держави інститутом²⁵¹.

Вчені Короед С. О., Кресіна І. О., Прилуцький С. В. підтримують так звану «громадську» концепцію щодо утворення мирових судів та зазначають, що порядок заміщення посад мирових суддів та їхній правовий статус мають визначатися статутами територіальних громад. Утворення мирових (дільничних) судів має стати конституційним правом територіальної громади, а їх діяльність має розвантажити місцеві суди від дрібних та нескладних проваджень, забезпечити максимальну доступність судового захисту. Для сільського населення й територіальних громад основою формування мирових (дільничних) судів мають стати відповідні сільські (селищні) ради²⁵².

Зазначені вчені пропонують здійснення правосуддя такими мировими суддями за спрощеною процедурою. При цьому стверджують, що можливість оскарження рішень судів малої інстанції має бути обмеженою рамками апеляційного провадження у місцевому суді. Місцеві суди мають забезпечувати апеляційний перегляд справ, розглянутих судами малої інстанції (мировими судами)²⁵³.

Безспірною серед учених розглядається необхідність забезпечення апеляційного перегляду рішень, ухвалених судами першої інстанції. Апеляційний перегляд справ в Україні здійснюють апеляційні суди з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні

²⁵⁰ Охотницька Н. В. Становлення судової системи України (1991–2012 рр.): історико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. С. 164–168.

²⁵¹ Тополевська Л. Міжнародний досвід діяльності інститутів мирового судді, суду присяжних, народних засідателів та пропозиції щодо можливостей його застосування в Україні: підручник. Л.: РЕБФ «Право і Демократія», 2009. С. 29.

²⁵² Короед С. О., Кресіна І. О., Прилуцький С. В. Вказана праця. С. 18.

²⁵³ Короед С. О., Кресіна І. О., Прилуцький С. В. Вказана праця. С. 17.

правопорушення, які утворюються в апеляційних округах (т. зв. «загальні» апеляційні суди). Також утворені в межах окремих ланок апеляційні суди з розгляду адміністративних та господарських справ, які так само утворюються в судових округах (стаття 26 Закону «України «Про судоустрій і статус суддів»).

Водночас Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд розглядають справи відповідних категорій як суди першої та апеляційної інстанції (статті 24, 25 Господарського процесуального кодексу України та частина 1 статті 4 Закону України «Про вищий антикорупційний суд» відповідно). Тобто зазначені суди не відносяться до жодної судової ланки.

У зв'язку з цим Полянський Ю. Є. відзначав, що в такому разі одна й та ж справа може бути предметом розгляду по суті, а потім і при перегляді судового рішення, яке ще не вступило в законну силу, судьями цього ж суду. Тому, якщо в одному й тому ж суді, хоча і в різних інстанціях, одну й ту ж справу будуть розглядати різні судді, будуть залишатися обґрунтовані сумніви в їхній неупередженості. При цьому, найкращим способом не допустити ситуації, за якої один і той же суд виконує у справі функції двох і більше інстанцій, вважається наділення кожної судової ланки функціями тільки однієї інстанції²⁵⁴.

Касаційний перегляд справ здійснюється Верховним Судом, а саме, Великою Палатою Верховного Суду (що розглядає справи всіх категорій), Касаційним цивільним, Касаційним господарським, Касаційним адміністративним та Касаційним кримінальним судами.

Водночас, відповідно до статей 36,44, 45 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вбачається, що Верховний Суд фактично реалізує у своїй діяльності функції усіх судових інстанцій. Велика Палата цього суду розглядає справи у касаційній, а також апеляційній (у справах, розглянутих Верховним Судом як судом першої інстанції) інстанціях. Крім того, у випадках, визначених процесуальним законодавством, Верховний Суд здійснює правосуддя як суд першої інстанції.

Щодо повноважень Великої Палати Верховного Суду як суду касаційної інстанції, вони фактично зводяться до такого: здійснення касаційного провадження за правилами цивільного, кримінального, господарського, адміністративного судочинства; перегляд судових рішень за нововиявленими чи виключними обставинам; перегляд судових рішень у зв'язку зі встановленням міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи національними судами (яке є виключним повноваженням Великої Палати Верховного Суду)²⁵⁵.

Із відповідних процесуальних законів вбачається, що Велика Палата Верховного Суду в касаційному порядку розглядає справи в разі, якщо відповідні касаційні скарги були передані їй на розгляд касаційними судами у складі Верховного Суду, палатами, об'єднаними палатами таких судів, якщо: 1) справа містить виключну правову проблему: така передача необхідна для

²⁵⁴ Полянський Ю. Є. Вказана праця. С. 94.

²⁵⁵ Ткачук О. С. Велика Палата Верховного Суду. Її роль у забезпеченні сталості та єдності судової практики. *Юридична Україна*. 2019. № 12. С. 60.

забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики; 2) вважають за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладених в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду, іншого касаційного суду; 3) якщо учасник справи оскаржує судові рішення з підстав порушення правил предметної чи суб'єктної юрисдикції (крім випадків, визначених Законом)²⁵⁶.

При цьому, щодо відступу від висновків про застосування норми права, наведених у відповідних рішеннях касаційних судів, Луспеник Д., який є суддею Верховного Суду, зазначає, що після початку розгляду справ Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду, використовуючи надане процесуальними нормами повноваження, він нерідко звертався до Великої Палати Верховного Суду, оскільки вважав за необхідне відійти від висновку щодо застосування норми права в подібних правовідносинах, викладеної в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду України. У багатьох випадках Велика Палата, погоджуючись із мотивами Касаційного цивільного суду, поверталася до правових позицій, раніше висловлених у судових рішеннях вищими спеціалізованими судами (Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищим господарським судом України, Вищим адміністративним судом України), а також в їх постановках пленумів та, відповідно, відступала від висновків Верховного Суду України²⁵⁷.

Пархоменко Н. М. зазначала, що на практиці виникали ситуації, коли щодо одних і тих же питань Верховним Судом України приймалося декілька діаметрально протилежних висновків²⁵⁸.

При цьому необхідно враховувати, що, як вбачається із Дайджестів судової практики, оприлюднених Верховним Судом на власному вебсайті²⁵⁹ за весь період діяльності, значну частину судових справ, які були передані на розгляд Великої Палати Верховного Суду, становлять такі, підставою передачі яких є необхідність відступу від висновків Верховного Суду (касаційних судів, палат, об'єднаних палат таких судів), які були сформовані, починаючи з 2018 року.

Тобто в такому разі відступ від раніше сформованої правової позиції розв'язує одразу декілька завдань, зокрема пов'язаних як із необхідністю виправлення раніше допущених помилок у тлумаченні норм права, так і забезпеченням динамічного розвитку правозастосування, у тому числі з урахуванням змін, що відбулися в суспільних відносинах, законодавстві, практиці Європейського суду з прав людини тощо²⁶⁰.

Крім того, щодо виконання Великою Палатою Верховного Суду усієї сукупності повноважень, Ткачук О. С. зазначає, що вирішальну роль у

²⁵⁶ Ткачук О. С. Вказана праця. С. 60.

²⁵⁷ Луспеник Д. Верховний Суд: повноваження Великої Палати та Касаційного цивільного суду щодо забезпечення єдності судової практики. *Право України*. 2018. № 10. С. 89.

²⁵⁸ Пархоменко Н. М. Вказана праця. С. 27.

²⁵⁹ Дайджести судової практики Великої Палати Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/analiz/>

²⁶⁰ Берназюк Я. О. Особливості забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 2 (90). С. 79.

формуванні правових позицій і ухваленні рішень мають судді юрисдикцій, які спеціалізуються в іншій галузі права²⁶¹.

Водночас Смірнов А. зазначає, що це навпаки є недоліком, оскільки справи розглядаються суддями, які не є спеціалістами у відповідній сфері. Тому, якщо і допускати її функціонування, то вона має займатися виключно визначенням підсудності спорів, а не розглядати їх по суті, як це відбувається зараз. Крім того, автор звертає увагу, що Велика Палата Верховного Суду розглядає спори, пов'язані з переглядом рішень Вищої ради правосуддя, яка при цьому розглядає дисциплінарні скарги на самих членів Великої Палати. А Голова Верховного Суду є одночасно членом Великої Палати та Вищої ради правосуддя. При цьому він не бере участі в перегляді рішень Вищої ради правосуддя. Однак, на рівні законодавства не врегульовано питання ризиків, які з цим пов'язані²⁶².

Водночас необхідно звернути увагу, що порівняно з іншими касаційними судами, у складі Верховного Суду Велика Палата розглядає невелику кількість справ.

Таблиця 6. Кількість справ та матеріалів на розгляді Верховного Суду

Суд / Рік	2018	2019	2020	2021	2022
Велика Палата	2692 шт.	3128 шт.	1 483 шт.	1391 шт.	350 шт. – за 1 півріччя
Касаційний цивільний суд	53,3 тис.	26 тис.	38,2 тис.	33,5 тис.	22,4 тис.
Касаційний господарський суд	15,6 тис.	14603 шт.	11557 шт.	14 426 шт.	8,7 тис.
Касаційний адміністративний суд	71101 шт.	73 790 шт.	64 612 шт.	49511 шт.	-
Касаційний кримінальний суд	15,2 тис.	15 718 шт.	14 488 шт.	13381 шт.	8514 шт.

Разом з тим, на утримання Великої Палати (зокрема, апарату) як окремого елемента судової системи витрачаються відповідні кошти Державного бюджету, пропорційно до тих, що витрачаються на касаційні суди.

²⁶¹ Ткачук О. С. Велика Палата Верховного Суду. Її роль у забезпеченні сталості та єдності судової практики. *Юридична Україна*. 2019. №12. С. 61.

²⁶² Як Україна буде перезавантажувати судову систему під європейські стандарти. Інтерв'ю з заступником керівника Офісу Президента України Андрієм Смирновим. URL: <https://forbes.ua/inside/rule-of-law-klyuchoviy-punkt-dlya-otrimannya-bud-yakoi-dopomogi-yak-kraina-bude-perezavantazhuvati-sudovu-reformu-intervyu-z-zastupnikom-kerivnika-op-andriem-smirnovim-04072022-6960>

4.4. Участь народу у здійсненні правосуддя.

У літературі зазначається про те, що можливим способом участі громадськості (населення) у судочинстві, крім запровадження інституту мирового суду, який описаний вище, є суд присяжних.

Прихильники інституту суду присяжних наводять такі аргументи: 1) демократичний контроль та підзвітність рішень суду представникам громадськості; 2) реальна змагальність сторін в ході процесу; 3) зниження рівня корумпованості судів через розширення числа учасників процесу та підвищення його публічності²⁶³.

Критики цього інституту звертають увагу на такі аспекти: 1) відсутність у засідателів відповідної кваліфікації та правових знань, що тягне за собою необ'єктивність прийнятих рішень²⁶⁴, визначення рішень засідателів як результату емоційної, а не правової діяльності²⁶⁵; 2) можливість підкупу присяжних; 3) складність і затратність створення дієвого механізму для функціонування інституту присяжних в українських реаліях²⁶⁶.

На сьогодні відсутній єдиний підхід щодо визначення суду присяжних.

Зокрема, Войнарович А. Б. пропонує визначати поняття «присяжний» у двох аспектах: 1) суд присяжних засідателів у широкому сенсі як усі сучасні форми участі народу у кримінальних справах (включаючи інститут народних засідателів); 2) суд присяжних у вузькому сенсі – англо-американського зразка, тобто з окремою колегією засідателів від народу (обраних представників суспільства, які утворюють окрему від професійного судді колегію – журі присяжних), що приймають рішення про винуватість або невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення – вердикт²⁶⁷.

У разі, якщо трактувати це поняття в широкому сенсі, на думку деяких науковців, у світі існують такі моделі суду присяжних:

– англо-американська (Велика Британія, США, Канада, Іспанія, Бельгія, Мальта тощо) характеризується розмежуванням компетенції між колегією присяжних та професійним суддею, ухваленням присяжними вердикту (який, як правило, за винятком Іспанії) є немотивованим, можливістю оскарження вердикту лише в разі допущення істотних процесуальних порушень; у цій моделі вердикт виноситься присяжними без участі професійних суддів, присяжні самі вирішують питання щодо доведеності вини обвинуваченого; при цьому присяжні беруть участь у дослідженні доказів із самого початку судового розгляду;

– континентальна або «змішана» (Франція, Німеччина, Австрія, Данія, Італія, Казахстан), особливістю якої є утворення єдиної колегії за участю як професійних суддів, так і присяжних, які спільно вирішують питання факту

²⁶³ Кушніренко В. Пенькова К. Виборність суддів та участь народних засідателів у судовому процесі: міжнародна практика та висновки для України (PolicyStudy). URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/4_vybornist_suddiv.pdf

²⁶⁴ Чорнобай Є. А. Суд присяжних в Україні: proetcontra. *Форум права*. 2013. № 1. С. 1160.

²⁶⁵ Когляр В. Суд присяжних – правовий атавізм. *Юридичний вісник України*. 2001. № 10. С. 11.

²⁶⁶ Кушніренко В. Пенькова К. Виборність суддів та участь народних засідателів у судовому процесі: міжнародна практика та висновки для України (PolicyStudy). URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/4_vybornist_suddiv.pdf

²⁶⁷ Войнарович А. Б. Участь народу в здійсненні правосуддя у кримінальних справах за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2011. С. 44.

(винуватість / невинуватість обвинуваченого) та кваліфікації злочину й покарання²⁶⁸.

Натомість, деякі науковці вважають, що континентальна модель не є судом присяжних, однак є реалізацією інституту народних засідателів.

Карнозова Л. М.²⁶⁹ визначала суд присяжних не як «народне правосуддя», а особливою конструкцією процесу за участю народного елемента, із розподілом компетенції між професійними й непрофесійними суддями, які беруть участь у т. зв. «сукупній» діяльності зі здійснення правосуддя і є елементами певної цілісності. Такий підхід є компромісним щодо визначення суду присяжних, його підтримують також вчені Солодков А. А.²⁷⁰, Шишкін В. І.²⁷¹ та інші.

Як стверджує Татулич І., суд присяжних (у вузькому сенсі) є яскраво вираженим показником принципу демократії, при якій права і свободи людини є найвищою цінністю держави. Суд присяжних допомагає реалізувати і змагальну форму судочинства, на засадах якої здійснюється цивільне судочинство²⁷². Підтвердженням цього є позиція Тертишника В. М., який стверджує, що із створенням та належним функціонуванням суду присяжних змагальність сторін буде не просто формою судового процесу, а стане необхідною практичною реальністю, суттєвим каталізатором пошуку істини²⁷³. Крім цього, їх участь у процесі забезпечить дотримання загальноправових принципів, таких як законність, гуманізм, справедливість.

Також зазначається, що традиційно суди присяжних розглядаються як гарантія проти зловживання з боку деспотичної влади. Із посиланням на праці Джиффорда Д. Дж. і Джиффорда К. Х. вказується, що у країнах, де суд присяжних є традиційним протягом останніх десятиліть, існують тенденції до обмеження сфери дії суду присяжних як у кримінальних, так і в цивільних справах²⁷⁴. У тоталітарних державах суд присяжних відсутній. Натомість, для демонстрації та імітації залучення суспільства в судовому процесі в низці таких країн було запроваджено інститут народних засідателів, які, за винятком надзвичайних ситуацій, значно більше піддаються впливу професійного судді і, як правило, підтримують його точку зору²⁷⁵.

Дослідники наполягають, що народні засідателі легітимізують судову систему. Однак, у тих правових системах, в яких баланс повноважень зміщено в бік професійного судді, народні засідателі виступають лише в ролі декорацій

²⁶⁸Солодков А. А. Сучасні світові моделі суду присяжних. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10-2. Т. 2. С. 133–134.

²⁶⁹ Карнозова Л. М. Разграничение компетенции между председательствующим и коллегией присяжных заседателей: закон и проблемы толкования. *Вестник клуба присяжных*. 2008. № 1. С. 60.

²⁷⁰ Солодков А. А. Вказана праця. С. 134.

²⁷¹ Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / за ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. Харків, 2013. С. 689.

²⁷² Татулич І. Правовий статус присяжних у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12/2019. С. 69.

²⁷³ Тертишник В. М. Суд присяжних: ростки і суть ідеї та її мімікрія при реформуванні кримінального судочинства України. *Право України*. 2012. № 7. С. 279.

²⁷⁴ Тополевська Л. Вказана праця. С. 110.

²⁷⁵ Тополевська Л. Вказана праця. С. 19.

або пасивних спостерігачів. Безперечно, у цій ситуації не слід говорити про ефективність та самостійність участі народних засідателів²⁷⁶.

Водночас, деякі вчені не розмежовують інститути народних засідателів та присяжних. Зокрема, Кулик С. В. зазначає, що відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» статус народного засідателя є аналогічним статусу присяжного²⁷⁷. Вчені вживають терміни «народні засідателі» та «присяжні» як синоніми та взаємозамінні поняття²⁷⁸.

Практиці вітчизняних судів притаманна європейська модель суду, за якої присяжні (народні засідателі) разом із суддею беруть участь під час розгляду та вирішення справ, при здійсненні правосуддя користуються всіма процесуальними правами професійних суддів, висловлюють свою позицію щодо вирішення справи по суті, мають право на окрему думку. Як і судді, вони є незалежними й підкоряються тільки Конституції України та закону²⁷⁹.

Конституція України передбачає, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя виключно через присяжних (пункт 4 статті 124), правосуддя в Україні здійснюють професійні судді, у визначених законом випадках до складу суду залучаються і присяжні (частина 1 статті 127), а також, що судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних (частина 4 статті 129).

Розгляд справ за участю присяжних наразі передбачений щодо кримінальних та цивільних справ.

Щодо кримінальних справ чинний Кримінальний процесуальний кодекс України встановлює такі випадки участі присяжних у кримінальному провадженні: а) у суді першої інстанції щодо кримінальних правопорушень, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, – судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних (за клопотанням обвинуваченого); б) у кримінальному провадженні стосовно кількох обвинувачених, – стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один із них заявив клопотання про такий розгляд.

Як зазначалося, в Україні законодавчо передбачена спільна судова колегія, де професійні судді разом із журі присяжних вирішують питання і вини особи, і визначення міри покарання.

На думку Тополевського Р. та Тополевської Л., основна функція суду присяжних у кримінальних справах полягає в тому, що вони повинні вирішити, чи доведено вину підсудного «поза розумними сумнівами». Крім цього, вони можуть вирішувати питання попереднього характеру, наприклад, чи є обвинувачуваний психічно здоровим, осудним²⁸⁰.

Волоско І. Р. вважає правильним підхід українського законодавця до закріплення спільної колегії професійних суддів та присяжних, які разом

²⁷⁶ Тополевська Л. Вказана праця. С. 17.

²⁷⁷ Бисага Ю. М., Гуті К. І. Форми участі народу у процесі здійснення правосуддя в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 26. С. 58.

²⁷⁸ Кореод С. О., Кресіна І. О., Прилуцький С. В. Вказана праця. С. 19.

²⁷⁹ Татулич І. Правовий статус присяжних у цивільному судочинстві. *Підприємництво господарство і право*. 2019. № 12/2019. С. 69.

²⁸⁰ Тополевська Л. Міжнародний досвід діяльності інститутів мирового судді, суду присяжних, народних засідателів та пропозиції щодо можливостей його застосування в Україні: підручник / А. Бурий, Р. Таратула, Р. Тополевський, Л. Тополевська. Л.: РЕБФ «Право і Демократія», 2009. С. 18.

досліджують як питання факту, так і права. Така модель, на її думку, цілком вписується в європейську континентальну модель кримінального процесу та в сучасних умовах із урахуванням обґрунтованих авторських пропозицій щодо вдосконалення суду присяжних дозволить забезпечити належну участь народу у відправленні кримінального судочинства. Але необхідно мати на увазі, що переконання присяжного в конкретній справі може бути зумовлене не лише сукупністю доказів, а й іншими факторами, які не мають юридичного значення: стереотипи, що склалися у присяжного щодо певного кола людей, зовнішній вигляд та поведінка обвинуваченого, його реакція на показання свідків тощо. Тому професійні судді повинні володіти методикою нейтралізації таких факторів²⁸¹.

Для сучасного суду присяжних в Україні, на думку Гузели М., не вистачає: а) розмежування компетенції між професійними суддями і присяжними (присяжні визначають доведеність діяння, винність підсудного і можливість засудження його з полегкістю, а судді ведуть засідання, вирішують юридичні питання, враховуючи призначення покарання); б) організаційне відокремлення колегії присяжних від професійних суддів²⁸².

У цьому контексті деякі вчені зазначають, що особливої уваги потребує належне забезпечення гарантій незалежності й недоторканності присяжного.

Відповідно до статті 48 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» незалежність полягає у відсутності будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання у діяльність судді, а відповідно, і присяжного. Тому втручання у діяльність судді та присяжного щодо здійснення правосуддя забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом. Однак вітчизняні науковці застерігають, що в законодавстві й на практиці майже відсутні гарантії захисту присяжних від незаконного впливу на них²⁸³.

Оверчук С. звертає увагу на недосконалість чинного кримінально-процесуального законодавства, зазначаючи, що незалежність присяжних нівельована статтею 391 Кримінального процесуального кодексу України, яка визначила порядок наради і голосування в суді присяжних, встановивши фактично підконтрольність присяжних головуючому судді²⁸⁴. У зв'язку з цим існує ризик перетворення суду присяжних на суто формальний інститут без реальних важелів впливу на прийняття рішень²⁸⁵. При цьому, аналізуючи положення статей 383 та 391 Кримінального процесуального кодексу України, Лисюк Ю. В. доходить висновку, що їх зміст дає чітко зрозуміти, що

²⁸¹ Волоско І. Р. Суд присяжних в Україні: особливості формування та діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. С. 10.

²⁸² Гузела М. До питання про суд присяжних за Кримінальним процесуальним законодавством України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*: збірник наукових праць. Львів, 2017. № 861. С. 431.

²⁸³ Мартіросян А. Г. Правосуддя за КПК 2012 року: міф чи реальність. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 252.

²⁸⁴ Оверчук С. В. Становлення інституту присяжних в умовах набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2012. № 2(6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12osvpku.pdf>

²⁸⁵ Грицаєнко Р. Правовий статус присяжних в умовах вдосконалення інституту суду присяжних в Україні. *Підприємництво, господарство, право*. 2018. № 9/2018. С. 272.

професійний суддя має повне право впливати на думку та рішення присяжних²⁸⁶.

Тому вбачається за доцільне запровадити в Україні суд присяжних у його класичній моделі, коли присяжні виносять лише вердикт про винуватість чи невинуватість особи (щодо факту), а професійні судді вирішують питання міри покарання, оскільки впроваджена вітчизняна модель суду присяжних спотворює реалізацію конституційного принципу участі народу у здійсненні правосуддя²⁸⁷.

Також Волоско І. Р. зазначає, що українська модель суду присяжних не позбавлена низки інших законодавчих недоліків, зокрема: відсутності окремого закону про присяжних, фрагментарного регулювання у Кримінальному процесуальному кодексі України судочинства в суді присяжних, недосконалості законодавчого регулювання формування суду присяжних²⁸⁸.

Щодо цивільних справ, Цивільний процесуальний кодекс України передбачає, що суд у складі одного судді і двох присяжних розглядає в порядку окремого провадження справи про: а) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; б) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; в) усиновлення; г) надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; д) примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу (стаття 293).

Однак науковці не тільки досліджують питання участі присяжних у справах окремого провадження, але і пропонують їх безпосередню участь у деяких справах позовного провадження.

Татулич І. зазначає, що законодавець передбачив участь присяжних лише в деяких категоріях справ, оскільки вони є особливо складними й зачіпають особисті немайнові права людини. Але інші справи окремого провадження, на її думку, теж пов'язані з особистими немайновими правами фізичних осіб. Наприклад, справи про емансипацію, про надання права на шлюб, про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя. Проте вони розглядаються суддею одноособово, хоча теж є досить складними і вимагають детального розгляду та вивчення для ухвалення законного та обґрунтованого рішення. У таких категоріях справ захищаються як майнові, так і немайнові особисті права особи²⁸⁹.

Колісник О. В. зазначає, що до таких справ необхідно зарахувати справи про позбавлення й поновлення батьківських прав, про відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, про визначення чи зміну місця проживання дитини, спори щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї. Такі справи, на думку дослідника, мають велике

²⁸⁶Лисюк Ю. В. Суд присяжних в Україні: шляхи до відродження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 203.

²⁸⁷Грицаєнко Р. Правовий статус присяжних в умовах вдосконалення інституту суду присяжних в Україні. *Підприємництво, господарство, право*. 2018. № 9/2018. С. 272.

²⁸⁸Волоско І. Р. Суд присяжних в Україні: особливості формування та діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. С. 1.

²⁸⁹Татулич І. Правовий статус присяжних у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство, право*. 2019. № 12/2019. С. 70.

значення як для дитини, так і для того з батьків, кого позбавляють цих прав, тому брати участь у прийнятті рішення мають не лише професійні судді, а й представники громадськості, щоб не суддя з усталеними стереотипами вирішував справу, а представники суспільства з високими моральними якостями, загостреним відчуттям справедливості²⁹⁰.

Фурса С. Я. пропонує у справах, в яких вартість позову сягає більше ніж 1 млн гривень, сплачувати судовий збір з урахуванням участі у справі суду присяжних. Автор декларує залучення присяжних до участі у справах позовного провадження, а фінансові витрати на присяжних включати у вартість судового збору у вищезазначених справах²⁹¹.

На противагу такій позиції, деякі вчені вважають, що інститут присяжних (народних засідателів) у тому вигляді, як він існує, вичерпав свій ресурс. Він вже не є ані контролем суспільства над судочинством, ані помічником судді, ані засобом участі у відправленні правосуддя. Він став знову судовим баластом, який не потрібний ні суду, ні самим народним засідателям, ні суспільству в цілому. Таким чином, всі справи окремого провадження доцільно розглядати суддею одноособово²⁹².

Сапейко Л. В. також вважає, що інститут народних засідателів (присяжних) в цивільному судочинстві є номінальним, оскільки він не виконує свого юридичного призначення. Судові рішення у справах, в яких на сьогодні передбачена участь народних засідателів (присяжних), до введення даного інституту в законодавство мали, як і зараз, найменш суперечливий характер порівняно з рішеннями в позовних справах, в яких наявні спори про право, сторони та інші зацікавлені особи із протилежними інтересами та різні за своєю суттю і значенням доказові джерела, що ускладнює їх вирішення. Вирішення справ окремого провадження, зокрема тих, в яких мають брати участь народні засідателі (присяжні), відбувається здебільшого на підставі наперед встановлених законом доказів (письмових доказів, що мають офіційний характер), належно дослідити та оцінити які здатен лише професійний суддя, тому практичної необхідності залучати народних засідателів до розгляду певних категорій справ окремого провадження немає²⁹³.

Смірнова В. взагалі пропонує виключити з переліку справ, що розглядаються за участю присяжних, справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною й поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою, надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу, а залишити тільки їх участь у справах про усиновлення. Натомість авторка обгрунтовує запровадження інституту присяжних у позовному провадженні, оскільки участь присяжних є необхідною

²⁹⁰Колісник О. В. Непрофесійний елемент складу суду у цивільному судочинстві у контексті європейського досвіду. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2008. Вип. 15. С. 140.

²⁹¹Цивільний процес України: проблеми і перспективи: навчальний посібник. Київ: Видавець Фурса С.Я.; КНТ, 2006. С. 15.

²⁹²Ясинок М. М. Окреме провадження і народні засідателі: історико-правовий огляд. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 163.

²⁹³Сапейко Л. В. Проблематика участі в цивільному судочинстві народних засідателів. *Форум права*. 2015. № 1. С. 299.

в тих категоріях справ, де зачіпаються фундаментальні інтереси та права людини, де думка представників громадськості має значення з урахуванням їхнього соціального досвіду й активної життєвої позиції²⁹⁴.

5. Висновки та пропозиції.

5.1. Загальні суди першої та апеляційної інстанцій.

Щодо побудови системи загальних судів першої та апеляційної інстанцій за територіальним принципом

Вбачається за доцільне підтримати концепцію «один район – один суд» щодо побудови судів першої інстанції – місцевих загальних судів.

Реформа децентралізації передбачає утворення 136 районів замість 490²⁹⁵.

В основу такої реформи покладені відповідні положення Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 385 (далі – Державна стратегія регіонального розвитку). До задач Державної стратегії регіонального розвитку включено, зокрема, забезпечення доступності та якості публічних послуг.

Так, у новоутворених районних центрах зазвичай розташовані державні органи та їх територіальні підрозділи, що забезпечують нормальне функціонування районів, надають публічні послуги населенню, і компетенція яких, як правило, обмежується відповідним районом.

У такому разі залишення системи місцевих загальних судів status quo матиме наслідком нерівномірне навантаження на суди різних судових округів одного району²⁹⁶, оскільки на суди, розташовані в районних центрах, навантаження буде вищим. Це, своєю чергою, може призвести до збільшення строку розгляду справ, перенавантаження матеріальної і технічної систем суду, кадрового голоду тощо. Натомість, утворення загального місцевого суду – одного на відповідний район – збалансує навантаження на суддів та апарати відповідних судів.

Також Державною стратегією регіонального розвитку передбачено створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для зміцнення економічної бази розвитку територіальних громад; здійснення бюджетної децентралізації, у тому числі шляхом перерозподілу загальнодержавних податків, забезпечення гарантованої Конституцією України автономності місцевих бюджетів, закріплення за кожною ланкою самоврядування стабільної дохідної бази для реалізації їх функцій та стимулювання податкоспроможності громад.

Тобто укрупнення судових округів до меж одного району матиме наслідком зменшення фінансового навантаження на Державний бюджет у

²⁹⁴Смірнова В. Правові підстави участі присяжних у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. Вип. 5. С. 71.

²⁹⁵Портал проекту DECIDE – «Децентралізація для розвитку демократичної освіти». URL: <https://decentralization.gov.ua>

²⁹⁶ Зокрема, у зверненні зборів суддів Київського районного суду м. Харкова від 21.11.2017 щодо укрупнення судових округів зазначалось, що серед причин надмірного навантаження на суддів зазначеного суду є, у тому числі й розташування у Київському районі численних територіальних підрозділів державних та контролюючих органів. URL: <https://ki.hr.court.gov.ua/sud2018/pres-centr/general/398769/>

частині утримання окремих судових установ і дозволить акумулювати додаткові кошти на розвиток якісних показників судової системи.

У такому разі утворення системи місцевих загальних судів за принципом «один район – один суд»:

- збалансує навантаження на місцеві районні суди та суддів;
- дозволить акумулювати відповідні фінанси у порівняно меншу кількість судових установ, внаслідок чого:

- покращиться матеріальна база місцевих загальних судів;
- з'явиться можливість залучити більшу кількість фінансів у розвиток додаткових заходів забезпечення доступу до суду (зокрема, систему «Електронний суд», засоби проведення дистанційних судових засідань тощо);

- збільшиться рівень фінансування на утримання апарату, у тому числі на оплату праці працівників судів, що, відповідно, має підвищити «престижність» роботи працівника суду.

Місцем розташування місцевих загальних судів пропонується визначити районні центри. При цьому укрупнення судових округів може стати причиною ускладнення територіального доступу до суду для мешканців населених пунктів, які є віддаленими від районних центрів. Складнощі, пов'язані з доступом до правосуддя, у такому разі пропонується вирішити шляхом побудови повноцінно функціонуючих підсистем «Електронний суд» та «Електронний кабінет»²⁹⁷, внесення змін до процесуального законодавства в частині спрощення взаємодії населення і суду та створення відповідних технічних можливостей у самих судах (зокрема, у частині вимог до форми процесуальних документів, які надсилаються до суду в електронній формі, принаймні протягом певного «перехідного періоду», гарантування можливості участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції тощо).

Повноваження апеляційних загальних судів (загальних судів апеляційної інстанції) за територіальним принципом пропонується обмежити відповідними областями, Автономною Республікою Крим, містами Київ та Севастополь. Місцем розташування загальних апеляційних судів визначити обласні центри, адміністративний центр Автономної Республіки Крим та, відповідно, міста Київ і Севастополь. Місця розташування судів можуть бути змінені.

Також пропонується, щоб у разі, якщо особа звернулася до суду з порушенням правил територіальної юрисдикції, визначених процесуальним законодавством, загальний місцевий суд / загальний апеляційний суд за власною ініціативою або за клопотанням сторони передавав би таку справу до «належного суду», про що повідомлялися учасники справи.

Ухвала про передачу справи на розгляд іншого окружного адміністративного суду може бути оскаржена лише разом із рішенням по суті (для забезпечення принципу процесуальної економії, уникнення затягування строку розгляду справи, забезпечення додаткових механізмів уникнення

²⁹⁷Майбутнє онлайн-судів в Україні: оцифрування наявних процесів чи цифрова трансформація правосуддя? URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/maybutne-onlaynsudiv-v-ukrayini-ocifrovuvannya-nayavnih-procesiv-chi-cifrova-transformaciya-pravosud.html>

порушення права на справедливий суд у частині строків розгляду в розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Внутрішня спеціалізація загальних судів. Утворення місцевих загальних судів за принципом «єдиного вікна»

Вважається за доцільне утворити суди першої інстанції за принципом «єдиного вікна», які розглядатимуть: цивільні, кримінальні, господарські справи, справи з питань інтелектуальної власності та справи про адміністративні правопорушення.

Місцеві загальні суди в межах цієї Концепції розглядаються як суди «повної юрисдикції», оскільки вирішують справи всіх категорій, крім тих, які відповідно до вимог закону належать до юрисдикції спеціалізованих судів – адміністративних судів та Вищого антикорупційного суду.

У межах місцевих загальних судів пропонується створити **секції** за галузевою приналежністю справ:

- секція з розгляду кримінальних справ;
- секція з розгляду цивільних справ;
- секція з розгляду справ про адміністративні правопорушення;
- секція з розгляду господарських справ;
- секція з розгляду справ з питань інтелектуальної власності.

При цьому, враховуючи, що галузі права, за якими був здійснений поділ на секції, є досить широкими категоріями, пропонується також здійснити поділ секцій *на палати*, які розглядатимуть справи у більш вузьких категоріях правовідносин, де для розгляду справи необхідна більш вузька спеціалізація судді.

Зокрема, у секції з розгляду кримінальних справ можливо утворити палату з розгляду справ за участю неповнолітніх, судді якої матимуть спеціальні знання й навички, серед іншого, у сфері психології та педагогіки; палату з розгляду економічних кримінальних правопорушень, де судді додатково проходять підготовку у сфері економіки тощо. У секції з розгляду цивільних справ пропонується утворити палати з розгляду сімейних, житлових, договірних, кредитних, трудових спорів тощо. У секції з розгляду господарських справ пропонується виокремити палати з розгляду інвестиційних спорів, корпоративних справ, справ про банкрутство та інше.

При цьому, залежно від специфіки соціально-економічного розвитку кожного регіону, в якому розташований суд, у кожному такому суді може розглядатися різна кількість справ тієї чи іншої спеціалізації. Це обумовлюватиме необхідність різної кількості суддів у кожній палаті, або взагалі відсутність потреби в утворенні тієї чи іншої палати в межах відповідної секції.

Суддя може входити лише до однієї секції. Однак один суддя може входити до кількох палат однієї секції (із наближених спеціалізацій).

При цьому, для отримання права розглядати справи, що відносяться до кількох спеціалізацій, суддя має пройти відповідну підготовку та успішно скласти тестування за її результатами (результати тестування оцінюються Вищою кваліфікаційною комісією суддів).

Тому вважається за доцільне Вищій раді правосуддя затвердити примірний перелік палат за спеціалізацією, які утворюються в межах

відповідної секції в місцевому загальному суді: 1) палати, які підлягають обов'язковому утворенню; 2) палати, утворення яких рекомендоване за рішенням Зборів суддів відповідного суду; 3) перелік наближених спеціалізацій (тобто судді яких спеціалізацій можуть розглядати справи за тими спеціалізаціями, з яких не були утворені палати – за умови проходження відповідної підготовки).

Збори суддів відповідного суду, зважаючи на рекомендації Вищої ради правосуддя, вирішують питання щодо утворення відповідної палати в межах секції щодо кількості суддів, які входитимуть до палати, а також щодо «перехресної» (додаткової) спеціалізації окремих суддів у разі, якщо утворення відповідної окремої палати в суді було визнано недоцільним.

Вважаємо, що запровадження такого підходу до внутрішньої спеціалізації суддів у місцевих загальних судах:

- сприятиме виконанню вимог статті 125 Конституції України, статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо спеціалізації суддів;

- відповідатиме положенням Висновку № 15 (2012) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо спеціалізації суддів (13.11.2012) про те, що розгляд справ спеціалізованими суддями може відбуватись у тому числі шляхом «заснування спеціалізованих палат у вже існуючих судах»; (основні напрямки спеціалізації були виділені: сімейне право та право стосовно неповнолітніх; право інтелектуальної власності; господарське право; справи про банкрутство; тяжкі злочини; розслідування злочинів та застосування санкцій (п. 42);

- забезпечить територіальний доступ населення до всіх категорій справ, включаючи господарські справи та справи з питань інтелектуальної власності;

- дозволить акумулювати ресурси, вивільнені від утримання окремих судових установ та судових ланок (зокрема, системи господарських судів та досі фактично не утвореного з 2017 року Вищого суду з питань інтелектуальної власності) на розвиток судової системи в цілому та, зокрема, забезпечення додаткових засобів доступу до правосуддя (зокрема, системи «Електронний суд»);

- зменшить кількість справ, де рішення не ухвалюється по суті через те, що позивач помилково звернувся до суду іншої юрисдикції (див. нижче в цьому розділі Концепції: «Щодо порядку звернення до суду»);

- забезпечить оперативне реагування на зміну суспільних відносин, пристосування до зміни правових норм, підходів до праворегулювання (вважається, що чим вужча спеціалізація судді, тим ефективнішим є судовий розгляд, а це запорука пришвидшення винесення законного та справедливого рішення у справі);

- посилить єдність судової практики, а отже, забезпечить рівність прав громадян (оскільки на сьогодні лише незначна частина неоднозначної судової практики доходить до Верховного Суду для формування обов'язкових для врахування висновків);

– забезпечить прискорення розгляду справ (оскільки судді, які спеціалізуються у відносно вузьких сферах правовідносин, матимуть змогу більш оперативно орієнтуватися в межах конкретної справи).

Окремі складні справи можуть розглядатися суддями відповідної палати колегіально: за ініціативою судді, на розгляд якого справа була передана; за мотивованим клопотанням відповідної сторони у справі.

При цьому береться до уваги, що для вирішення окремих справ необхідні знання з різних сфер. У такому разі справа може розглядатись Об'єднаною палатою, до якої входять або судді всіх секцій, або окремих палат окремих секцій – відповідно до рішення судді, який передає справу на розгляд Об'єднаної палати.

Наприклад, якщо для розгляду кримінального провадження за статтею 176 Кримінального кодексу України «Порушення авторського права і суміжних прав», в якому було подано цивільний позов, необхідне залучення суддів, які спеціалізуються на розгляді також справ з питань інтелектуальної власності та цивільних справ, суддя, який розглядає цю кримінальну справу, може ухвалою передати її на розгляд Об'єднаної палати та вказати про необхідність включення до її складу суддів секції з розгляду цивільних справ та секції з розгляду справ з питань інтелектуальної власності (із зазначенням палат відповідних секцій або, за відсутності утворення таких палат у суді, спеціалізації суддів, які мають бути залучені до розгляду справи). Автоматизована система розподілу залежно від потреби, яку визначив суддя в ухвалі, сформує склад Об'єднаної палати для розгляду конкретної справи.

Перелік суддів, які можуть входити до Об'єднаної палати, визначається зборами суддів відповідного суду.

У разі передачі справи на розгляд колегії суддів / Об'єднаної палати місцевого загального суду, така справа вирішується колегіально. Головуючим суддею є суддя, на розгляд якого від початку була передана справа.

У разі, якщо такий суддя відсутній у переліку суддів, які можуть входити до Об'єднаної палати, головуєчий суддя визначається Автоматизованою системою розподілу з числа тих, як спеціалізуються на розгляді відповідної категорії справ.

Такий підхід до утворення Об'єднаної палати дозволить:

– залучити фахівців, які мають спеціалізацію з розгляду відповідної категорії справ, володіють достатніми знаннями й навичками для розгляду конкретної справи;

– уникнути частого / надмірного призначення експертиз (зокрема, з питань інтелектуальної власності, економічних тощо), у разі, якщо головуєчий суддя для вирішення конкретної справи не володіє спеціальними знаннями;

– забезпечити комплексний підхід до розгляду складних справ.

Щодо кваліфікації суддів

Запровадження спеціалізації суддів у місцевих загальних судах означає, що відповідні судді, передусім, матимуть поглиблені знання та навички щодо розгляду окремих категорій справ. У такому разі має проводитися підготовка суддів відповідно до їх спеціалізацій. Тому було б доцільним запровадити:

1) Підготовку суддів з відповідної спеціалізації (спеціалізацій) до заміщення вакантної посади, яка могла б відбуватися після формування Вищою кваліфікаційною комісією суддів списку кандидатів на посаду судді, включених до резерву та рейтингового списку. Програму підготовки пропонується розробляти Національній школі суддів України. За результатами підготовки судді проходять тестування Вищою кваліфікаційною комісією суддів. Факт проходження такої підготовки буде враховуватися при проведенні Вищою кваліфікаційною комісією суддів України конкурсу на заміщення вакантної посади. На кандидатів на посади суддів, які вже пройшли процес відбору і очікують призначення, а також діючих суддів ця вимога не поширюється. Зазначені особи протягом 12 місяців з моменту набуття чинності законом (для діючих суддів) або після призначення на посаду (для кандидатів на посади суддів) повинні пройти спеціальну підготовку для отримання спеціалізації;

2) Спеціальну підготовку для отримання спеціалізації / додаткової спеціалізації (проходження суддею відповідного навчання з подальшим оцінюванням Вищою кваліфікаційною комісією суддів, після чого суддя може розглядати справи в межах відповідної палати / із відповідної спеціалізації);

3) Щорічне підвищення кваліфікації (за аналогією з положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Порядку підвищення кваліфікації адвокатів України, затвердженого рішенням Ради адвокатів України від 03.07.2021 № 63 (зі змінами) щодо підвищення адвокатами свого професійного рівня), яке може включати:

- навчання або викладання за професійними програмами підвищення кваліфікації суддів у вищих навчальних закладах, якщо вони є акредитованими Вищою кваліфікаційною комісією суддів для підвищення кваліфікації суддів (є операторами підвищення кваліфікації);

- участь у міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових, науково-практичних і науково-методологічних конференціях, семінарах, круглих столах, тренінгах, програмах тощо, які організовані та проводяться операторами підвищення кваліфікації;

- участь у будь-яких акредитованих заходах із підвищення кваліфікації суддів (у тому числі в онлайн-форматі), які організовані операторами підвищення кваліфікації;

- виступ у якості сертифікованого лектора з доповіддю, презентацією або науковим повідомленням на міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних та науково-методологічних конференціях, семінарах, круглих столах, майстер-класах, тренінгах тощо;

- підготовку наукових або науково-практичних статей, рецензованих Національною школою суддів України; видання монографій, підручників, посібників (у тому числі у співавторстві) – із тематики, яка відповідає чинній спеціалізації судді;

- здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права, доктора наук в галузі права (або доктора права в разі отримання ступеня за кордоном) на момент зайняття посади судді (може зараховуватись у відповідному році);

– проходження підготовки для підтримання кваліфікації за програмами Національної школи суддів України залежно від досвіду роботи суддів, рівня і спеціалізації суду, де вони працюють, а також із урахуванням їхніх індивідуальних потреб.

Підвищення кваліфікації відбувається із кожної спеціалізації, якою володіє суддя. Вища кваліфікаційна комісія визначає кількість балів, які отримує суддя при проходженні кожного із способів підвищення кваліфікації, а також загальну кількість балів, достатню для зарахування підвищення кваліфікації з кожної спеціалізації.

Положення про підвищення судьями кваліфікації може затверджуватися Вищою кваліфікаційною комісією суддів; невиконання судьями вимог щодо підвищення кваліфікації могло б мати наслідком відсторонення судді від здійснення правосуддя.

Щодо порядку звернення до суду

Особа звертається до загального місцевого суду без визначення категорії справи.

При цьому розподіл справ по секціям, палатам і на відповідних суддів здійснюється Автоматизованою системою розподілу після надходження справи до суду.

У разі, якщо справа була передана до відповідної секції чи палати помилково, суддя, на якого справа була розподілена, повинен упродовж строку, визначеного законом, передати справу на повторний розподіл із зазначенням того, з яких причин справа не підлягає розгляду відповідною палатою / секцією, до компетенції якої палати / секції належить розгляд такої справи та з яких причин.

При цьому, якщо сторона справи вважає, що спеціалізація справи була визначена помилково, вона має право протягом мінімального строку, встановленого законом, звернутися до суду з обґрунтованим клопотанням про передачу справи до іншої палати / секції.

Для реалізації принципу процесуальної економії та уникнення ситуацій тривалого розгляду справи у зв'язку з оскарженням відповідних ухвал, ухвала суду про передачу справи до іншої палати / секції (як за клопотанням, так і за власною ініціативою), а також про відмову у передачі справи може бути оскаржена лише разом із рішенням по суті.

Зважаючи на те, що крім місцевих загальних судів до системи судів першої інстанції належать також спеціалізовані суди, зокрема, окружний адміністративний, у разі, якщо позивач помилково звернеться до суду, що не компетентний розглядати відповідні справи, суд повинен самостійно направити таку справу до компетентного суду. Суд повідомляє сторони про передачу відповідної справи.

Так само, справи з окружного адміністративного суду передаються на розгляд місцевого загального суду в разі, якщо такий суд не є компетентним щодо розгляду відповідної категорії справ.

Окружний адміністративний суд / місцевий загальний суд відповідною ухвалою можуть прийняти до розгляду справу, що надійшла від іншого суду, або відмовити у прийнятті та повернути таку справу до відповідного суду.

Ухвала загального місцевого суду / окружного адміністративного суду про передачу справи або відмову в передачі справи (у разі подання стороною відповідного клопотання) може бути оскаржена до відповідного суду апеляційної інстанції лише разом із рішенням по суті. Зазначене дозволить мінімізувати кількість спорів щодо неправильно визначеної юрисдикції.

Зокрема, значна кількість справ, які перебувають на розгляді Великої Палати Верховного Суду, стосуються саме питань визначення юрисдикції суду. Зважаючи на вимоги процесуального законодавства, після ухвалення Великою Палатою Верховного Суду відповідного рішення справа підлягає направленню на розгляд до компетентного суду. У такому разі справа фактично слухається двічі й більше судами першої, апеляційної, касаційної інстанції без ухвалення рішення по суті. Це, своєю чергою, затягує судовий розгляд справ.

Зокрема, можна навести приклад розглянутої Європейським судом з прав людини справи «Лещенко і Толюпа проти України» (від 08.11.2005, заява № Заява № 56918/00) – розгляд цивільного позову про відшкодування шкоди розпочався в листопаді 1993 року, а закінчився постановленням ухвали Верховним Судом України 04.12.2003 р. Отже, загальна тривалість провадження у справі становила понад 10 років, основною причиною чого було затягування розгляду через неодноразове відправлення справи на новий розгляд, що було кваліфіковано порушенням пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Побідні висновки були наведені також по рішеннях у справах «Мухін проти України» (від 19.10.2006, заява № 39404/02), «Теліга та інші проти України» (від 21.12.2006, заява № 72551/01) тощо.

5.1.1. Апеляційні загальні суди. Архітектура та спеціалізація суддів апеляційної інстанції.

За внутрішньою архітектурою апеляційний загальний суд є подібним до судів місцевих загальних судів у частині поділу на секції за галузевим критерієм і на палати за спеціалізаціями в межах таких секцій. Передбачається утворення Об'єднаної палати.

При цьому в апеляційному суді утворюються палати за такими спеціалізаціями, які функціонують у судах першої інстанції, рішення яких такий апеляційний суд уповноважений переглядати.

Вимоги щодо спеціалізації та кваліфікації суддів судів апеляційної інстанції є практично ідентичними до тих, що визначені вище для суддів загальних місцевих судів.

Щодо звернення до суду

У межах запропонованої схеми апеляційні скарги подаються одним із передбачених законом способів безпосередньо до апеляційного загального суду. Якщо особа помилково подала апеляційну скаргу на справу, яка підлягає перегляду апеляційним адміністративним судом, апеляційний загальний суд передає таку справу до належного суду, про що повідомляються учасники справи.

Матеріали апеляційної скарги залежно від категорії справ за допомогою Автоматизованої системи розподілу справ розподіляються на колегію суддів відповідної спеціалізації. У разі, якщо одним із доводів апеляційної скарги є

неправильне визначення місцевим загальним судом категорії справи або помилкова передача справи з окружного адміністративного суду на розгляд місцевого загального суду, така справа розглядається колегією суддів за загальними правилами апеляційного перегляду справ. Справа може бути передана на розгляд Об'єднаної палати за ініціативою колегії суддів або за клопотанням скаржника.

5.2. Щодо виокремлення адміністративної ланки судів.

Пропонується виокремити ланку адміністративних судів як таку, що є автономною в загальній системі судів України.

Статтею 125 Конституції України передбачено, зокрема, що з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди.

Закріплення на конституційному рівні статусу адміністративних судів як окремої ланки системи судів України було схвалене Європейською комісією «За демократію через право» (Венеціанською комісією). Так, Венеціанська комісія у своєму Висновку щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя від 24.07.2015 № 803/2015 (документ № CDL-PI(2015)016) зазначила таке:

«19. Відповідно до частини третьої статті 125 Верховний Суд є найвищим судом в судовій системі в Україні. Незважаючи на це положення, зберігається система спеціалізованих судів із відповідними вищими судами (відповідно до пояснень, наданих делегації Венеціанської комісії, це положення передбачено для перехідного періоду, доки не зменшиться кількість скарг з питань права). Венеціанська комісія раніше звертала увагу на необхідність об'єднання системи загальних судів та трансформації вищих спеціалізованих судів у палати Верховного Суду, *за (можливим) винятком Вищого адміністративного суду*. Це допоможе забезпечити гармонізацію судової практики та єдність у застосуванні законодавства, унеможливить конфлікти між судами та зменшить бюрократію. Це також зменшить тривалість судового розгляду, який відповідно до статті 6 Конвенції з прав людини та основоположних свобод має бути розумним.

20. Враховуючи це, якщо ліквідація спеціалізованих судів є неприйнятною для української влади, необхідно підтримати другий варіант, запропонований для частини четвертої (а саме: «Відповідно до закону можуть діяти Вищі спеціалізовані суди»). Це дозволить пізніше об'єднати Верховний Суд та вищі спеціалізовані суди шляхом прийняття змін до законодавства.

21. *Закріплення в Конституції України адміністративних судів (абзац 5 статті 125), які вже існують в Україні, є також схвальним.* З погляду прав людини, адміністративна юстиція є важливим елементом у процесі контролю за ефективністю державного управління».

23 жовтня 2015 року на 104-му пленарному засіданні Венеціанської комісії було ухвалено Остаточний висновок (документ № CDL-AD(2015)027), в якому Комісія повторює свою нагальну рекомендацію скасувати вищі спеціалізовані суди, *а адміністративні суди залишити як автономну систему*.

Із наведеного вбачається, що ланка адміністративних судів вирізняється як автономна в загальній судовій системі. При цьому навіть за умови, що Венеціанська комісія навела висновки про необхідність ліквідації інших спеціалізованих судів, водночас було зазначено про доцільність збереження саме адміністративних судів.

Необхідність збереження відокремленої системи адміністративних судів обумовлюється також специфікою відносин, які є предметом судового розгляду, що детально було розглянуто в попередніх розділах цієї Концепції.

Так, на відміну від цивільних і господарських справ, де особа, яка звертається до суду, має намір захистити свої приватні права / законні інтереси, для адміністративних справ характерний публічно-правовий характер відносин і прав, свобод та інтересів людини і громадянина, які в таких справах підлягають захисту. При цьому, відповідачами в адміністративних справах є органи публічної влади, їх посадові / службові особи, які наділені відповідними владними повноваженнями та володіють важелями соціального впливу. У такому разі на законодавчому рівні статус судів, які розглядають відповідні справи, потребує посилення задля контролю влади з боку суспільства. Тому система адміністративних судів повинна мати додаткові гарантії і важелі забезпечення незалежності суддів (зокрема, особливі вимоги щодо кандидатів на посаду судді в адміністративних судах, організаційне відокремлення тощо). До розгляду справ має привертатись увага громадянського суспільства та здійснюватися активний громадський контроль.

Враховуючи наведене, вважаємо, що система адміністративних судів могла б бути відокремлена як така, що є автономною в системі судів України.

5.2.1. Окружні адміністративні суди як суди першої інстанції.

Окружні адміністративні суди (місцеві адміністративні суди) є судами першої інстанції в системі адміністративних судів.

Розташування окружних адміністративних судів за територіальним принципом

Щодо розташування цих судів за територіальним принципом, пропонується зберегти status quo: повноваження окружних адміністративних судів обмежуються відповідними округами – областями, Автономною Республікою Крим, містами Київ та Севастополь. Територіально суди розміщуються у відповідних обласних центрах, адміністративному центрі Автономної Республіки Крим, містах Києві та Севастополі. За необхідності місце розташування судів може бути змінено.

Також пропонується, у разі, якщо особа звернулася до суду з порушенням правил територіальної юрисдикції, визначених Кодексом про адміністративне судочинство України, окружний адміністративний суд за власною ініціативою або за клопотанням сторони передає таку справу до «належного суду», про що учасники справи повідомляються.

Ухвала про передачу справи на розгляд іншого окружного адміністративного суду може бути оскаржена лише разом із рішенням по суті.

Спеціалізація суддів в окружних адміністративних судах

У межах окружних адміністративних судів у разі необхідності за рішенням Зборів відповідного суду можуть бути утворені **палати** з розгляду

окремих категорій справ (наприклад, розподіл можливий за групами справ, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів відповідно до частини 1 статті 19 Кодексу адміністративного судочинства України). Утворення палат в окружних адміністративних судах не є обов'язковим.

Палати можуть утворюватися для розгляду справ однієї чи кількох подібних спеціалізацій.

Пропонується Вищій раді правосуддя затвердити примірний перелік палат за спеціалізацією, які можуть бути утворені в окружному адміністративному суді, перелік критеріїв, за яких утворення відповідних палат є рекомендованим, а також перелік спеціалізацій, які можуть бути суміщені в межах однієї палати.

Наприклад, у разі виникнення необхідності в Закарпатському окружному адміністративному суді можливо посилити практику з вирішення митних спорів, Загальні збори суддів цього суду можуть прийняти рішення про утворення палати з розгляду митних спорів, до якої входитимуть 9 суддів. Ці судді розглядатимуть, передусім, митні спори. У разі необхідності на розгляд суддів цієї палати можуть передаватися справи інших категорій (наприклад, для зрівняння завантаженості суддів цього суду).

Порядок підготовки суддів у частині спеціалізації передбачити такий самий, як для підготовки суддів загальних судів.

В окружних адміністративних судах, де були утворені палати, утворюється Об'єднана палата для розгляду конкретних справ. Об'єднана палата не є постійним органом. До Об'єднаної палати входять судді лише тих палат, спеціалізація яких є необхідною для розгляду конкретної справи (перелік палат, судді яких мають бути залучені до розгляду справи, вказуються суддею в ухвалі про передачу справи на розгляд Об'єднаної палати).

Склад Об'єднаної палат визначається Системою автоматизованого розподілу із числа судів, які за рішенням Зборів суддів відповідного суду можуть входити до складу Об'єднаної палати.

Порядок розгляду справ Об'єднаною палатою є аналогічним порядку, запропонованому для загальних судів.

Порядок звернення до окружного адміністративного суду

Особа подає відповідні заяви безпосередньо до окружного адміністративного суду одним із способів, встановлених законом.

Автоматизована система розподілу справ здійснює розподіл справи на суддю відповідної палати залежно від спеціалізації.

У разі, якщо спеціалізація справи була визначена помилково, суддя, на якого справа була розподілена:

а) постановляє ухвалу про здійснення повторного автоматичного розподілу із зазначенням причин, чому спеціалізація визначена помилково, відомостей щодо того, яка палата чи суддя якої спеціалізації окружного адміністративного суду повинні розглядати справу, відповідних мотивів, із яких виходив суд, визначаючи палату;

б) постановляє ухвалу про передачу справи на розгляд місцевого загального суду із зазначенням причин, чому спеціалізація визначена

помилково, відомостей щодо того, який суд повинен розглядати справу, відповідних мотивів, із яких виходив суд.

У разі постановлення суддею однієї із зазначених ухвал матеріали справи передаються на додатковий розгляд іншому судді (за аналогією розгляду заяв про відвід). У разі, якщо за результатами додаткового розгляду суддя дійде висновків про те, що спеціалізація дійсно була визначена помилково, така справа: підлягає передачі для повторного автоматичного розподілу; підлягає передачі до суду, який компетентний розглядати таку справу.

Сторона справи також може звернутися із клопотанням про передачу справи на розгляд до іншої палати чи іншого суду. За результатами описаної вище процедури суд таке клопотання може задовольнити або відмовити в його задоволенні.

Ухвали окружного адміністративного суду про передачу справи на розгляд до іншої палати / іншого суду (як за власною ініціативою суду, так і за клопотанням сторони справи), про відмову у задоволенні клопотання про передачу справи можуть бути оскаржені лише разом із рішенням по суті (для гарантування принципу процесуальної економії, уникнення ситуацій із надмірною тривалістю розгляду справи).

5.2.2. Апеляційні адміністративні суди. Розташування апеляційних адміністративних судів за територіальним принципом.

Щодо розташування цих судів за територіальним принципом, пропонується зберегти status quo: повноваження апеляційних адміністративних судів обмежуються відповідними округами, які утворюються з кількох областей / інших адміністративно-територіальних одиниць, на які поширюються повноваження окружних адміністративних судів. Територіально суди розміщуються у відповідних населених пунктах таким чином, щоб забезпечити приблизно однакову територіальну доступність суду. За необхідності місце розташування судів може бути змінене.

У разі, якщо особа подала апеляційну скаргу на рішення окружного адміністративного суду до апеляційного адміністративного суду з порушенням правил територіальної юрисдикції, матеріали апеляційної скарги передаються до суду апеляційної інстанції, уповноваженого розглядати таку скаргу відповідно до пропозицій, наданих для окружних адміністративних судів.

Спеціалізація суддів в апеляційних адміністративних судах

У межах апеляційних адміністративних судів пропонується утворити **палати** з розгляду окремих категорій справ та Об'єднану палату за принципом, передбаченим для окружних адміністративних судів.

Водночас, для забезпечення апеляційного перегляду справ бажаним є утворення в апеляційному адміністративному суді таких палат, що утворені в окружних адміністративних судах, рішення яких такий суд повноважний переглядати. При цьому, вимоги щодо спеціалізації та кваліфікації суддів судів апеляційної інстанції є практично ідентичними до тих, що визначені вище.

Щодо звернення до суду

У межах запропонованої схеми апеляційні скарги подаються одним із передбачених законом способів безпосередньо до апеляційного адміністративного суду.

Якщо особа помилково подала апеляційну скаргу на справу, яка підлягає перегляду апеляційним загальним судом, апеляційний адміністративний суд передає таку справу до належного суду, про що повідомляються учасники справи. Матеріали апеляційної скарги, залежно від категорії справ, за допомогою системи автоматизованого розподілу справ розподіляються на колегію суддів відповідної спеціалізації.

У разі, якщо одним із доводів апеляційної скарги є неправильне визначення окружним адміністративним судом категорії справи або помилкова передача справи із загального місцевого суду на розгляд окружного адміністративного суду, така справа розглядається колегією суддів за загальними правилами апеляційного перегляду справ. Справа може бути передана на розгляд Об'єднаної палати за ініціативою колегії суддів або за клопотанням скаржника.

5.3. Щодо функціонування Вищого антикорупційного суду.

Статтею 125 Конституції України передбачається, що відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди.

Вищий антикорупційний суд є вищим спеціалізованим судом відповідно до пункту 2 частини 2 статті 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Відповідно до Висновку Венеціанської комісії від 9 жовтня 2017 року № 896/2017 (документ № CDL-AD(2017)020) (щодо законопроекту про антикорупційні суди та законопроекту про внесення змін до Закону «Про судоустрій і статус суддів» (щодо запровадження обов'язкової спеціалізації суддів з розгляду корупційних і пов'язаних із корупцією правопорушень)) корупція є однією з основних проблем в Україні²⁹⁸, окремі компоненти судової влади упродовж багатьох років вважалися слабкими, політизованими й корумпованими²⁹⁹.

В експертному звіті від 23 червня 2017 року GRECO було зазначено про «чітку потребу довірити розгляд гучних справ про корупцію, – які часто стосуються складних фінансових операцій або ретельно продуманих схем, – спеціалізованим суддям», що «може цілком імовірно супроводжуватися створенням, *принаймні на перехідний період*, спеціалізованого суду, передбаченого Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Однак, це має бути здійснено за певних умов, включаючи: гарантії цілісності судової системи, забезпечення того, щоб той самий суд був повноважним розглядати кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, такі як відмивання грошей; проведення добору спеціалізованих суддів у рамках прозорого процесу і на основі об'єктивних критеріїв; достатній захист таких суддів від

²⁹⁸Звіт GRECO щодо України від 23 червня 2017 року № GrecoEval4Rep(2016)9-P3. URL: <https://rm.coe.int/grecoeval4rep-2016-9-p3-76-greco-19-23-2017-/1680737206>

²⁹⁹Спільний висновок Венеціанської Комісії та Директорату з прав людини Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи щодо Закону «Про судоустрій і статус суддів» і змін до Закону «Про Вищу раду юстиції» від 23 березня 2015 № 801 / 2015 (документ № CDL-AD(2015)007), пункти 72 і наступні. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)007-e)

неналежного зовнішнього – наприклад, політичного – впливу та від будь-яких можливих зазіхань на їхню незалежність і безпеку³⁰⁰.

Венеціанська комісія в наведеному вище Висновку підтримала утворення Вищого антикорупційного суду, оскільки ситуація в Україні виправдовує запровадження виняткових заходів³⁰¹. Стверджувалося, що певні відхилення від загальних правил щодо судів і суддів видаються прийнятними. Венеціанська комісія вважає, що в принципі створення спеціалізованого антикорупційного суду, – пристосованого до конкретних проблем України в боротьбі проти корупції на вищому рівні, – є сумісним із загальними принципами, на яких гуртуються Висновок КРЄС № 15 та експертний звіт GRECO (пункт 34).

Також Венеціанська комісія визнала послідовною логіку концепції утворення Вищого антикорупційного суду, а саме, забезпечення розгляду гучних справ про корупцію спеціалізованими, незалежними суддями, що мають належний захист, як у першій, так і в другій інстанції (пункт 37).

Зазначені висновки Венеціанської комісії були покладені в основу відповідних змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та інших нормативно-правових актів, на підставі яких утворено й функціонує Вищий антикорупційний суд.

При цьому, вбачається за доцільне змінити підхід щодо розгляду корупційних і пов'язаних з ними правопорушень лише після того, як причини, з яких було утворено Вищий антикорупційний суд, докорінно зміняться чи відпадуть (зменшення рівня корупції, установлення довіри населення до відповідних кримінальних судів тощо).

5.4. Щодо утворення й функціонування судів касаційної інстанції.

У межах запропонованої системи судами касаційної інстанції є:

- Верховний Суд;
- Касаційний адміністративний суд України.

5.4.1. Щодо Верховного Суду.

Верховний Суд є судом касаційної інстанції, який переглядає справи, що розглядалися місцевими загальними судами після перегляду апеляційними загальними судами, а також Вищим антикорупційним судом.

Повноваження Верховного Суду поширюються на територію України. Місце розташування Верховного Суду – місто Київ.

Щодо внутрішньої архітектури Верховного Суду

Пропонуємо у складі Верховного Суду залишити Касаційний цивільний суд, Касаційний кримінальний суд, Касаційний господарський суд і додати Касаційний суд з питань інтелектуальної власності, але *не в якості окремих юридичних осіб*, а як окремі структурні одиниці (підрозділи) Верховного Суду.

Робота Верховного Суду забезпечуватиметься *єдиним апаратом*, тобто Касаційні суди не матимуть окремих апаратів.

³⁰⁰ Звіт GRECO щодо України від 23 червня 2017 року № GrecoEval4Rep(2016)9-P3, пункти 118–121. URL: <https://rm.coe.int/grecoeval4rep-2016-9-p3-76-greco-19-23-2017-/1680737206>

³⁰¹ Тут Венеціанська комісія посилалась на інший висновок Венеціанської комісії від 25 березня 2015 року № 801 / 2015 (документ № CDL-AD(2015)007), пункт 73. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2015_007_2015_03_23.pdf

У складі Касаційних судів діятимуть *палати* для розгляду справ відповідних спеціалізацій. Спеціалізація палат Касаційних судів відповідатиме спеціалізаціям палат, що утворюються в загальних судах першої та апеляційної інстанцій. Додатково у Касаційному кримінальному суді утворюється палата для розгляду корупційних і пов'язаних з ними правопорушень, яка переглядає у касаційному порядку справи, що розглядалися Вищим антикорупційним судом.

Враховуючи пропозицію утворити у складі Верховного Суду Касаційний суд з питань інтелектуальної власності, відповідні палати, що розглядають справи з інтелектуальної власності у Касаційному цивільному та Касаційному господарському судах пропонуємо ліквідувати.

Можливим є утворення *суміжних палат*, які розглядають справи кількох найбільш наближених спеціалізацій (практично зберігається status quo). Перелік спеціалізацій, які можуть бути суміщені в одній палаті відповідного Касаційного суду, затверджується Вищою радою правосуддя за поданням голови Верховного Суду (пропозиції щодо переліку палат визначаються зборами суддів відповідних Касаційних судів, подаються голові Верховного Суду).

Справи розглядаються суддями *колегіально* (три судді в одній колегії).

За клопотанням сторони справи чи за ініціативою судової колегії справа може бути передана *на розгляд відповідної палати такого Касаційного суду*.

Також за клопотанням сторони справи чи за ініціативою судової колегії чи палати суддів розгляд справи може бути переданий до Об'єднаної палати Верховного Суду.

Об'єднана палата Верховного Суду діє ad hoc, не є постійним органом. Може складатись із суддів кількох палат одного Касаційного суду або кількох палат різних касаційних судів. Склад Об'єднаної палати (за спеціалізацією) визначається в ухвалі колегії суддів / палати, яка передає справу на її розгляд, залежно від того, які саме спеціальні знання необхідні для вирішення конкретної справи.

Перелік суддів, які можуть бути включені до складу палати або Об'єднаної палати, визначаються рішенням Загальних зборів відповідного Касаційного суду. До Об'єднаної палати можуть входити судді Касаційного адміністративного суду України.

Головуючим суддею у справі, яка передана на розгляд палати чи Об'єднаної палати, є суддя, який від початку був визначений головуючим відповідно до автоматизованого розподілу. У разі, якщо такий суддя не входить до складу палати чи Об'єднаної палати, Автоматизована система розподілу визначає головуючого суддю з переліку суддів, що відповідно до їх спеціалізації можуть розглядати конкретну справу.

Засідання палати / Об'єднаної палати відбуваються за необхідності. Місце проведення засідань – за місцем знаходження Касаційного суду / палати, до яких входить головуючий суддя, або інше місце, визначене суддями за погодженням.

Утворення Об'єднаної палати *ad hoc* дозволить:

– ефективно використовувати робочий час суддів Верховного Суду, оскільки до Об'єднаної палати *ad hoc* входитимуть лише ті судді, спеціалізація

яких необхідна для розгляду конкретної справи (на відміну від існуючої зараз Великої Палати Верховного Суду як постійно діючого колегіального органу, до якого входять судді різних галузей: кримінального, господарського, цивільного, адміністративного права тощо. Судді фактично розглядають справи, які не належать до їх компетенції, наприклад, судді, які спеціалізуються на корпоративних спорах, беруть участь у розгляді кримінальних справ про вбивство тощо);

– ефективно використовувати бюджетні кошти (зокрема, наразі на утримання Великої Палати Верховного Суду як окремої юридичної особи та окремої судової установи із власними апаратом та інфраструктурою витрачаються кошти, рівнозначні утриманню інших касаційних судів. При цьому у Великій Палаті наразі найменша кількість справ (див. Табл. 6) – у середньому 2 справи в місяць на 1 головуєчого суддю).

Щодо порядку звернення до Верховного Суду

Касаційні скарги та інші заяви подаються безпосередньо до Верховного Суду одним із способів, визначених законом. В апараті Верховного Суду здійснюється розподіл справ за Касаційними судами та спеціалізованими палатами.

У разі, якщо до Верховного Суду була помилково подана касаційна скарга чи інша заява, що підлягає розгляду Касаційним адміністративним судом, такі матеріали за клопотанням сторони справи чи за ініціативою колегії суддів підлягають передачі до відповідного суду, про що повідомляються учасники справи.

5.4.2. Касаційний адміністративний суд України.

Касаційний адміністративний суд України є судом касаційної інстанції в автономній системі адміністративних судів, здійснює перегляд справ, що розглядалися окружними адміністративними судами після перегляду апеляційними адміністративними судами.

Касаційний адміністративний суд України є окремою юридичною особою, має власний апарат. Територіально розташований в місті Києві.

Касаційний адміністративний суд України поділяється на палати за спеціалізацією (за аналогією до структури Касаційних судів Верховного Суду).

Розгляд справ здійснюється суддями колегіально (по три судді) або відповідною палатою (відповідно до порядку, запропонованого для Верховного Суду).

Судді зі складу Касаційного адміністративного суду України входять до складу Об'єднаної палати *ad hoc*. Порядок звернення до Касаційного адміністративного суду України аналогічний порядку, запропонованому для Верховного Суду.

5.5. Щодо участі народу у здійсненні судочинства.

Вбачається за необхідне залишити інститут присяжних лише для розгляду кримінальних проваджень зі збереженням *status quo* в частині підстав розгляду провадження судом присяжних (частина 2 статті 384 Кримінального процесуального кодексу України, якою передбачено, що обвинувачений у

вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі, під час підготовчого судового засідання має право заявити клопотання про розгляд кримінального провадження стосовно нього судом присяжних).

Пропонується зберегти існуючу модель суду присяжних, за якої розгляд проваджень здійснюється головуючим суддею та колегією (лавою) присяжних. Однак, враховуючи, що на розгляд присяжних передаються провадження щодо вчинення кримінальних правопорушень, за які передбачена найвища міра покарання – довічне позбавлення волі, вбачається за необхідне:

- збільшити кількість присяжних принаймні до 8;
- питання, передбачені статтею 368 Кримінального процесуального кодексу України (з урахуванням запропонованих надалі змін), вирішувати принаймні 3/4 голосів.

При цьому, враховуючи, що присяжні не є професійними суддями чи навіть юристами, вбачається за доцільне наділити присяжних повноваженнями лише щодо вирішення питань факту, визначених частиною 1 статті 368 Кримінального процесуального кодексу України, а саме:

- чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа (пункт 1);
- чи винен обвинувачений у вчиненні цього кримінального правопорушення (пункт 3);
- чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення (пункт 4);
- чи є обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання обвинуваченого, і які саме (пункт 5);
- чи повинен обвинувачений відбувати покарання (із пункту 6);
- які обов'язки слід покласти на особу в разі її звільнення від відбування покарання з випробуванням (із пункту 6);
- чи вчинив обвинувачений кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності (пункт 8);
- чи необхідно призначити неповнолітньому громадського вихователя (пункт 11).

Враховуючи концепцію інституту присяжних, запропоновану у статті 58 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (яка відповідає позиціям науковців та міжнародній практиці), вбачається доцільним, щоб рішення із зазначених питань присяжні приймали самостійно (без участі судді у голосуванні). При цьому суддя може перебувати в нарадчій кімнаті при здійсненні присяжними голосування.

Що стосується інших питань, визначених частиною 1 статті 368 Кримінального процесуального кодексу України, які стосуються правової кваліфікації вчиненого діяння, виду, розміру покарання, застосування примусового заходу медичного характеру, примусового лікування, а також інших питань, які стосуються додаткових процесуальних аспектів (розподіл судових витрат; що вчиняти з майном, на яке накладено арешт, речовими доказами і документами; задоволення цивільного позову; як вчинити із заходами забезпечення кримінального провадження тощо), то такі питання

мають вирішуватися безпосередньо суддею одноосібно. При цьому присяжні з дозволу судді щодо зазначеного можуть висловити свою думку, яка може бути врахована суддею при ухваленні відповідних рішень, однак суддя повинен керуватися, в першу чергу, нормами, висновками Верховного Суду та іншими обов'язковими для врахування джерелами.

При цьому кожен присяжний має також право з усіх питань викласти свою окрему думку в разі, якщо він не згоден з остаточним рішенням чи його мотивуванням.

Щодо розгляду кримінальних проваджень стосовно вчинення корупційних і пов'язаних з ними правопорушень

Для забезпечення додаткового контролю з боку громадськості щодо розгляду проваджень, які стосуються корупційних і пов'язаних з ними правопорушень, вважається за необхідне ввести можливість застосування інституту суду присяжних.

У такому разі присяжні можуть залучатися до розгляду справ (які належать до юрисдикції Вищого антикорупційного суду як суду першої інстанції) за клопотанням як сторони обвинувачення, так і обвинуваченого.

Розгляд таких справ відбувається за правилами, запропонованими вище.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

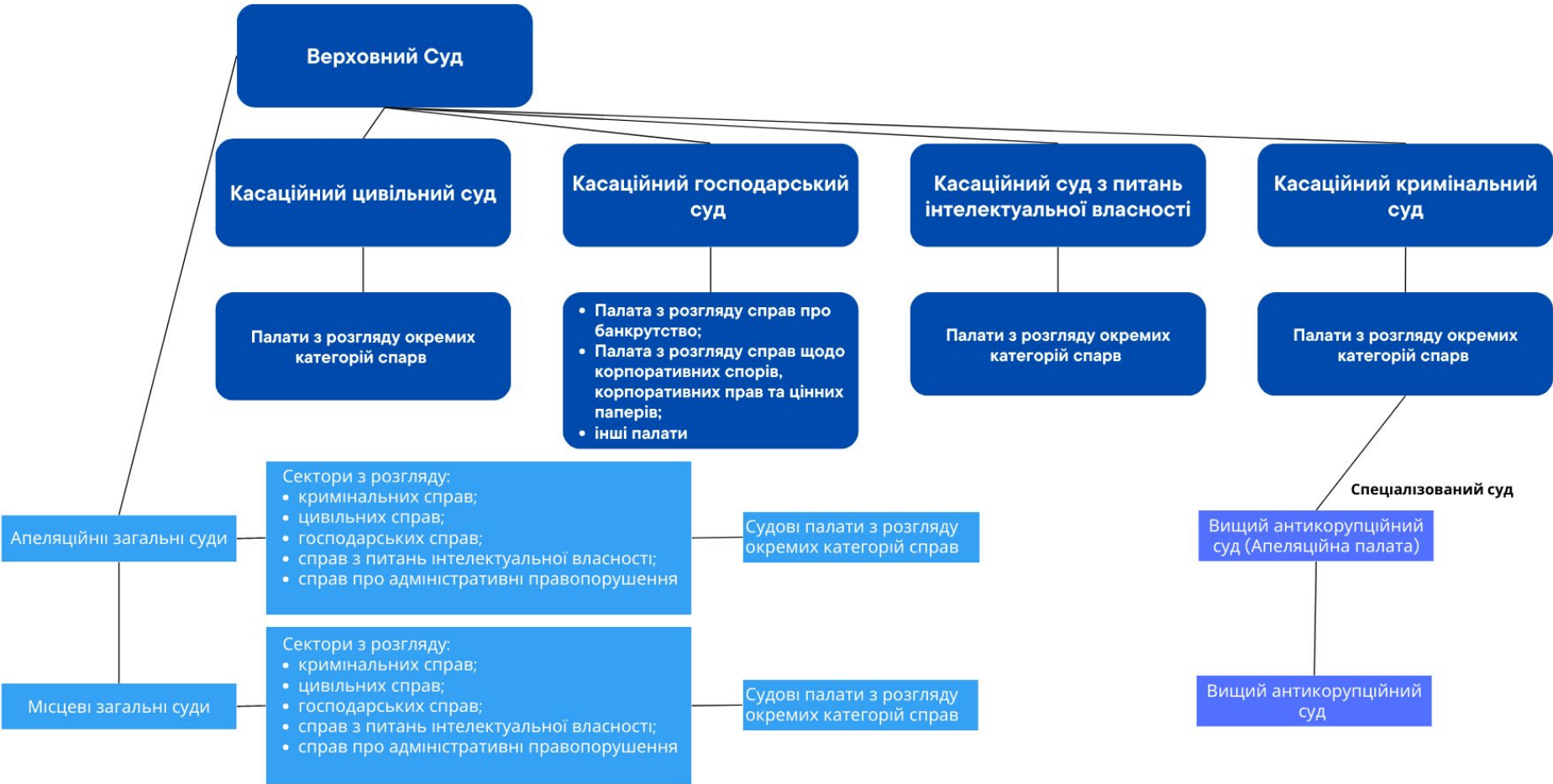
**Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*

При підготовці матеріалів було використано інформацію із бази ECPRD. Відповідні матеріали не призначені для використання у власних наукових дослідженнях.

Додаток 1. Система судоустрою України

Додаток 2. Система загальних судів

Додаток 3. Система адміністративних судів

